Львівський державний університет внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯРЕМЧУК РОСТИСЛАВ ЄВГЕНОВИЧ

УДК 351.863:65.012.8

ДИСЕРТАЦІЯ

АНТИКОРУПЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

073 – Менеджмент
07 – Управління та адміністрування
051 – Економіка
05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Р. Є. Яремчук
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник
Мельник Степан Іванович,
доктор економічних наук, професор

Львів – 2026

АНОТАЦІЯ

Яремчук Р. Є. Антикорупційні механізми в системі забезпечення економічної безпеки держави. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальностей 073 – «Менеджмент», 051 – «Економіка». – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2026.

Дисертаційна робота присвячена вирішенню наукового завдання, що полягає в теоретичному обґрунтуванні й розробці методичних підходів стосовно антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

У вступі обґрунтовано актуальність дисертаційної роботи, сформульовано мету, завдання, предмет, об'єкт і методи дослідження, викладено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, окреслено особистий внесок здобувача, наведено дані про апробацію результатів дослідження і публікації.

У першому розділі «Теоретичні засади формування антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави» виконано комплексне дослідження еволюції низки ключових дефініцій, зокрема таких як «безпека», «економічна безпека» та «економічна безпека держави», охоплюючи їх історичний розвиток і сучасні підходи з подальшим формуванням авторського бачення. Поглиблено теоретичні засади побудови системи економічної безпеки держави шляхом уточнення її об'єктно-суб'єктного складу, мети, функціональних завдань, структурних елементів і рівнів безпекової ієрархії. Відмінною рисою є переосмислення економічних інтересів і загроз як ключових системоутворюючих компонентів, що загалом дозволило вдосконалити понятійний апарат у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Поглиблено наукове трактування сутності корупції, узагальнено основні її ознаки та вдосконалено класифікацію шляхом інтеграції критеріїв безпекової

ієрархії. За результатами порівняльного аналізу західноєвропейської, азійської, африканської та латиноамериканської моделей корупції визначено специфіку української моделі. Систематизовано фактори виникнення та поширення корупції, об'єднавши їх у соціокультурний, правовий, політичний і економічний блоки, а також комплексно охарактеризовано її наслідки, серед яких розширення масштабів тіньової економіки, погіршення інвестиційного клімату, деформація конкурентного середовища, зниження ефективності державного управління та посилення соціально-економічної нестабільності.

На основі ґрунтовного аналізу міжнародного досвіду реалізації державної антикорупційної політики, з урахуванням результатів щорічного визначення Індексу сприйняття корупції, здійснено порівняльну характеристику двох домінуючих моделей протидії корупції – скандинавської та азійської. Дослідження функціональних повноважень НАБУ, САП, НАЗК, ДБР, ВАКС, БЕБ та інших суб'єктів антикорупційної інфраструктури України засвідчило переважання ознак саме азійської моделі інституційної організації протидії корупції. Водночас відзначено високу ефективність цифрових інструментів забезпечення прозорості, насамперед системи ProZorro, а також вагому роль громадянського суспільства у здійсненні незалежного моніторингу антикорупційної політики, зокрема діяльності Transparency International Ukraine. Узагальнення зарубіжного досвіду, врахування історично сформованої толерантності українського суспільства до окремих корупційних практик, сучасних тенденцій розвитку громадського контролю та особливостей функціональної взаємодії вітчизняних антикорупційних інституцій дозволило сформувати соціально-економічне підґрунтя з поєднанням переваг азійської та скандинавської моделей під час формування ефективних антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

У другому розділі «Інформаційна основа забезпечення економічної безпеки держави в умовах посилення корупційних проявів» проведено систематизацію наявних підходів до оцінювання економічної безпеки держави шляхом їх групування за функціональною спрямованістю (функціональний,

цільовий, порівняльний та комбінований підходи) із визначенням переваг, обмежень і можливостей практичного використання кожного з них. З метою підвищення достовірності оцінювання здійснено комплексний аналіз ключових макроекономічних індикаторів, зокрема динаміки реального валового внутрішнього продукту, інфляційних процесів, обсягів міжнародної фінансової підтримки, масштабів вимушеної міграції населення, а також тенденцій розвитку ринку праці. Це дозволило сформувати комплексне уявлення про сучасний стан і вихідні передумови забезпечення економічної безпеки України.

Обґрунтовано, що багатоаспектність форм прояву корупції істотно ускладнює об'єктивне визначення її реальних масштабів, тоді як ефективність антикорупційної політики безпосередньо залежить від якості інформаційно-аналітичного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Узагальнено та критично оцінено найбільш поширені підходи до вимірювання рівня корупції, які використовуються в Україні, а саме: експертний, соціологічний та інтегрально-індексний. На цій основі розроблено теоретико-методичний підхід до оцінювання корупції, що передбачає інтеграцію переваг наявних методик із мінімізацією властивих їм методичних недоліків. Запропоновано вдосконалити Методологію оцінювання корупційних ризиків, затверджену НАЗК у 2021 році, шляхом проведення окремих соціологічних досліджень серед трьох категорій респондентів – населення, представників бізнесу та експертного середовища, що забезпечить можливість порівняння отриманих результатів, виявлення розбіжностей у сприйнятті корупційних проявів та підвищення об'єктивності оцінювання. Крім того, обґрунтовано доцільність запровадження інтегрального Індексу корупції, побудованого за аналогією з міжнародними практиками, що дасть змогу сформувати більш надійну інформаційно-аналітичну основу для розроблення й реалізації антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки.

Доведено, що у більшості наукових досліджень причини виникнення корупції та її наслідки аналізуються ізольовано, незважаючи на їх системну взаємозалежність і взаємообумовленість. Водночас структура зазначених

чинників визначається комплексом соціокультурних, політичних, правових, економічних і зовнішніх факторів, які в сучасних умовах України суттєво посилюються впливом воєнних загроз. З метою подолання зазначених методологічних обмежень розроблено науково-методичні засади комплексного аналізу взаємозв'язків між причинами та наслідками корупції, що ґрунтуються на модифікованому методі аналізу ієрархій. Запропоновані засади забезпечують можливість багаторівневого оцінювання впливу окремих груп причин на формування конкретних негативних наслідків із позицій забезпечення економічної безпеки держави.

У третьому розділі «Покращення антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави» запропоновано розглядати антикорупційні механізми як інтегровану систему управлінських, організаційних та інформаційних впливів, спрямованих на попередження, локалізацію та мінімізацію негативних наслідків корупційних проявів для соціально-економічного розвитку. Для кожного рівня визначено специфіку функціонального призначення, характер взаємодії суб'єктів, цільові орієнтири та очікувані результати реалізації антикорупційної політики. Обґрунтовано, що системоутворювальним елементом запропонованої моделі є інформаційне забезпечення, яке забезпечує координацію діяльності всіх рівнів антикорупційної системи, інтегруючи інформаційні потоки в єдиний інформаційний простір. Інформаційне забезпечення визначено як самостійну функціональну підсистему, призначену для накопичення, оброблення, аналізу, узагальнення, передачі, використання та збереження інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень на кожному рівні безпекової ієрархії. Із застосуванням методології IDEF0 змодельовано процес інформаційного забезпечення антикорупційної діяльності, сформувавши єдину платформу для підвищення ефективності антикорупційної діяльності та зміцнення інформаційної стійкості держави до зовнішніх інформаційних впливів.

Доведено, що, незважаючи на сформовану в Україні систему спеціалізованих антикорупційних інституцій, потенціал превентивних

інструментів, характерних для скандинавської моделі антикорупційної політики, реалізується недостатньою мірою. Обґрунтовано, що одним із ключових напрямів удосконалення антикорупційної діяльності має стати поширення комплаєнсу як базового інструменту профілактики корупції у діяльності суб'єктів господарювання. Розроблено теоретико-практичний підхід до запобігання корупції у приватному секторі, в основу якого покладено авторське трактування комплаєнс-системи як інтегрованої управлінської системи, що об'єднує мету, принципи, функції, методи та інструменти забезпечення відповідності внутрішніх бізнес-процесів вимогам законодавства, корпоративних політик і етичних стандартів, орієнтуючись на мінімізацію комплаєнс-ризиків і підвищення ефективності антикорупційного управління.

Удосконалено функціональну модель комплаєнс-системи підприємства шляхом обґрунтування сукупності її базових функцій та методів. З метою вибору найбільш результативної конфігурації інструментів функціонування комплаєнс-системи розроблено модель багатокритеріального оцінювання альтернатив, яка дозволяє визначати найбільш доцільні методи реалізації окремих функцій з урахуванням особливостей діяльності конкретного підприємства, рівня комплаєнс-ризиків і ресурсних можливостей. На основі отриманих результатів сформовано методичні основи моніторингу ефективності функціонування комплаєнс-системи, придатні для практичного застосування підприємствами різних видів економічної діяльності.

Ключові слова: економічна безпека держави, корупція, антикорупційні механізми, комплаєнс, загроза, антикорупційна діяльність, безпекова діяльність, інформаційне забезпечення, антикорупційні органи, корупційне правопорушення.

ANNOTATION

Yaremchuk R. Y. Anti-Corruption Mechanisms for Ensuring State Economic Security. – Qualification scientific work as a manuscript.

Thesis stands for a Doctor of Philosophy degree in Economic Sciences, specialties 073 – «Management», 051 – «Economics». – Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, 2026.

The dissertation is devoted to addressing the scientific problem of providing a theoretical substantiation and developing methodological approaches to anti-corruption mechanisms within the system of ensuring state economic security.

The Introduction substantiates the relevance of the research topic, defines the purpose, objectives, object, subject, and research methods, presents the scientific novelty and practical significance of the obtained results, outlines the author's personal contribution, and provides information on the approbation of the research findings and the author's publications.

Chapter One, "Theoretical Foundations for the Formation of Anti-Corruption Mechanisms within the State Economic Security System", presents a comprehensive study of the evolution of the key concepts of security, economic security, and state economic security, covering their historical development and contemporary theoretical interpretations, which served as the basis for the author's conceptual framework. The theoretical foundations of the state economic security system are further developed through the refinement of its objects and subjects, strategic purpose, functional objectives, structural components, and hierarchical levels of security. A distinctive feature of the proposed approach is the reinterpretation of economic interests and threats as the fundamental system-forming elements, which has made it possible to improve the conceptual and terminological framework for ensuring state economic security.

The scientific understanding of corruption has been further developed by refining its conceptual interpretation, generalising its principal characteristics, and improving its classification through the integration of security hierarchy criteria. Based on a comparative analysis of the Western European, Asian, African, and Latin

American models of corruption, the specific features of the Ukrainian model have been identified. The factors contributing to the emergence and dissemination of corruption have been systematised into socio-cultural, legal, political, and economic groups. Furthermore, the socio-economic consequences of corruption have been comprehensively characterised, including the expansion of the shadow economy, deterioration of the investment climate, distortion of competitive market conditions, declining effectiveness of public administration, and increasing socio-economic instability.

Drawing upon a comprehensive analysis of international experience in implementing state anti-corruption policy, with particular consideration of the annual Corruption Perceptions Index, a comparative assessment of the two dominant anti-corruption models – the Scandinavian and the Asian – has been conducted. An examination of the institutional mandates and functional responsibilities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAPO), the National Agency on Corruption Prevention (NACP), the State Bureau of Investigation (SBI), the High Anti-Corruption Court (HACC), the Bureau of Economic Security of Ukraine (BES), and other institutions forming Ukraine's anti-corruption infrastructure has demonstrated that the national institutional framework predominantly reflects the characteristics of the Asian model of anti-corruption governance. At the same time, particular attention has been paid to the effectiveness of digital transparency instruments, primarily the ProZorro electronic public procurement system, as well as to the significant role of civil society in conducting independent monitoring of anti-corruption policy, particularly through the activities of Transparency International Ukraine. The synthesis of international best practices, consideration of the historically rooted societal tolerance toward certain manifestations of corruption in Ukraine, contemporary trends in public oversight, and the institutional interaction among domestic anti-corruption bodies has provided the socio-economic foundation for developing effective anti-corruption mechanisms within the state economic security system by combining the strengths of both the Asian and Scandinavian models.

Chapter Two, "The Information Framework for Ensuring State Economic Security under Intensified Corruption Manifestations", systematises the existing approaches to assessing state economic security by classifying them according to their functional orientation, namely the functional, goal-oriented, comparative, and integrated approaches, while identifying the advantages, limitations, and practical applicability of each. To enhance the reliability of the assessment, a comprehensive analysis of key macroeconomic indicators was conducted, including the dynamics of real gross domestic product, inflationary trends, the volume of international financial assistance, the scale of forced migration, and labour market developments. This analysis made it possible to develop a comprehensive understanding of the current state of Ukraine’s economic security and the underlying conditions affecting its provision.

It is substantiated that the multidimensional nature of corruption significantly complicates the objective assessment of its actual scale, whereas the effectiveness of anti-corruption policy largely depends on the quality of the information and analytical support underpinning managerial decision-making. The principal approaches currently applied in Ukraine to measuring corruption – namely the expert-based, sociological, and composite index approaches – have been systematised and critically evaluated. Based on this analysis, a theoretical and methodological framework for corruption assessment has been developed, integrating the strengths of existing methodologies while minimising their inherent methodological shortcomings. It is proposed to improve the Methodology for Assessing Corruption Risks, approved by the National Agency on Corruption Prevention (NACP) in 2021, by introducing separate sociological surveys targeting three categories of respondents: the general public, the business community, and experts. Such an approach would facilitate comparative analysis of the obtained results, identify discrepancies in the perception of corruption, and improve the objectivity of corruption assessment. Furthermore, the feasibility of introducing an integrated Corruption Index, designed in accordance with internationally recognised practices, has been substantiated. The proposed index would provide a more robust information and analytical basis for the development

and implementation of anti-corruption mechanisms within the state economic security system.

The study demonstrates that the causes of corruption and its consequences are predominantly examined separately in the existing scientific literature, despite their systemic interdependence and causal interconnectedness. At the same time, the structure of these factors is shaped by a combination of socio-cultural, political, legal, economic, and external determinants, whose influence has become considerably stronger under the current wartime conditions in Ukraine. To overcome these methodological limitations, scientific and methodological foundations for the integrated analysis of the relationships between the causes and consequences of corruption have been developed based on a modified Analytic Hierarchy Process (AHP). The proposed approach enables a multi-level assessment of the impact of different groups of corruption-related causes on the emergence of specific adverse consequences from the perspective of ensuring state economic security.

Chapter Three, "Enhancing Anti-Corruption Mechanisms within the State Economic Security System", proposes a conceptual framework in which anti-corruption mechanisms are viewed as an integrated system of managerial, organisational, and informational instruments aimed at preventing, containing, and minimising the adverse effects of corruption on socio-economic development. For each hierarchical level, the functional purpose, the nature of interaction among stakeholders, the strategic objectives, and the expected outcomes of anti-corruption policy implementation have been identified. It is substantiated that the system-forming element of the proposed framework is information support, which ensures coordination among all levels of the anti-corruption system by integrating information flows into a unified information environment. Information support is defined as an independent functional subsystem designed to collect, process, analyse, systematise, transmit, utilise, and store information required for managerial decision-making at each level of the security hierarchy. Using the IDEF0 methodology, the process of information support for anti-corruption activities has been modelled, resulting in the development of a unified information platform intended to improve

the effectiveness of anti-corruption activities and strengthen the state's resilience to external information threats.

The study demonstrates that, despite the well-established system of specialised anti-corruption institutions in Ukraine, the preventive instruments characteristic of the Scandinavian model of anti-corruption policy remain underutilised. It is substantiated that one of the key directions for improving anti-corruption policy should be the wider implementation of compliance as a fundamental preventive instrument within the activities of business entities. A theoretical and practical approach to corruption prevention in the private sector has been developed based on the author's interpretation of a compliance system as an integrated management system combining objectives, principles, functions, methods, and instruments designed to ensure that internal business processes comply with legal requirements, corporate policies, and ethical standards while minimising compliance risks and enhancing the effectiveness of anti-corruption management.

The functional model of the enterprise compliance system has been further developed through the substantiation of its core functions and implementation methods. To identify the most effective combination of compliance instruments, a multi-criteria decision-making model for evaluating alternative solutions has been developed, enabling the selection of the most appropriate methods for implementing individual compliance functions while taking into account the specific characteristics of an enterprise, the level of compliance risks, and available organisational resources. Based on the obtained findings, methodological guidelines for monitoring the effectiveness of enterprise compliance systems have been developed, making them suitable for practical application by enterprises operating across various sectors of the economy.

Keywords: state economic security; corruption; anti-corruption mechanisms; compliance; threat; anti-corruption activities; security activities; information support; anti-corruption institutions; corruption offence.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: генезис та сучасні виклики. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 5 (14). С. 211–215. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.14-34. URL: http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/472/454.

2. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: трактування та актуальні виклики сьогодення. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 4 (51). С. 295–300. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-51-41. URL: https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1117/1069.
Особистий внесок: узагальнено й критично розглянуто основні підходи у трактуванні поняття «економічна безпека держави» з обґрунтуванням власної позиції. Мельник С. І.: окреслено передумови набуття пріоритетності економічної безпеки держави як складової національної безпеки.

3. Яремчук Р. Є. Оцінювання корупції в Україні на основі соціологічного опитування. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2025. Том 2. № 5. С. 50–55. DOI: https://doi.org/10.60022/2(5)-6S.
URL: https://journals.csr.com.ua/index.php/sustainability/article/view/137.

4. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Запобігання корупції в приватному секторі шляхом формування комплаєнс-систем. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2026. Том 3. № 1. С. 192–196. DOI: https://doi.org/10.60022/3(1)-23S. URL: https://journals.csr.com.ua/index.php/sustainability/uk/article/view/365.
Особистий внесок: доведено, що в межах безпекової ієрархії комплаєнс забезпечує запобігання корупції в приватному секторі. Мельник С. І.: визначено позитивний вплив комплаєнсу на економічну безпеку держави.

5. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Антикорупційний механізм як багаторівнева й ієрархічно структурована система. *Успіхи і досягнення в науці.* 2026. № 6 (28). С. 455–464. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-6(28)-455-464. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/46908.
Особистий внесок: поглиблено розуміння антикорупційного механізму.

Мельник С. І.: охарактеризовано вплив цифровізації на трансформацію корупції.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Теоретичні засади забезпечення економічної безпеки держави. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 29 листопада 2024 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2024. С. 113–115. *Особистий внесок: визначено ключові аспекти трактування поняття «економічна безпека держави». Мельник С. І.: обґрунтовано вагомість впливу загрози війни на економічну безпеку держави.*

7. Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: поточні умови забезпечення. *Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти і суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 21 січня 2025 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2025. С. 34–35.

8. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Безпекові аспекти та українська модель корупції. *Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23 травня 2025 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2025. С. 138–139. *Особистий внесок: установлено характеристики української моделі корупції. Мельник С. І.: відзначено спільні та відмінні риси, що притаманні для відомих моделей корупції (західноєвропейська, азійська, африканська, латиноамериканська).*

9. Яремчук Р. Є. Корупція в Україні: результати соціологічних опитувань. *Актуальні питання економіки, управління, технологій та права* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 1 серпня 2025 р.). Черкаси: «Research Europe», 2025. С. 58–61.

10. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Трансформація корупції під впливом посилення загрози війни. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні* : матеріали XI Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Львів, 28 листопада 2025 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2025. С. 135–137. *Особистий внесок: визначено сучасні прояви корупції. Мельник С. І.: визначено нові форми прояву корупції під впливом війни.*

11. Melnyk S., Yaremchuk R. Compliance systems as a tool for preventing corruption in the private sector. *Scientific development in a changing world:* 3rd International scientific and practical conference (Lviv, March 16–18, 2026). «Sci-conf.com.ua», 2026. P. 772–776. *Особистий внесок: обґрунтовано бачення суті поняття «комплаєнс-система». Мельник С. І.: доведено важливість результативного виконання антикорупційної діяльності на мікрорівні.*

12. Яремчук Р. Є. Створення комплаєнс-систем для розширення результативного інструментарію протидії корупції. *Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29 травня 2026 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2026. С. 198–200.

ЗМІСТ

ВСТУП……...16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ .....……..25
1.1. Теоретичний базис системи забезпечення економічної безпеки держави: історичний досвід та сучасна практика…….....25
1.2. Множинність корупційних проявів та характер їх впливу на економічну безпеку держави……48
1.3. Соціально-економічне підґрунтя застосування антикорупційних механізмів……..65
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1……..85
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ ……..……..89
2.1. Економічна безпека України: підходи до оцінювання та поточний рівень.……89
2.2. Тенденції в корупційних проявах та антикорупційної активності в Україні …….108
2.3. Науково-методичні засади оцінювання наслідків корупції для економічної безпеки держави ……...130
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2…….....154
РОЗДІЛ 3. ПОКРАЩЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ…157
3.1. Інформаційне забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави ……...157
3.2. Теоретико-практичний підхід до запобігання корупції в приватному секторі …….177
3.3. Оцінювання результативності застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з метою запобігання корупції в приватному секторі …….196
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3…….217
ВИСНОВКИ…….....219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….…222
ДОДАТКИ……..239

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку України характеризується глибинними трансформаційними процесами, що відбуваються під впливом воєнних, економічних, політичних, соціальних та інших факторів. Водночас економічне підґрунтя підтримання обороноздатності в умовах повномасштабної збройної агресії, необхідність післявоєнного відновлення економіки, інтеграції до європейського правового простору та реалізації структурних реформ безпосередньо залежить від процесу забезпечення економічної безпеки держави. Однією із ключових загроз, що істотно послаблює стійкість національної економіки, знижує результативність державного управління та обмежує можливості сталого соціально-економічного розвитку, залишається корупція. Корупційні прояви мають комплексний і системний характер, охоплюючи практично всі сфери функціонування держави. Їх негативний вплив сягає далеко за межі окремих правопорушень, що проявляється у неефективному використанні бюджетних ресурсів, скороченні інвестиційної привабливості країни, зростанні тінізації економічних процесів, викривленні конкурентного середовища, послабленні фінансової стійкості держави та зниженні рівня довіри суспільства до органів публічної влади. В умовах воєнного стану зазначені наслідки набувають особливої гостроти, оскільки проявляються також у зниженні ефективності використання оборонних ресурсів, гальмуванні програм міжнародної фінансової допомоги та низьких темпах відбудови країни. Особливої актуальності проблема набуває у контексті виконання Україною міжнародних зобов’язань щодо адаптації національного законодавства до європейських стандартів належного врядування, прозорості, доброчесності та підзвітності публічного сектору. Досягнення стратегічних цілей державної антикорупційної політики потребує переходу від переважно правоохоронної моделі реагування на корупційні правопорушення до комплексної системи превентивного управління корупційними проявами, інтегрованої в загальну систему забезпечення економічної безпеки держави, зокрема на основі застосування антикорупційних

механізмів, які передбачають посилення доброчесності й нетерпимості до корупції кожного громадянина й поширення практики комплаєнсу в діяльності підприємств.

Розробці питань щодо забезпечення економічної безпеки держави, зокрема шляхом створення нових й удосконалення існуючих антикорупційних механізмів, багато уваги приділяють вітчизняні та закордонні вчені, зокрема: В. Амітан, О. Барановський, О. Білорус, І. Бінько, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, В. Гобела, Б. Головкін, Б. Губський, С. Давиденко, М. Єрмошенко, Н. Задирака, О. Зубарева, Г. Козаченко, М. Копитко, Д. Лук'яненко, С. Мельник, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожков, І. Ревак, Є. Рудніченко, С. Сухоруков, В. Франчук, О. Чубукова, Л. Шевченко, В. Шлемко, А. Штангрет та інші. Належно підкреслюючи наукову і практичну значущість праць провідних учених, слід зазначити, що у сучасній науковій літературі й практиці забезпечення економічної безпеки держави недостатньо уваги приділено питанням протидії такій загрозі, як корупція. Низка концептуальних і методичних аспектів цієї проблеми недостатньо опрацьована, що зумовлює необхідність проведення комплексних наукових досліджень із урахуванням сучасних викликів і трансформацій безпекового середовища. Саме актуальність окресленої проблематики визначила вибір теми дисертаційної роботи, її мету, об'єкт, предмет і коло визначених завдань.

Наукове завдання дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні і розробці методичних підходів стосовно антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планами наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ у межах науково-дослідної роботи «Економічна безпека соціально-економічних систем: проблеми теорії та практики» (номери державної реєстрації 0121U112498, 2021–2024 рр.; 0124U004437, 2024–2027 рр.), в якій сформовано методичні засади стосовно антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є наукове обґрунтування теоретико-методичних положень і розроблення практичних рекомендацій стосовно антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

Для досягнення обраної мети визначено та вирішено такі *завдання*:

– сформувати понятійний апарат забезпечення економічної безпеки держави;

– запропонувати соціально-економічне підґрунтя застосування антикорупційних механізмів під час забезпечення економічної безпеки держави;

– розробити теоретико-методичний підхід до оцінювання корупції в Україні;

– визначити науково-методичні засади оцінювання наслідків корупції для економічної безпеки держави;

– удосконалити інформаційне забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави;

– сформувати теоретико-практичний підхід до запобігання корупції в приватному секторі;

– розробити методичні основи оцінювання результативності застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства.

Об'єкт дослідження – процеси застосування антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

Предмет дослідження – теоретико-методичні, наукові та прикладні засади стосовно антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у дисертаційній роботі використано такі методи: *індукції та дедукції, порівняння і систематизації* – у дослідженні сутнісних характеристик та еволюції базових понять; *діалектичний* – під час виявлення передумов та особливостей побутової, ділової та політичної корупції; *аналізу та синтезу* –

для відстеження рівня економічної безпеки держави; *статистично-аналітичний* – для критичної характеристики існуючих і розроблення власного підходу оцінювання корупції в Україні; *непараметричні статистичні* – для якісного доповнення й підтвердження результатів оцінювання рівня економічної безпеки держави; *анкетування та експертного аналізу* – для уточнення відмінних характеристик національної моделі корупції; *моделювання* – для розроблення моделі реалізації антикорупційної діяльності в межах ієрархічної структури та моделі запобігання корупції в приватному секторі; *функціонального моделювання IDEF0* – для моделювання процесу посилення інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави; *аналізу ієрархій (MAI)* – при розробленні науково-методичних засад оцінювання наслідків корупції для економічної безпеки держави; *багатокритеріального оцінювання альтернатив* – для формування методичних основ оцінювання результативності застосування методів реалізації функцій комплаєнс-систем підприємства; *морфологічного аналізу* – для уточнення понятійно-категоріального апарату за проблемою; *графічний* – під час наочного подання теоретичного та методичного матеріалу; *абстрактно-логічний* – задля теоретичних узагальнень і висновків дослідження.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти України, вітчизняна і зарубіжна наукова література, статистичні дані Державної служби статистики України, аналітичні звіти НАЗК, наукові публікації вітчизняних та іноземних учених за напрямом дисертаційного дослідження, ресурси мережі Internet та інші матеріали.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в узагальненні й обґрунтуванні науково-теоретичних засад та формуванні методичних і прикладних підходів стосовно антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави. У процесі дослідження одержано такі найсуттєвіші результати:

удосконалено:

– теоретико-методичний підхід до оцінювання корупції в Україні, який відрізняється від відомих інтегрованим поєднанням існуючих підходів з метою ліквідації найбільш суттєвих прогалин та обґрунтованою пропозицією збільшення груп респондентів під час проведення соціологічних опитувань і внесенням змін у методику розрахунку інтегрального індексу корупції, що спрямовано на покращення достовірності результатів з утворенням необхідної інформаційної основи для кращої цільової орієнтації в застосуванні антикорупційних механізмів та відстеженні їх результативності стосовно протидії корупції як загрозі для економічної безпеки держави;

– науково-методичні засади оцінювання наслідків корупції для економічної безпеки держави, особливостями яких є побудова графічної моделі причин та наслідків корупції з наступним застосуванням модифікованого методу аналізу ієрархій (MAI), який дав змогу встановити взаємозв’язок за трьома рівнями (держава, підприємство, громадянин), що забезпечило високу достовірність та створення аналітичного підґрунтя для ефективного виконання запобіжних заходів у межах антикорупційної діяльності зі зменшенням негативного впливу на економічну безпеку держави;

– інформаційне забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави, яке відрізняється від відомих обґрунтуванням засад збирання, узагальнення, опрацювання, аналізування, обміну, задоволення інформаційних потреб, поширення та зберігання інформації відповідно до ієрархічних рівнів (особистий, мікро-, мезо- та макро-) з наступним застосуванням методу IDEF0 для формування й використання багатоканальних вертикальних і горизонтальних інформаційних потоків, що уможливлює ліквідацію інформаційної асиметрії й обмеження «інформаційного шуму» та покращення прозорості виконання завдань суб’єктами антикорупційної діяльності;

– теоретико-практичний підхід до запобігання корупції в приватному секторі, відмінність якого від існуючих полягає в обґрунтованій необхідності та визначенні суті основних складових комплаєнс-системи (мета, принципи,

функції, завдання, методи та варіанти антикорупційних програм) в умовах кожного підприємства з ціллю зменшення комплаєнс-ризиків та результативного провадження антикорупційної діяльності на мікрорівні, що забезпечує позитивний синергетичний ефект у межах усієї ієрархії, тобто стосовно особистого рівня доброчесності працівника та зменшення загроз для економічної безпеки підприємства та економічної безпеки держави;

– методичні основи оцінювання результативності застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з метою запобігання корупції в приватному секторі, які вирізняються математичним моделюванням на основі багатокритеріального оцінювання альтернатив, що дають змогу отримати раціональну комбінацію стосовно запобігання й протидії корупції, зважаючи на поточну безпекову ситуацію й характер трансформації цієї загрози під впливом війни й цифровізації;

набули подальшого розвитку:

– понятійний апарат забезпечення економічної безпеки держави, який відмінний встановленням структурно-логічних взаємозв'язків, поясненням взаємообумовлюючого впливу та поглибленням розуміння суті таких базових дефініцій як «безпека», «економічна безпека», «економічна безпека держави», «загроза» та «економічні національні інтереси», що дозволило створити об'єктивно-логічний базис, у формі впорядкування безпекової ієрархії, функціональної структури, складу суб'єктів й об'єктів та переліку пріоритетних завдань, який відповідає поточному характеру трансформації безпекового середовища держави;

– соціально-економічне підґрунтя застосування антикорупційних механізмів під час забезпечення економічної безпеки держави, яке відрізняється комплексним урахуванням історично сформованого в Україні толерантного ставлення до побутової корупції з одночасно міцними підвалинами антикорупційної діяльності на основі громадського контролю, а також визначальних позицій кращих іноземних практик, які відповідають параметрам «скандинавської» й «азійської» моделі, набутого досвіду активності

антикорупційних органів в Україні та встановленого впливу сприяючих і гальмуючих факторів, котрі визначаються як поточною складною безпековою ситуацією, так і змінами у формах прояву самої корупції, що в сукупності дозволило конкретизувати напрями розвитку антикорупційних механізмів у цілях обмеження впливу корупції як загрози для економічної безпеки держави.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що теоретичні й методичні положення дисертації доведені до рівня конкретних пропозицій і методичних розробок стосовно антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави і були враховані в діяльності Головного управління Національної поліції у Львівській області (довідка від 02.09.2026 р.) та АТ «Ідея Банк» (довідка від 31.08.2026 р.).

Наукові розробки та теоретичні узагальнення дисертаційної роботи впроваджені в освітній процес та наукову діяльність, зокрема:

– під час викладання навчальних дисциплін «Основи економічної безпеки», «Економічна безпека», «Ризик-менеджмент», «Тренінг з аналітики і фінансового планування», «Менеджмент безпеки організації», «Комплаєнс-менеджмент в організаціях», «Управління ризиками організацій» та «Система внутрішнього аудиту та контролю в організації» (акт впровадження в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ від 25.02.2026 р. № 16);

– для проведення подальших наукових досліджень із проблем: розширення категоріального силогізму системи забезпечення економічної безпеки держави; поглиблення теоретичного базису розроблення антикорупційних механізмів; формування соціально-економічного підґрунтя застосування антикорупційних механізмів в ході забезпечення економічної безпеки держави; розроблення теоретико-методичного підходу до оцінювання корупції в Україні; формування науково-методичних засад оцінювання наслідків корупції для економічної безпеки держави; посилення інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави; розроблення теоретико-практичного підходу для

запобігання корупції в приватному секторі (акт впровадження у наукову діяльність Львівського державного університету внутрішніх справ від 25.02.2026 р. № 4).

Особистий внесок здобувача полягає у розробці й обґрунтуванні наукових положень, висновків і рекомендацій стосовно антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням здобувача. Усі отримані наукові результати відображено в опублікованих наукових працях. Під час підготовки дисертації автором використано власні наукові підходи, ідеї та напрацювання. Особистий внесок здобувача в наукові праці, підготовлені у співавторстві, висвітлено в публікаціях [2, 4–6, 8, 10–11] відповідно до наведеного списку наукових праць.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації доповідалися та обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні» (м. Львів, 29 листопада 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти і суспільства» (м. Полтава, 21 січня 2025 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна безпека держави та суб’єктів підприємницької діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Львів, 23 травня 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання економіки, управління, технологій та права» (м. Черкаси, 1 серпня 2025 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні» (м. Львів, 28 листопада 2025 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific development in a changing world» (м. Львів, 16–18 березня 2026 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна безпека держави та суб’єктів підприємницької діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Львів, 29 травня 2026 р.).

Публікації. Положення та висновки, сформульовані у дисертації, опубліковано у 12 наукових працях, серед яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України категорії «Б»; 7 наукових праць у збірниках за матеріалами конференцій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (163 найменування на 16 сторінках) і 4 додатків, розміщених на 12 сторінках. Загальний обсяг наукової роботи становить 249 сторінок, із яких основний текст – 188 сторінок, які містять 30 рисунків і 27 таблиць.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Теоретичний базис системи забезпечення економічної безпеки держави: історичний досвід та сучасна практика

Питання безпеки є визначальним на усіх рівнях і передбачає переосмислення засад забезпечення під час зміни суттєвості впливу ключових факторів. Так, стосовно особи безпека визначає спроможність організувати й підтримувати належний рівень задоволення первинних потреб із змогою фізичного й інтелектуального розвитку, коли синхронізується накопичення досвіду вирішення типових завдань та необхідною стає креативність стосовно раніше неіснуючих загроз й утворених нових можливостей у досягненні інтересів. Для підприємства, як відкритої соціально-економічної системи, результативність забезпечення безпеки визначається здатністю продовжувати функціонування попри відмінну інтенсивність внутрішніх процесів й зрушення у впливі зовнішніх факторів задля досягнення поставлених цілей. На рівні держави питання безпеки є важливим у контексті формування безпечних умов існування й розвитку для усіх первинних складових, тобто кожної особистості, суб'єктів господарювання тощо, які об'єднані ознаками приналежності й цільовими орієнтирами співіснування. Питання економічної безпеки України як суверенної держави постало гостро порівняно недавно, але і цей короткий період характеризується активним протіканням процесів переосмислення, тобто від початкового усвідомлення важливості забезпечення як умови існування, потребою реалізації трансформаційних змін задля приведення у відповідність до тих засад, що дотримуються інші суб'єкти міжнародної економіки, посилення глобалізаційних процесів, які визначили критично високий рівень залежності від зрушень на світових ринках, необхідності адаптації через виникнення й поширення новітньої пандемії, до формування ресурсної основи

тривалого провадження військових оборонних заходів з метою обстоювання права на незалежність. Загалом безпека, зокрема економічний різновид, є основою існування кожної системи, але її забезпечення не може бути реалізованим за типовим протоколом через змінність середовища існування та постійний перегляд цільових орієнтирів. Відтак виникає парадокс, що визначається глибинними історичними корінням спроб забезпечити із подальшою актуальністю пошуку нових варіантів через систематичне оновлення базових умов вирішення цього завдання.

У структурі напрацювань українських дослідників-безпекознавців частка за рівнем «економічна безпека держави» є найбільшою, але і сьогодні фіксуються прогалини, які потребують переосмислення й осучаснення, що може буде виконано в межах цього підрозділу шляхом послідовного розгляду таких понять як «безпека», «економічна безпека», «економічна безпека держави» із подальшим уточненням складових системи й окресленням економічних інтересів та загроз, які встановлюють орієнтири та обмеження для існування й розвитку.

Доцільно наголосити, що початково питання безпеки розглядалося первісними людьми виключно із можливістю задобрити природні сили задля формування порівняно сприятливих умов для існування й отримання необхідної їжі. Об’єднання в общини сприяло поширенню віруванню в доброту вищих сил, які надають опіку тим, хто їм поклоняється та спроможні згубити самовпевнених. Набуття вмінь отримання їжі в достатніх обсягах та побудови споруд для захисту розширило функціональні можливості вищих сил. Так, у збережених зразках Давньоєгипетської міфології божество під іменем Аха дбало не лише про фізичний захист, а й сприяло розвитку танців, музики та загалом мало під опікою дітей. Для слов’ян такими божествами стали Перун та Радегаст. Тобто розуміння безпеки поступово розширювалося із задоволення найбільш необхідних потреб до набуття якостей, які надавали унікальності в межах спільноти.

Наступний етап охарактеризувався поступовим переглядом умов можливості досягнення необхідного рівня безпеки не лише за рахунок пасивного очікування доброї волі вищих сил, але й особистої активності, зокрема через об'єднання зусиль із подібними собі в межах спільноти, громади. Позитивні зрушення відбулися завдяки думкам і працям філософів й мислителів Античної Греції та Стародавнього Риму. Ознайомлення з трактами Епікура дозволяє зробити висновок про поступову трансформацію безпеки з особистого рівня на груповий, тобто стосовно громади, спільноти. Державу пропонували розглядати як інституцію, яка спроможна захистити усіх своїх громадян, хоча водночас вони повинні дотримуватися правил, які обмежували їх волю. Практичний аспект зазначеного знаходимо в часи Стародавнього Риму, коли в обігу були монети з написом «Securitas Imperium», тобто «безпека імперії», що символізувало гарантування справедливого обміну відповідно до початкового сприйняття слова «securitas» як надійність, без страху, впевненість, володіння ситуацією, підконтрольність.

Утвердженню держави як гаранта безпеки сприяло поширення християнства, постулати якого пояснювали наявну нерівність поміж громадян і закликали бути покірними в дотриманні існуючих законів. Яскравою ілюстрацією тогочасного сприйняття є визначення безпеки, яке містилося у словнику Робера, що датується 1190 роком, згідно з яким йдеться про «…спокійний стан духу людини, захищеність від будь-якої небезпеки» [63, с. 153]. Така ілюзія безпеки створювалася завдяки сприйняттю усіх змін як належних, коли людина повинна зосередитися на дотриманні існуючих правил без намагання змінити наявну систему, тобто залишатися частинкою покірного суспільства. Ті ж засади посилювали вплив на усі процеси верхівки, яка отримувала необмежену владу, хоча й обтяжувалася зобов'язанням стосовно створення прийнятних умов для існування кожного члена громади. Для прикладу, на території сьогоднішньої України в період XI-XII ст. обов'язковим було дотримання положень «Руської правди», де, окрім урегулювання

можливих міжособистісних конфліктів, зокрема майнового характеру, містилися позиції щодо організованого захисту від зовнішніх ворогів.

Обґрунтування місця держави в безпековій ієрархії відбулося під впливом напрацювань низки відомих філософів. Доцільно згадати про Т. Гоббса, який розглядав сутність «суспільного договору», що укладається поміж трьох сторін, тобто держави, суспільства та кожного індивідуума, а в його основі лежить природній страх перед невизначеністю із обмеженими можливостями особистого протистояння. Б. Спіноза та Ж. Ж. Руссо визначали умови існування й розвитку «громадського суспільства», в межах якого держава є гарантом безпеки, але кожен громадянин зобов'язується дотримуватися визначених правил поведінки й співіснування. Г. Гегель, ретельно досліджуючи умови забезпечення безпеки на різних рівнях, дійшов висновку про наявність найбільших можливостей саме у держави завдяки цілісності протікання усіх безпекових процесів. Практичне втілення напрацювань вказаних та інших дослідників відбулося лише у 1776 р. у рамках затвердженої Декларації про незалежність США, де констатувалася можливість забезпечення безпеки існування кожного індивідуума лише державою. Подальший поступ в інтеграційному розумінні змісту понять «держава» та «безпека» відбулося в межах теорії «загального добробуту», створення якої було ініційовано в напрацюваннях Дж. Кейнса та продовжено Дж. Стречем, А. Пігу, Дж. Мюрдалем та іншими науковцями. Показовим, відповідно до цієї теорії, є трактування держави як «…1) сприяння позитивного впливу на приватний сектор шляхом регулювання і контролю… 2) проведення політики повної зайнятості і попередження економічних криз за допомогою системи планування і прогнозування… 3) здійснення політики соціальних послуг – соціальне забезпечення, соціальне страхування, допомога хворим і старим людям і т. д., за рахунок чого досягається високий рівень життя суспільства» [29, с. 107]. Чітко простежується в кожній позиції цільова спрямованість на захист та уможливлення задоволення потреб представників усіх верств населення.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що роль держави як гаранта безпеки її громадян була обґрунтована в часи Античної Греції й Стародавнього Риму та в подальшому реалізована через обмеженість свободи кожної особистості із організацією й виконанням захисних заходів у більших масштабах. Сьогодні саме рівень держави, знаходячись усередині безпекової ієрархії, є визначальним як щодо регулювання безпекових міжособистісних взаємовідносин, взаємодії бізнесу із суб'єктами зовнішнього середовища, так і стосовно узгодженої міжнародної політики в прагненні досягнути цілі сталого розвитку.

Проведений історичний екскурс доцільно продовжити розглядом сучасного сприйняття безпеки, де прослідковується наявність двох ракурсів, тобто вузький – «індивідуальний» та широкий, що визначається рівнем суспільства й держави. Основу формування першого створили уявлення про важливість задоволення потреб індивідуума, що було реалізовано А. Маслоу у вигляді відповідної піраміди. Для відображення характеру широкого сприйняття доцільно процитувати висловлювання А. Уолферсона, згідно з яким «…безпека в об'єктивному плані припускає відсутність загроз набутим цінностям, в суб'єктивному – відсутність страху відносно того, що цим цінностям буде завданий збиток» [162, с. 54]. Загалом вузьке розуміння доводить важливість безпеки для існування кожної особистості, коли широке вказує на можливість досягати особистих інтересів за умови формування відповідного середовища в межах суспільства і держави.

Поняття «безпека» має широке практичне застосування, при цьому конкретне значення варіюється у вказаних межах. Скажімо, в суспільних науках йдеться про умови існування, які можливі за відсутності фактичних і потенційних загроз. Ілюстрацією може бути визначення у Великому тлумачному словнику, де йдеться про «… стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [10, с. 752]. В економічній літературі не йдеться про констатацію факту прийнятності умов існування системи, а дії задля формування таких. Так, В. Франчук обґрунтовує необхідність сприйняття безпеки як «…мети системи,

до якої вона прагне, та стан який залежить від ефективності результатів її діяльності» [120, с. 13].

На нашу думку, такий дієвий підхід уточнює роль держави у формуванні умов для кожного громадянина та суб'єкта господарювання, тобто безпека є результатом дій, які повинні виконуватися з огляду на зміни обставин співіснування усіх складових такої складної соціально-економічної системи. Це узагальнення є підставою для формування власного бачення безпеки як стану, що характеризується сприятливістю умов життєдіяльності й життєздатності, які створюються за власної активності в межах побудованих соціальних інститутів. Така позиція не суперечить наявним, а підкреслює важливість у безпековій ієрархії рівня держави за активності на кожному з інших, що загалом відповідає засадам не часткового, а цілісного сприйняття такого процесу.

Інший компонент досліджуваного поняття «економічна безпека держави», тобто «економічна безпека», набув актуальності порівняно недавно. Водночас доцільним є наголос на тому, що ознаки актуалізації проблематики забезпечення економічної безпеки можна знайти ще в трактатах Платона. Доказом цього є висловлювання філософа, серед яких вирізняється цитата про те, що «…ідеальною вважається держава, де є достаток, а не надлишок. Однак при появі надлишкових потреб суспільство обов'язково стикається з негараздами, включаючи війну, що робить із здорової держави державу, що лихоманить» [90, с. 15]. На думку філософа, як дефіцит, так і перевиробництво можна вважати загрозою, але ключовим є те, що йдеться саме про економічний параметр розвитку держави.

Необхідне підґрунтя для визнання провідної ролі економічної складової в існуванні кожної держави обґрунтовано представниками класичної школи, зокрема А. Смітом, який через механізм «невидимої руки» доводив можливість забезпечення безпеки усіх учасників ринку, марксистами, що з'ясовували характер загроз, які виникають в умовах капіталістичної системи, кейнсіанцями, котрі деталізували умови підтримання безпеки в умовах інфляції й безробіття. Особливо цікавими є міркування А. Маршалла, згідно з якими

процес забезпечення економічної безпеки реалізується через поєднання дії саморегулюючих сил та державного регулювання. Останній аспект набув розвитку у працях Дж. М. Кейнса, який переконував у важливості контролю держави за величиною інвестицій для збереження стабільності національної економіки. Напрацювання науковців були реалізовані на практиці Ф. Рузвельтом, якому належить першість у публічному застосуванні саме терміну «економічна безпека» та причетність до створення Комітету з економічної безпеки у 1934 році. Запроваджені, в межах реалізації програми «Новий курс», заходи були спрямовані на стабілізацію економічної ситуації в США через посилення адміністративного контролю стосовно усіх учасників ринку. Поступове формування інституцій, що забезпечували посилення впливу держави на ринок, відбувалося з огляду на тогочасне сприйняття змісту економічної безпеки як таких дій, що першочергово спрямовані на захист громадян шляхом зменшення бідності через запровадження соціального страхування та розвиток системи пенсійного забезпечення.

Коротко зазначимо, що в широкий обіг поняття «економічна безпека» було впроваджено за результатами роботи 40-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1985 році, що засвідчує, з одного боку, актуальність проблематики з часів Платона, але при цьому реальні кроки стосовно забезпечення почали активно реалізовуватися порівняно недавно. Можна констатувати і те, що наукові розвідки в цій сфері здійснювалися в більшості країнами-лідерами економічного розвитку і з акцентом стосовно міжнародного рівня, тобто задля посилення міждержавних зв’язків та підтримання стабільності на світових ринках.

Сьогодні фіксується інтерес до усіх рівнів економічної безпеки в межах безпекової ієрархії, зважаючи на посилення зв’язків і взаємозалежності. О. Власюк доводить, що економічна безпека є поліструктурною наукою, яка «…розглядає життєздатність соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство)» [12, с. 45]. У напрацюваннях

інших науковців знаходимо більш широкий перелік аспектів, що визначають зміст економічної безпеки. Тобто поряд із життєздатністю системи розглядається також її розвиток в умовах нестабільності середовища [45, с. 46], наявність й ефективність використання ресурсної основи [33, с. 57], захищеність від широкого переліку загроз [15, с. 39], адаптивності задля досягнення поставлених цілей [2, с. 93]. В сукупності усі аспекти доводять, що існування й зміни в кожній соціально-економічній системі безпосередньо визначаються характером процесу забезпечення економічної безпеки. Інший момент – питання ієрархічності і надалі перебуває на стадії усвідомлення та пошуку варіантів узгодження думок. Певного узгодження набуло прийняття за найнижчий рівень безпеки особи, а найвищий – глобальну безпеку. Стосовно інших рівнів продовжується дискусія, котру можна проілюструвати думками В. Тропініної, яка формує такий ланцюжок «…мегарівень (глобальна та міжнародна), макрорівень (національна), мезорівень (регіональна), мікрорівень (підприємство) та нанорівень (особа)» [116, с. 18] та О. Чубукової [125], позиція якої передбачає виокремлення глобального й міжнародного рівнів як зовнішніх компонентів, коли всі інші варто розглядати як внутрішні.

Здійснені узагальнення покликані підкреслити не лише зростання інтересу до економічної безпеки з середини минулого століття, але й високу інтенсивність розвідок, що забезпечило структуризацію й різноаспектність сприйняття цієї категорії. Ключовим є домінування цілісного бачення процесу забезпечення економічної безпеки, коли результативність на макрорівні, тобто стосовно економічної безпеки держави, не може бути досягнуто через прогалини на будь-якому з інших рівнів. Наше бачення суті цього базового поняття можна сформулювати так, що йдеться про активність, яка уможливлює підтримання життєдіяльності та створює умови для реалізації інтересів кожної соціально-економічної системи на підставі максимально ефективного використання наявного потенціалу та нових можливостей для задоволення потреб, протидіючи впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, зокрема за рахунок зв’язків у межах безпекової ієрархії. Відмінністю такого розуміння є як

врахування наріжних моментів існуючих підходів, так й орієнтація на синергетичний ефект за рахунок посилення міжрівневих зв’язків.

Осучаснення розуміння економічної безпеки держави потребує формування відповідного підґрунтя, тобто узагальнення та виділення ключових підходів з подальшим критичним розглядом відмінних позицій та їх узгодження. Відтак нами будуть розглянуті найбільш поширені погляди для формування цілісного бачення предметної площини цього поняття. Розпочати доцільно із такої позиція, яка, успадкувавши загалом засади забезпечення безпеки, передбачає зосередження уваги на захисті від негативного впливу загроз. Цей аспект чітко прослідковується у визначенні І. Бінько та В. Шлемко, які розглядають економічну безпеку держави як «…стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім’ї, суспільства, держави» [127, с. 8]. В контексті поточної розбалансованості національної економіки позитивно можна оцінити цільову орієнтацію на збереженні стійкості, зокрема зважаючи на високу динамічність і складність прогнозування вагомості впливу широкого переліку загроз. Імпонує також згадування про безпекову ієрархію як об’єкт реалізації захисних заходів. Водночас домінування захисної тактики за високої активності інших країн у нарощуванні темпів економічного поступу, зокрема шляхом цифровізації економіки, економічну ситуацію в країні узалежнюють, адже йдеться про виживання, а не розвиток.

У межах другого підходу, аналогічно до першого, також акцентується на проблематиці захисту національних інтересів від загроз, але відмінність полягає у розширенні цільових орієнтирів. Так, Б. Губський обґрунтовує потребу «…поступального розвитку економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій» [27, с. 46], а О. Білорус зосереджується на усій безпековій вертикалі через наголос на «…здатності до розширеного самовідтворення та спроможності задовольнити потреби особи, сім’ї, суспільства, регіону, держави» [19, с. 36]. Інші дослідники проводять схожі уточнення, при цьому

загалом підкреслюючи необхідність зосередження уваги не лише на здійсненні комплексу захисних заходів, а й формуючи необхідні безпекові умови для розвитку усіх ієрархічних рівнів задля отримання синергетичного ефекту.

В основу третього підходу покладені засади існування кожної соціально-економічної системи, тобто такі, що визначають її спроможність максимально довго існувати попри зрушення в навколишньому середовищі. М. Герасимов, використовуючи положення системного підходу, доводить, що економічна безпека держави становить «…стан економіки, що забезпечує її зовнішню незалежність і внутрішню стабільність» [111, с. 39]. Можна погодитися з домінуючою позицією економічної безпеки серед інших складових національної безпеки, а відтак необхідності підтримання стійкості національної економіки для збереження незалежності держави, зокрема в період реалізації загроз стосовно воєнної безпеки. Окрім цього, в національній економіці домінує сировинна орієнтація із одночасною деіндустріалізацією, а відтак зовнішня незалежність, зокрема технологічна, потребує кардинальних реформ і пріоритетної підтримки високотехнологічного промислового виробництва. Військові дії обтяжують економічну ситуацію в країні, але надходження іноземних інвестицій у виробництво сучасних зразків зброї може виконати роль локомотиву, адже створюються умови для розроблення й практичного застосування кожної нової моделі із пропонуванням на світовому ринку зразків, що пройшли випробування в реальних умовах війни, а не чергових варіантів прототипів чи технологічно застарілих засобів ураження й захисту.

В четвертому підході, на відміну від попередніх, відображено моменти, що були закладені дослідниками Античної Греції та Римської імперії, коли держава виконує роль гаранта безпеки для кожного громадянина. Г. Пастернак-Таранушенко обґрунтовує доцільність сприймання економічної безпеки держави через «…створення і розвиток умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту мешканців» [87, с. 17]. Перелік цільових орієнтирів не можна вважати вичерпним, скоріше йдеться про базові вектори, що вимагають особливої уваги.

П’ятий підхід характеризується баченням економічної безпеки держави як активності стосовно створення умов для реалізації національних інтересів. Одне із найбільш чітких визначень такого рівня належить М. Єрмошенку, який наголошує на «…спроможності самостійно виробляти і здійснювати власну економічному політику, а також визначати і реалізовувати власні національні інтереси тощо» [37, с. 26]. Посилення глобалізаційних процесів зумовлює вищий рівень залежності ситуації в національній економіці від тих процесів, що тривають на світових ринках. Самостійність є можливою за умови максимальної уваги до процесу забезпечення економічної безпеки, зважаючи не на реагування на діючі загрози, а відслідковуючи й прогнозуючи тенденції трансформації світової економіки для зайняття більш вигідної конкурентної позиції. Як зазначалось, війна в Україні спричиняє чимало негативних моментів, але, в контексті забезпечення економічної безпеки держави, потрібно шукати новітні можливості, використання яких дасть змогу набути нових параметрів економічного розвитку більш швидкими темпами, водночас скорочуючи існуюче на сьогодні технологічне відставання від країн-лідерів.

Одночасне існування розглянутих вище п’яти базових підходів можна пояснити часовими інтервалами їх вищої актуальності та наголосом на окремі моменти, що були об’єктом наукових розвідок. У публікації О. Молдована [78, с. 11] виокремлюються три етапи еволюції сприйняття економічної безпеки держави в Україні. В межах початкового етапу (1994-2007 рр.) акцентується на безпечності трансформаційних процедур у переході до моделі ринкової економіки. Другий етап (2008-2013 рр.) визначався увагою до захисних заходів у процесі інтеграції національної економіки у світовий економічний простір, а третій етап, що розпочався з 2014 року і триває сьогодні, характеризується покращенням ресурсної основи для збереження незалежності. Такий підхід заслуговує на увагу в контексті відстеження поступу, але складно вважати аспекти кожного із попередніх варіантів менш актуальними сьогодні. Більш ніж логічними є спроби поєднати окремі позиції, прикладом чого може бути визначення С. Пирожкова, згідно з яким йдеться про «…сукупність умов, за

яких країни зберігають свої економічні інтереси; задовольняють у довгостроковому періоді потреби суспільства і держави; генерують інноваційні зрушення в економіці для забезпечення стабільного економічного розвитку; протистоять зовнішнім економічним загрозам та повністю використовують національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці» [89, с. 14]. Попри наголос та спробу поєднати усі визначені вище ключові моменти в розумінні економічної безпеки держави, дискусійною є основа у вигляді «сукупності умов», тобто обставин, які не визначаються активністю в межах усіх рівнів обумовленої вище ієрархії.

У законодавчому полі України періодично уточнювалося трактування досліджуваного поняття. Коротко зазначимо, що перші варіанти передбачали зосередження на виконанні захисних заходів стосовно особи, суспільства та держави, коли оновлений варіант визначає пріоритетним підтримання конкурентоспроможності національної економіки задля «…сталого та збалансованого зростання» [72]. Уточнення змісту економічної безпеки держави засвідчує відсутність аксіоми, коли нові варіанти відображають поточну безпекову ситуацію та підтримують інтерес до подальших розвідок.

Узагальнюючи, нами визначено ключові аспекти трактування поняття «економічна безпека держави», які сьогодні домінують та відповідають характеру викликів, які стоять перед державою, суспільством та громадянами (рис. 1.1).

Наші міркування стосовно суті поняття «економічна безпека держави» спираються на зміст усіх визначених аспектів, передбачають узгодження крайніх відмінних поглядів і враховують ключові загрози, серед яких пріоритетні: військові дії, посилення сировинної орієнтації, технологічне відставання, втрати людського капіталу через трудову міграцію та еміграцію. Важливо підкреслити, що авторське бачення вибудовано на основі системного підходу. Так, вказується, що економічна безпека держави є підсистемою нижчого порядку відносно національної безпеки. В подальшому нами буде конкретизовано сукупність функціональних складових, які утворюють

підсистему економічної безпеки держави. Також, відповідно до системного підходу, в загальному окреслено суб'єкти й об'єкти безпеки, цільову та забезпечувальну підсистеми. Формат визначення обмежує конкретизацію усіх вказаних елементів, що нами буде виправлено за рахунок поданої нижче деталізації.

Рис. 1.1. Аспекти тлумачення поняття «економічна безпека держави»,
сформовано автором, авторська позиція виділена

У питаннях визначення суб'єктів й об'єктів економічної безпеки держави сьогодні прослідковується узгодженість поглядів за винятком рівня уточнення. Тобто в загальному варіанті суб'єктами безпеки визначають усіх учасників безпекового процесу, тобто від окремої особи, підприємства і до держави, представленої відповідними органами влади. Конкретизація здійснюється шляхом уточнення органів державної й місцевої влади, а також згадування про важливість активності окремих громадян, організацій та об'єднань відповідно

до норм чинного законодавства. Останній момент є важливим, оскільки встановлює взаємну відповідальність суспільства і держави за результати здійснення безпекових заходів.

Зважаючи, що в подальшому процес забезпечення економічної безпеки держави буде розглядатися через призму створення й покращення антикорупційних механізмів, то поміж суб'єктів доцільно виділити Бюро економічної безпеки (БЕБ), створення якого відбулося у 2021 році, але ідея виникла та перебувала в різних варіаціях виконання з 2013 року. Важливо наголосити на двох моментах: по-перше, БЕБ є правоохоронним органом із цільовим спрямування на боротьбу з економічними злочинами проти держави; по-друге, в переліку досудових розслідувань, яке виконує це бюро, є статті Кримінального кодексу, які безпосередньо стосуються корупції, але встановлено низку умов, зокрема щодо підслідності ДБР або НАБУ. Ці обставини вимагають розглядати БЕБ як суб'єкта безпеки і як орган, що задіяний в антикорупційній діяльності відповідно до встановлених повноважень.

Складними є і обставини щодо окреслення об'єктів безпеки, адже широке розуміння передбачає віднесення до них економічної системи країни, в тому числі природні багатства та національні інтереси, коли уточнення дозволяє ієрархічно впорядкувати, тобто щодо «…особистості – її права і свободи, суспільства – його матеріальні і духовні цінності, держави – її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність» [112, с. 104]. Порівняння розглянутих складових системи вказує на їх одночасну функціональну приналежність до об'єктів й суб'єктів, що суттєво ускладнює процес забезпечення безпеки. Окрім цього, потрібно врахувати активність на усіх рівнях безпекової ієрархії, тобто, для прикладу, кожна особа виконує дії щодо забезпечення власної економічної безпеки і водночас виступає як об'єкт та суб'єкт щодо вищих рівнів, тобто підприємства, регіону і держави. У випадку синхронізації такої активності отримується синергетичний ефект, але розбалансування спричиняє виникнення та/або посилення загроз для вищих

ієрархічних рівнів. Аналогічна ситуація виникає і щодо рівня підприємства, яку фрагментарно можна описати як таку, яка виникає через функціонування таких суб'єктів господарювання, яке сприяє зменшенню соціальної напруженості через залучення населення й отримання представниками останнього доходу, що уможливлює задоволення потреб, тобто сприяє покращенню рівня особистої економічної безпеки. Діяльність підприємства в межах тіньової економіки створює загрозу для економічної безпеки держави через як мінімум несплату податків. Загалом наведені приклади, які за змістом є фрагментарними, доводять важливість застосування механізмів, котрі б, ураховуючи інтереси усіх учасників безпекового процесу, сприяли досягненню цілей під час забезпечення економічної безпеки держави. Такі ж механізми повинні унеможливлювати досягнення інтересів на одному з рівнів з одночасним виникненням та/або посиленням загроз на іншому. Так, нарощування податкового навантаження дозволяє збільшити надходження в місцевих та державного бюджетів, але невиправдана надмірність у застосуванні цього інструменту реалізується у загрозі для економічної безпеки особи та підприємства з відповідним збільшенням частки таких, що переходять у режим функціонування в межах тіньової економіки, який уже посилює загрозу для економічної безпеки держави. В цілому процес забезпечення економічної безпеки повинен реалізовуватися з огляду на ієрархічність як досягнення інтересів, так і обмеженість у провокуванні та/або посиленні загроз.

Активність суб'єктів безпеки відносно об'єктів визначається метою та конкретизується у переліку ключових завдань. Авторське формулювання змісту економічної безпеки держави є підставою обґрунтувати мету як досягнення й підтримання рівня безпеки об'єктів, що характеризується спроможністю реалізувати інтереси завдяки протидії загрозам та створення умов для більш повного використання можливостей, що виникають під час трансформації середовища існування в межах усієї безпекової вертикалі. Звідси ключові завдання можна окреслити таким переліком:

- збереження цілісності системи, зокрема на підставі ліквідації критично суттєвих відхилень від стану динамічної рівноваги;

- захист від зовнішніх і внутрішніх загроз, в тому числі на підставі прогнозування й відстеження тенденцій в розвитку й зміни суттєвості впливу;

- уможливлення провадження конкурентної боротьби у середовищі функціонування;

- підтримання дієвості узгодженої реалізації безпекової діяльності в межах безпекової вертикалі;

- осучаснення механізмів і технологій безпекової діяльності.

Перелік завдань сформульований відповідно до базових засад безпекознавства і без високої конкретизації, дотримуючись елементності та ієрархічності об’єктів безпеки. Виконання завдань потребує першочергового формування й постійного удосконалення двох підсистем: цільової та забезпечувальної. Дієвість першої із названих підсистем обумовлена наявністю відмінних цілей у сукупності об’єктів та суб’єктів безпеки, на чому наголошувалося вище. Без узгодження цілей безпековий процес може набути характеру розбалансованості та спричинити зниження рівня економічної безпеки по усій вертикалі. Забезпечувальна підсистема визначається механізмами й технологіями, які застосовуються суб’єктами безпеки, а також ресурсною основою та обмеженнями у вигляді нормативно-правових засад провадження безпекової діяльності.

Застосування функціонального підходу дає змогу розглянути систему економічної безпеки держави відповідно до вагомості впливу ключових факторів. Такий крок визначається низкою переваг і недоліків. З одного боку, йдеться про вищу чіткість у визначенні відповідальних суб’єктів і можливість досягнення кращої ефективності виконання безпекових процедур, але зміна пріоритетності впливу факторів вимагає внесення змін у таку функціональну структуру, що не завжди реалізується своєчасно. Іншим важливим моментом є відмінні погляди щодо вагомості базових факторів. Зазначене можна проілюструвати результатами розгляду відомих підходів. Так, існує

узгодженість поглядів щодо необхідності виділення енергетичної, фінансової, соціальної та зовнішньоекономічної підсистем, коли інша частина структури характеризується максимальною варіативністю із ознаками дотримання різних поглядів. Перше спрямування реалізується у формі фактичного ототожнення економічної безпеки держави із національно безпекою через намагання включити до структури першої «оборонну (військову)» [112, с. 105], «воєнно-економічну» [127, с. 15] тощо. Інші варіації передбачають пропозиції щодо невиправданої деталізації, тобто включення у вигляді підсистеми різновидів безпеки нижчого рівня: «…прісноводна, кримінальна, харчова» [88, с. 28], «…духовно-моральна, політична» [112, с. 105], «…ресурсно-функціональна і тіньова» [79, с. 55]. Виявлені моменти вказують на продовження наукових розвідок задля осучаснення функціональної структури економічної безпеки держави, що є важливим для забезпечення відповідності методичного базису безпекової діяльності фактичним умовам її виконання. Ми під час виконання дисертаційної роботи дотримуємося позиції, яка міститься в Методичних рекомендаціях, тобто щодо необхідності розрізнення «…виробничої, демографічної, енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної, продовольчої, соціальної та фінансової безпеки» [72]. Так, можна визнати, що COVID-19 та військова агресія внесли зміни в безпекову діяльність із частковою втратою актуальності наведеної функціональної структури, але максимальна варіативність поглядів також має недолік у формі ускладнення практичного застосування. Нами не будуть уточнені параметри кожної із функціональних складових, оскільки перевага надається максимальній увазі до об’єкту дослідження з ретельним розглядом тих моментів, що відповідають визначеному переліку завдань. Такі засади обумовлюють потребу зосередження на двох базових у безпекознавстві категоріях, якими є «інтереси» та «загрози».

Уникаючи заглиблення в історичні підвалини застосування поняття «інтереси», зазначимо, що стосовно економічної безпеки держави прослідковується порозуміння щодо важливості конкретизації «національних

економічних інтересів». Максимально лаконічно такі інтереси пропонується розуміти як такі, що «…визначають головні цілі та напрями державної політики та стратегії забезпечення економічної безпеки» [32, с. 42]. Більш складні визначення формуються, зважаючи на окреслення структурного й функціонального спрямування. Імпонують дві позиції, перша з яких відмінна тим, що в основі зазначених інтересів повинні лежати «… потреби суспільства і держави» [44, с. 345], а інша цікава констатацією кінцевих адресатів у формі «…центрів політичного та економічного впливу» [34, с. 17]. Більш суттєва різниця формується під час визначення переліку економічних інтересів, оскільки базовим є характер і рівень вагомості впливу ключових факторів. Так, загострення проблеми трудової міграції стала підставою для доповнення переліку економічних інтересів позиціями «…збереження й розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалів України… вирішення державною соціальних проблем… підвищення зайнятості населення» [32, с. 44], а наступна фаза військової агресія зумовила важливість відновлення й розвитку ВПК. Змінність економічних інтересів частково компенсується поширеною практикою їх класифікації. Потрібно визнати, що в окремих випадках варіанти такої класифікації є більше дискусійними. Так, у публікації С. Каламбет пропонується за ступенем важливості розрізняти інтереси «…життєво важливі, стратегічні та тактичні» [44, с. 345], що втілює одночасне використання двох відмінних ознак. Наш варіант класифікації спирається на отримані раніше результати, тобто розрізнення інтересів за ієрархічним упорядкуванням та функціональними підсистемами.

Вважаємо за необхідне розгляд економічних інтересів пов’язати із об’єктом дисертаційної роботи. У своїх міркуваннях відштовхуємося від того, що поняття «національні економічні інтереси» були запозичені з практики економічно розвинутих країн, де їх трактують як усвідомлений варіант задоволення певної потреби, яка важлива для усіх громадян, тобто йдеться про єдність стосовно такої позиції суспільства й держави. Погоджуємося із позицією, яка викладена в публікації за редакцією Л. Шевченко, що в країні

наявні ознаки розвитку «..елітної економіки (тобто сфери господарювання для обмеженого кола осіб з високим вхідними бар'єрами, що забезпечують одержання надприбутків)» [34, с. 21]. Практична реалізація такої моделі економіки відбувається за рахунок об'єднання бізнесу та влади, в результаті чого перша складова має можливість отримати надприбутки завдяки штучно утвореному монопольному становищу, а друга – корупційну ренту. Набуття масштабності моделі елітної економіки загрожує включенням до переліку національних економічних інтересів таких, що уможливлюють задоволення особистих інтересів представників обмеженого кола осіб. Н. Холод наполягає, що зрощення бізнесу та влади дозволяє «…використати державу для досягнення особистих інтересів» [123, с. 35], сформувавши суттєві загрози для економічної безпеки держави, зокрема у формі зниження ефективності використання природних ресурсів, втрати інтелектуального потенціалу, погіршення конкурентної позиції у світовому економічному просторі тощо. Враховуючи ґрунтовність аргументів, нам імпонує позиція Л. Шевченко щодо визначення завдань, виконання яких повинно сприяти досягненню національних економічних інтересів. Серед цих завдань запропоновано й таке, що полягає у «…боротьбі з корупцією та корупційними доходами (зокрема, на базі системного контролю видатків державних службовців та членів їх родин)» [34, с. 23]. Означена позиція нами сприймається як наріжний камінь у подальших розробках антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

Загалом наше розуміння національних економічних інтересів полягає в їх сприйнятті як узгодженої спрямованості в активності суспільства й держави задля задоволення потреб, що сприяє підтриманню життєдіяльності й соціально-економічному розвитку. Нами цілеспрямовано наголошено на узгодженості інтересів, оскільки наявність суперечок є підставою для виникнення загроз, а відтак негативно впливає на рівень економічної безпеки держави.

Поруч із інтересами підвалини забезпечення економічної безпеки кожної соціально-економічної системи формуються на основі такого поняття, як «загроза». В законодавчому полі України сутність загроз для економічної безпеки держави розглядається опосередковано, тобто дотримуючись таких щодо національної безпеки. Свідченням цього є Закон України «Про національну безпеку України» [100], де загрози визначені як «…явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють реалізацію … національних інтересів та збереження національних цінностей України» [100]. У зазначеному законодавчому акті наводиться перелік ключових загроз, серед яких є й такі, що належать до економічної складової національної безпеки. Окрім проблемності такого фрагментарного підходу, вважаємо за доцільне звернути увагу на встановлений зв'язок між загрозами та інтересами, тобто без уваги й активності стосовно перших досягнення других є неможливим.

У наукових публікаціях питання змісту загрози розглядається значно ширше, зокрема через установлення зв'язку з іншими складовими категоріального апарату безпеки. Так, в економічному словнику йдеться про найбільш загальне розуміння загрози як «…можливу небезпеку» [10, с. 1282], що потрібно сприймати не як ототожнення, а більше як послідовність у причині і наслідках. Тобто загроза стає підставою для зростання рівня небезпеки, що відповідає змісту твердження О. Бодрук про «…загрозу як реальну ознаку небезпеки» [9, с. 16]. Вищий рівень деталізації ознак досягнув А. Качинський завдяки розгляду загрози як «…явища з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки тощо» [46, с. 96]. В інших публікаціях наявні спроби ототожнення та/або розмежування загрози і ризику із розглядом варіантів поєднання усієї сукупності понять, тобто безпеки, небезпеки, загрози, виклику та ризику. Для нас, на цьому етапі дисертаційного дослідження, важливо те, що без зосередження уваги на загрозах не можуть бути сформовані умови для підтримання необхідного рівня економічної безпеки держави, в тому числі

щодо досягнення національних економічних інтересів. Зазначена увага повинна реалізовуватися в чітко організованій послідовності щодо визначення загроз, їх розпізнавання, оцінювання суттєвості впливу та прогнозування можливих наслідків для об'єктів безпеки з подальшим застосуванням механізмів щодо нейтралізації та ліквідації результатів впливу. Складність виконання лаконічно сформованого переліку процедур насамперед обумовлено динамічністю як переліку загроз, так і характеру їх впливу. Актуальний перелік нами буде визначений у другому розділі дисертаційної роботи, але цей параметр обумовлює важливість як і щодо економічних інтересів, застосування класифікації. Наразі існує значна кількість відмінних класифікацій із застосуванням максимальної кількості ознак. В окремих випадках наявні дискусійні підходи, як-то групування загроз «…за ступенем небезпеки» [44, с. 345], що не відповідає зв'язку між базовими в безпекознавстві категоріями. Наша позиція полягає в дотриманні тих засад, які застосовуються щодо економічних інтересів, тобто класифікація за ієрархічними рівнями та функціональною структурою. Інші класифікаційні ознаки можуть мати цінність виключно у вигляді супутніх. Попри те, не можна відкидати загальноприйняту практику розпізнання внутрішніх і зовнішніх загроз. Так, в кожному джерелі таке групування виконано щодо відмінного переліку загроз, що пояснюється обумовленою вище динамічністю, тобто актуальністю лише на певний момент часу. Для нас цікавим виявилося те, що більшість дослідників поміж внутрішніх загроз виокремлюють «…корупцію» [17, с. 57] тощо. Тобто, як і щодо економічних інтересів, питання розроблення антикорупційних механізмів актуалізується переліком незмінно актуальних загроз для економічної безпеки держави.

Як проміжні підсумки можна подати авторське бачення загрози як поєднання явищ, процесів і факторів, які мають деструктивний вплив на об'єкти безпеки, зокрема щодо реалізації ними економічних інтересів, з ймовірними наслідками у формі зростанням рівня небезпеки.

На рис. 1.2 нами згруповано та показано зв’язок між усіма розглянутими вище поняттями.

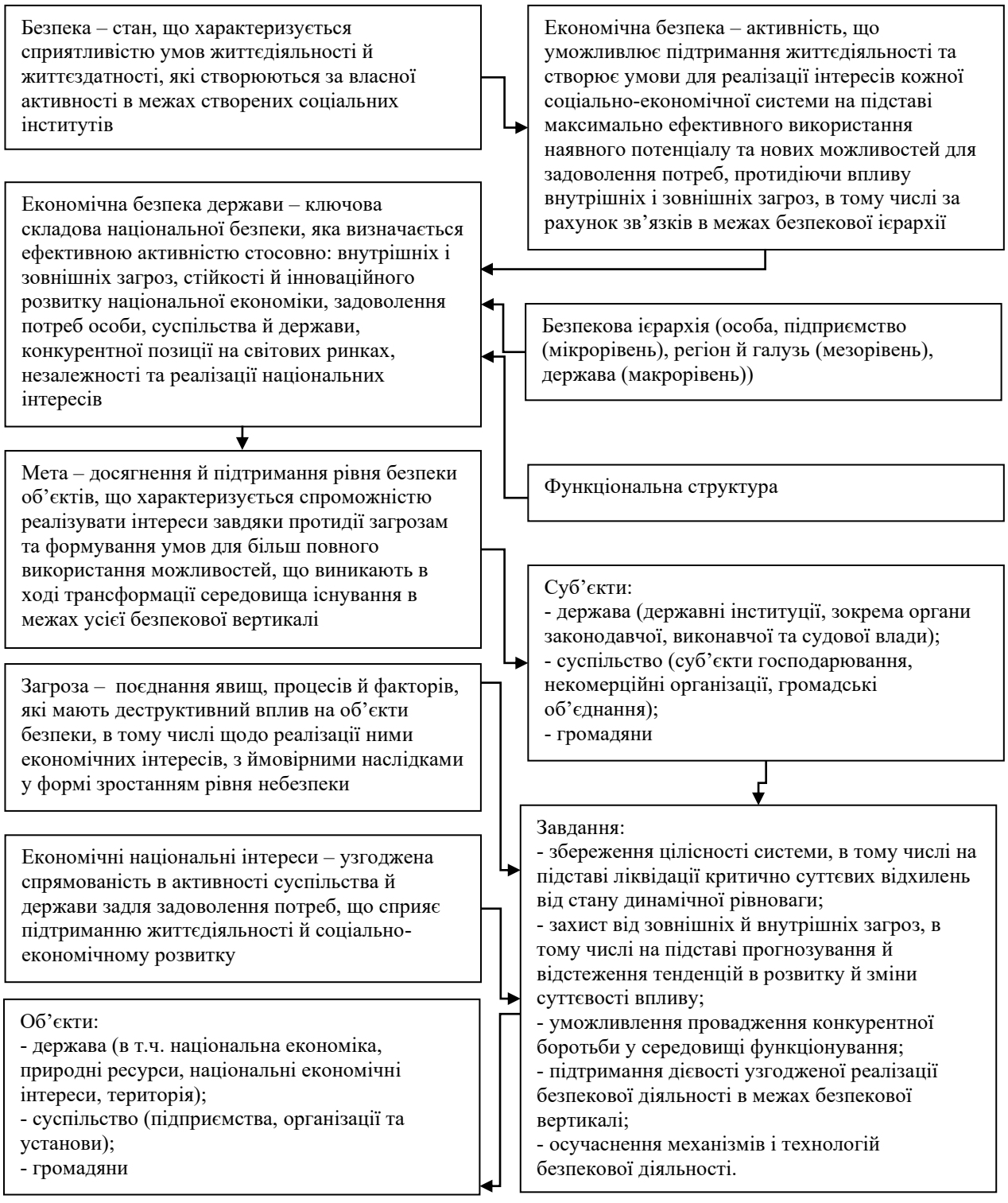

Рис. 1.2. Категоріальний силогізм системи забезпечення економічної безпеки держави, *сформовано автором*

Важливо, що подано виключно власні міркування, коли ті позиції, які не потребували уточнення, наприклад, щодо функціональної структури,

згадуються тільки в контексті обов’язкових складових. У сукупності утворена необхідна цілісність, що визначає авторське бачення умов забезпечення економічної безпеки держави.

Встановлені моменти наявності поміж національних економічних інтересів та загроз тих, що стосуються корупції, окремо не виділені, але опосередковано передбачені в межах завдань для суб’єктів безпеки.

Авторська позиція відмінна змістом кожної складової теоретичного базису, що сформовано на підставі критичного з’ясування актуальних на сьогодні поглядів із порівнянням можливості їх застосування в поточній безпековій ситуації. Отож зроблена спроба осучаснення теоретичного підґрунтя, зокрема за рахунок посилення міжрівневих зв’язків у межах безпекової вертикалі, коли результативність виконання завдань під час безпекової діяльності визначається сукупною активністю усіх суб’єктів, тобто від кожного окремого громадянина і до державних інституцій. Враховано важливість узгодженості інтересів усіх об’єктів безпеки та постійного покращення механізмів протидії загрозам через високу динамічність змін у їх складі та інтенсивності впливу. Усі отримані результати утворюють необхідну основу для подальшого розгляду корупційних проявів та розроблення відповідних механізмів гальмування поширення й ліквідації цієї загрози для економічної безпеки держави.

1.2. Множинність корупційних проявів та характер їх впливу на економічну безпеку держави

Ключова цільова спрямованість під час забезпечення економічної безпеки держави визначається діями щодо обмеження впливу та ліквідації наслідків внутрішніх та зовнішніх загроз. Військовий стан змінює суттєвість впливу раніше існуючих та провокує виникнення нових загроз. Корупція як загроза є незмінно актуальною, що зумовлено її соціальними корінням та наслідками, котрі визначають рівень стабільності національної економіки. Попри те, що жодна країна не позбавлена корупції, будь-який політичний, соціальний, економічний та військовий дисбаланс стає додатковим драйвером для її поширення. Важливо, що корупція трансформується, тобто виникає поглиблення розуміння її проявів, які не обмежуються звичним хабарем за вирішення певного питання на особистому рівні, а вказують на розмивання моральних основ сучасного суспільства. Наслідки стосуються усіх аспектів суспільного життя, зокрема й економічних, через утворення перешкод для розвитку бізнесу, порушення засад чесної конкурентної боротьби, заниження бази оподаткування, перерозподілу національного багатства із обмеженим досягненням національних інтересів, унеможливлення підтримання соціальної справедливості тощо.

Необхідність обмеження масштабів поширення корупції реалізується першочергово в правовому полі шляхом удосконалення законодавчої бази. Питання впливу корупції на економічну безпеку держави розглядається опосередковано, тобто виключно через оцінювання суттєвості проявів, зокрема частки тіньової економіки. Дотримання такої пасивної політики не гальмує цього явища, тим паче і не передбачає створення інструментарію попередження, тобто ліквідації наявних раніше та нових джерел поширення. Відсутність дієвої реакції в складних умовах для національної економіки формує реальні перепони для післявоєнного відновлення, що актуалізує важливість посиленого здійснення наукових розвідок, початково щодо самої

суті корупції із осучасненим баченням варіантів її проявів задля подальшого розроблення ефективних механізмів протидії. Відтак у межах цього підрозділу поставлено завдання щодо розгляду історичних підвалин виникнення, повсякчасного існування та форм, видів і моделей сучасних варіацій корупції, уточнення джерел і наслідків задля створення необхідної теоретичної основи.

У подальшому нами буде розглянута етапність переосмислення змісту поняття «корупція», але важливою залишається етимологічна основа. Поширеною є думка, що доцільно відштовхуватися від латинського терміна «corruptio», яке сьогодні сприймається через поєднання «підкупу», «змови», «пошкодження», «ламання», «втрату початкового стану» тощо. Заслуговують на увагу й результати інших розвідок. Так, йдеться про пошук джерела в поєднанні давньоримських слів «correi» і «rumpere», перше за яких сприймається сьогодні як активність кількох учасників у спільному досягненні мети, а інше – невдалий результат у формі втрати, ламання, псування. Відповідне поєднання формує уявлення про об'єднання інтересів кількох осіб задля порушення встановленого порядку щодо управління суспільними процесами, провадження судової справи тощо. Третій з відомих варіантів полягає в поєднанні латинських слів «cor» і «ruptum», перше з яких використовувалося для позначення розуму, душі й серця людини, а друге означало руйнування, втрату цілісності з розумінням результату як деструктивних процесів щодо певного об'єкту. В цілому йшлося про явище чи процес, який характеризувався втратою початкових якісних характеристик і стосувався не окремого індивідуума, а проявлявся через співіснування в межах спільноти.

Попри те, що максимальну увагу проблемі корупції почали приділяти у 80-х роках минуло століття, її зародження відбулося на ранніх етапах суспільного розвитку. Археологічні знахідки засвідчують, що ознаки корупції фіксувалися в діях наближених осіб до фараонів за часів Стародавнього Єгипту. Конкретизація причин і можливих наслідків корупції знаходимо в трактатах Аристотеля. Так, цей філософ доводив, що такі дії шкодять наявному устрою та

очікувано призводять до втрати міцності держави, в подальшому – до припинення її існування.

Згадування про етимологічні корені корупції, що визначаються поєднанням давньоримських слів, пояснюється існуванням розгалуженого бюрократичного апарату в Римській імперії з масовими фактами зловживань чиновників усіх рівнів задля особистого збагачення. Підтвердження зазначеного знаходимо в давньоримських «12 таблицях», де є згадка про хабарі, а також актуальні в цей період заходи протидії задля обмеження масштабності процесів, які негативно впливали на могутність імперії.

Відмінне бачення підстав для виникнення й поширення корупції було сформовано Конфуцієм. На його думку, корупціонер керується необхідністю задоволення потреб своєї сім'ї, що поступається важливістю дотримуватися встановлених правил.

Епоха Середньовіччя в Європі відзначилася поширенням корупції поміж чиновників та служителів церкви через повсякчасне навіювання безальтернативності влади та правильності усіх прийнятих рішень без розгляду фактичних результатів. Обмежений контроль, низький рівень освіченості населення та спадковість перебування на певних щаблях влади створювали необмежені можливості для перерозподілу багатства без дотримання засад суспільної справедливості. На характер сприйняття корупції цього періоду може вказати позиція Н. Макіавеллі, який порівнював її з хворобою, яку або важко виявити, але легко лікувати, або легко спостерігати і складно перебороти.

Віднайдені письмена, зокрема «Двінська уставна грамота» та «Псковська судна грамота», містять згадування про корупцію і в часи Київської Русі. Йдеться про отримання «мзди» офіційними особами, тобто певної незаконної винагороди за виконувані ними повноваження стосовно уникнення відповідальності винними чи отримання в подальшому останніми додаткової вигоди.

Загалом уже початкові етапи існування корупції відзначалися варіативністю причин виникнення й наслідками впливу, тобто від порушення узгоджених норм взаємодії поміж членів однієї спільноти через домінування особистих інтересів над груповими до поширення політики несправедливого перерозподілу благ завдяки необґрунтованому розширенню бюрократичного апарату із недостатнім контролем за діями кожного чиновника.

У межах дослідження сучасного етапу еволюції доцільно згадати перебування України в складі СРСР, яке характеризувалося тим, що корупція на офіційному рівні, на що вказує довідникова література, визнавалася як певне явище, що було притаманне виключно для капіталістичної економіки, і набувала відображення у підкупі виборців, послугувала засобом протизаконного збагачення й інструментом політичному тиску на опонентів тощо.

Фрагментарність у сприйнятті корупції була властива не лише Україні. Загалом на початку 80-х років у більшості країн стосовно цього соціального явища йшлося про використання посадовою особою свого службового становища, що дозволяє їй матеріально забагатися завдяки отриманню хабаря. Подальша еволюція полягала в перегляді основних та супутніх ознак корупції, тобто не обмежуючись лише фактом хабара. Для прикладу, в документах Ради Європи йшлося про «…хабарництво і будь-яку іншу поведінку» [56, с. 48], що стосувалося не лише будь-якої державної посадової особи, але загалом випадків, зокрема і щодо приватного сектору, що характеризуються порушеннями встановлених норм взаємодії, які спричиняють отримання незаконної вигоди. Уникаючи цитування фрагментів інших актів, які використовувалися в межах діяльності ООН та Ради Європи, узагальнимо їх із констатацією осучасненого варіанту сприйняття корупції як «…зловживання владою або поняттям довіри заради персональних привілеїв чи на користь привілеїв іншій особі або групі осіб, до яких спостерігається відношення лояльності» [59, с. 56]. Тобто чітко простежується вихід за межі хабарництва та асоціації виключно із діями чи бездіяльністю державної посадової особи, а

результат полягає у злочинному привласненні публічних коштів. Таке узагальнення підкреслює безпосередню відповідність проблематиці забезпечення економічної безпеки держави, але розроблення ефективних антикорупційних механізмів вимагає більш глибинного пізнання у суспільному сприйнятті та деталізації за видами, формами, моделями, причинами та наслідками.

Україна після здобуття незалежності розпочала трансформацію моделі національної економіки, зокрема й шляхом спроб запозичення й адаптації іноземного досвіду, який включав також ті складові, що були пов'язані із антикорупційними заходами. В довідниковій літературі перевагу було надано визначенням, які встановлювали зв'язок із лінгвістичною основою корупції, що нами було з'ясовано вище. Прогресивний варіант тлумачення був розміщений у Великому тлумачному словнику, де корупція розкривалася як «…1) використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення; 2) підкупність, продажність урядовців і громадських діячів» [10, с. 1045]. Безперечно, такий варіант трактування є максимально опосередкованим щодо сфери безпосереднього застосування, але прогрес був реалізований у спробі врахувати позицію ООН та Ради Європи.

Вважаємо за доцільне зосередитися на актуальному сьогодні широкому та вузькому розумінні корупції. Так, глибокими коренями корупції можна пояснити її сприйняття як соціального явища, що повсякчас поширене на побутовому рівні. Зазначене ґрунтується на взаємовідносинах, що побудовані за принципом «я тобі – ти мені». Зважаючи на те, що обидві сторони залишаються задоволеними, то послаблення тенденцій до подальшого існування є ускладненим. Уточненням такого сприйняття повинно бути те, що до уваги беруться виключно інтереси двох взаємодіючих сторін та ігноруються інтереси громади й держави, а це уже виявляє не лише позитивні наслідки, а фактичну деструкцію суспільних відносин із економічними, соціальними та іншими втратами.

В основі вузького розуміння корупції лежить її початкова асоціація з хабарем, тобто йдеться про отримання матеріальної винагороди певною посадовою особою через застосування наданих їй повноважень. Доповненням цієї базової основи можуть бути твердження низки дослідників. Так, Дж. Ла Паломбал уточнює, що йдеться про «…відступ певного чиновника від визначених для нього законом обов'язків» [74, с. 31], Д. Бейлів [152, с. 15] доводить, що йдеться не виключно про матеріальну вигоду, Д. Най вважає визначальним «…вплив приватних інтересів» [150, с. 8], О. Макухін [59 с. 57] наголошує на відхиленні від прийнятих соціально-культурних цінностей. В сукупності вузьке розуміння корупції характеризується вищим рівнем конкретизації обставин виникнення та фактичних результатів і придатне для розроблення комплексних заходів протидії, враховуючи загальність та індивідуальність кожного окремого випадку. Зроблене узагальнення також засвідчує факт відсутності можливості повного викорінення з суспільної практики. Реальним є досягнення рівня, коли це явище має обмежено прийнятний рівень, зокрема і у формі загрози для економічної безпеки держави.

Варіативність у тлумаченні корупції не змінює пріоритетності вивчення нормативної бази та конкретизації її розгляду в різних сферах суспільної активності. Чинний Закон України «Про запобігання корупції» визначає правове розуміння досліджуваного поняття, що можна вважати дещо звуженим порівняно із розглянутими позиціями. Для подальшого розроблення антикорупційних заходів визначальними можна вважати два моменти: по-перше, правопорушення здійснюють обидві сторони взаємодії, а не лише певна посадова особа; по-друге, йдеться про «…явище і корупційне правопорушення – як конкретний її прояв» [94]. Перший момент важливий з огляду на розширення переліку інструментів впливу саме на дві сторони правопорушення, оскільки поточна орієнтація виключно на посадову особу не забезпечує необхідної результативності.

Орієнтація на забезпечення економічної безпеки держави вимагає розширеного спектру аспектів розуміння корупції. Відтак доцільно звернути

увагу на позицію Є. Невмержицького, який зосередився на варіації згаданого вище соціального явища як соціально-політичного, яке реалізується через дії як окремого громадянина, так й існуючих інститутів, які «…спрямовані на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, зловживань владою, хабарництва, надання пільг і переваг усупереч суспільним відносинам» [81, с. 6]. Імпонує максимально визнане розширення меж корупції із уточненням ходу здійснення та факту завдання шкоди соціально-культурним цінностям.

Дискусійним можна вважати розгляд корупції як певного типу обмінних операцій. М. Фоміна й В. Кузьменко [119, с. 183] вважають, що такий обмін стосується процедури надання певних послуг, результатом якого є здобуття неправомірної переваги над конкурентами однією стороною та отриманням неофіційної винагороди іншою. Наявне уточнення, що йдеться про неправомірне отримання вигоди, не може компенсувати відсутність згадування про злочинний характер такого явища, коли втрати несуть безпосередньо й опосередковано окремі громадяни, суспільство й держава. Цей важливий момент чітко відображено в публікації В. Криволапчук, де, окрім згадування про багатоаспектність досліджуваного явища, зокрема його економічний характер, підкреслюється злочинний зміст із наслідками у формі «загрози конституційним правам і свободам громадян, їхній безпеці та національним інтересам держави» [106, с. 15]. Зазначене вкотре доводить важливість поставленого завдання в межах дисертаційної роботи, що поєднує проблематику економічної безпеки держави та розроблення й застосування антикорупційних механізмів.

Якщо попередньо розглянуті підходи передбачали розгляд виключно одного із аспектів корупції, то Р. Тучак розвиває комплексність через уточнення «…політичного, соціально-економічного та правового» [117, с. 205]. Такий підхід є цікавий тим, що не лише визначає багатовимірність прояву й наслідків корупції, а й формує підставу для розширення доцільного до

застосування інструментарію в межах антикорупційних механізмів з метою досягнення усіх визначених цілей.

Узагальнюючи, необхідно підкреслити, що, як було з'ясовано, економічний аспект корупції розглядається скоріше як виняток і доповнення до домінуючих – соціального й правового. Вважаємо це недоліком, адже причини та результати цього явища є економічними. Наші міркування також спираються на те, що в безпекознавстві корупцію розглядають як загрозу на кожному із рівнів безпекової ієрархії. Усе це є необхідною підставою для поглиблення розуміння корупції як складного явища, яке полягає в отриманні неправомірної вигоди безпосередніми учасниками з одночасними негативними соціально-економічними наслідками для інших громадян, суспільства та держави. Необхідним застереженням повинно бути те, що в авторському баченні домінує саме безпековий пріоритет, водночас ураховано позиції чинного законодавства та відомі підходи в інших сферах практичного застосування. Акцентування на негативних наслідках є підставою для реагування, варіантом якого повинні бути антикорупційні механізми, результативність застосування яких визначається ретельним вивченням і постійним осучасненням розуміння корупції, що вимагає вивчення ознак й розвитку класифікації. Відповідно до зазначеного, конкретизуємо базові характеристики корупції як складного явища:

- суб'єктами корупції є посадові особи, які використовують надані їм повноваження, та особи, що виступають ініціаторами та схиляють вище згадану іншу сторону до дій. Зацікавленість обох груп суб'єктів визначається можливістю отримання неправомірної вигоди;

- дії усіх суб'єктів корупції є протиправними, а відтак підлягають відповідальності;

- неправомірна вигода може отримуватися як безпосередньо суб'єктами корупції, так й іншими особами, а також мати відмінну матеріальну та нематеріальну форму.

Виокремлені характеристики підтверджують складність корупції як явища із фактичною неможливістю використання будь-якого обмеженого переліку інструментарію протидії. Тому антикорупційні механізми мають вибудовуватися на підставі врахування усіх аспектів досліджуваного явища, чому повинно сприяти постійне покращення класифікації.

Завчасно підкреслимо, що наявні сьогодні варіанти класифікації корупції розроблені, зважаючи на домінування соціального та правового аспекту. Їх потрібно брати до уваги, але задля провадження безпекової діяльності коригувати та доповнювати. Доцільно погодитися із групуванням видів корупції за сферами впливу на побутову (виникає під час повсякденної взаємодії громадян з особами, які наділені певними повноваженнями), ділову (проявляється у взаємодії бізнесу з представниками органів влади та інших суб'єктів господарювання) та політичну (виникає за вирішення питань на законодавчому рівні, зокрема щодо захоплення й утримання влади, здобуття конкурентних переваг, нейтралізації конкурентів тощо, а суб'єктами виступають чиновники вищого рівня). Об'єкт у антикорупційному механізмі повинен визначатися відповідно до класифікації корупції за ініціатором правопорушення, яким може бути або посадова особа, що вимагає для себе чи для когось іншого неправомірної вигоди, або прохач, що схиляє вище зазначену особу до здійснення злочинних дій. Планування й здійснення антикорупційних заходів повинно встановлюватися відповідно до часового параметру такого явища: ситуативне (разовий випадок без ймовірного повторення в майбутньому) та постійне (чітко організована схема отримання/надання неправомірної вигоди, кількість учасників якої не обмежена). Сьогодні в наукових публікаціях наявні варіанти більш розгалуженої класифікації, зокрема завдяки розгляду корупції: за сферами прояву; за напрямом; за рівнем поширення, за формою вигоди; за ступенем централізації; за ціллю здійснення; за регулярністю тощо. На нашу думку, усі додаткові складові класифікації лише уточнюють три базові ознаки та певним чином ускладнюють практичне застосування. Розгляд корупції як загрози для економічної безпеки держави дає

змогу доповнити існуючий базовий варіант класифікації ще одним, тобто за рівнем виникнення та реалізацією відповідно до безпекової ієрархії. Пропонується розглядати рівні: держава, регіон і галузь, підприємство та громадянин. Таке доповнення має зв'язок із окресленням складу об'єктів та суб'єктів економічної безпеки держави, воно ж відповідає спрямуванню трьох базових класифікаційних ознак.

Цінним доповненням до розглянутої класифікації корупції є відомі форми її реалізації. Обмеженим, але найбільш поширеним, можна вважати уявлення корупції виключно як хабарництва (отримання неправомірної вигоди у матеріальній формі завдяки використанню службового положення) та вимагання (змушування іншої сторони до надання неправомірної вигоди в обмін на певну послугу чи відсутність реакції). Так, правопорушення як розкрадання (використання службового положення для привласнення та/або використання чужого майна), шахрайство (введення в оману для отримання неправомірної вигоди), зловживання (задоволення власних інтересів чи інтересів третіх осіб, послуговуючись службовим становищем) та кумівство (протекція та надання переваги родичам) переважно не асоціюються із корупцією, що є опущенням, оскільки обмежує бачення масштабності проблеми та необхідність застосування відповідних заходів. Зазначене важливе, адже суб'єктами безпеки, відповідно до позицій, окреслених у підрозділі 1.1, виступають й громадяни, а обмежена поінформованість стає на заваді їх активності, зокрема й в межах антикорупційних механізмів. Поточне зростання значення інформації актуалізує суттєвість втрат від злочинних дій, що пов'язані із отриманням й використанням цього ресурсу. Попри те, розпізнавання такої форми корупції обтяжене не лише обмеженою обізнаністю громадян як суб'єктів безпеки, але й швидким прогресом у засобах і способах роботи з інформацією.

Можна погодитися, що коротко охарактеризовані форми відповідають соціальному й правовому аспекту корупції, але вони актуальні й для цілей забезпечення економічної безпеки держави, оскільки чітко прослідковується

зв’язок із об’єктами та суб’єктами безпеки, що дозволяє їх взяти за основу в розробленні антикорупційних механізмів.

Вище нами було приділено належну увагу з’ясуванню етапності трансформації корупції. Соціально-культурне середовище в межах кожної країни та регіону визначили часткову індивідуальність з наступним формуванням відмінних моделей. К. Бабенко [5, с. 29] розглядає чотири найбільш поширені моделі корупції, тобто західноєвропейську (більшість видів корупції сприймаються як аномалії завдяки нетерпимості населення до правопорушень в будь-якій формі, зокрема таких, що дозволяють отримати неправомірну вигоду із одночасними втратами для інтересів громади), азіатську (тісні родинні зв’язки та обов’язковість дотримання традицій мають вищу пріоритетність за спроби законодавчо врегулювати питання взаємодії між владою, бізнесом та громадянами), африканську (консенсус між політичною владою, великими сировинно орієнтованими корпораціями та представниками силових структур у досягненні інтересів, в тому числі завдяки задоволенню лише мінімальних потреб населення) та латиноамериканську (домінуючий вплив кримінальних структур на політичну й економічну ситуацію в країні). Жодна із вказаних моделей не характеризує корупцію в Україні повною мірою. Одна з причин цього полягає в трансформації такого складного явища. Так, в період існування УРСР основним видом корупції було кумівство, що спиралося на традиційне тяжіння до проживання в сільській місцевості, де кожний хутір був як окрема держава, а поміч могли своєчасно надати лише члени сім’ї та сусіди. Будь-яке просування по суспільній ієрархії вимагало зміцнення позиції завдяки просуванню довірених людей із найближчого оточення. Трансформації корупції сприяли процеси роздержавлення та обмеження функцій контролю за діяльністю підприємств з початку 90-х років. «Дах» став новим проявом корупції, коли систематична неправомірна винагорода довіреній людині, що перебувала в складі певного державного органу, зменшувала фіскальний тиск та сприяла отриманню вигідних контрактів, зокрема фінансування з державного та місцевих бюджетів. Непотизм став результатом фактичної обов’язковості

діяльності кожного підприємства із відповідним уведенням до працівників відповідних державних органів людей з близьких осіб та родичів. Багатоетапні непрозорі приватизаційні процеси сприяли утворенню й посиленню впливу фінансово-промислових груп, коли лобіювання інтересів відбувається безпосередньо на законодавчому рівні. Недостатня увага до фінансування державних органів утворила можливості для патронату (у формі спонсорської підтримки) фінансово-промислових груп над окремими підрозділами із отриманням у відповідь послуги щодо ліквідації перешкод для розвитку бізнесу.

Демографічна криза, зубожіння та військова агресія сприяли обмеженому спротиву корупції та наданню переваги неправовим варіантам захисту особистих інтересів. Усі наведені аргументи вказують на відмінність існуючої в Україні моделі корупції. Тобто іноземний досвід антикорупційної політики не може бути безпосередньо застосований через різницю у вихідних умовах, зокрема соціально-культурних традиціях, суспільному сприйнятті, громадській терпимості та сприяючих і гальмуючих факторах. Висока динамічність економічних процесів створює додаткові труднощі, адже обов’язковим стає повсякчасне внесення змін, в тому числі щодо цільових орієнтирів, через варіацію причин та наслідків корупції.

Вище нами було визначено, що корупція становить складне явище, що ґрунтується не лише на розширенні класифікації можливих варіантів прояву й відомих моделей, які відображають специфіку формування суспільного сприйняття. Складність обумовлюється й широким переліком причин, а також супутніх сприяючих й гальмуючих факторів. Неодноразово було наголошено, що корупція, завдяки глибокому історичному корінню, стала складовою культури, тобто повсякденним явищем, яке в малих масштабах слугує підтриманню зв’язку між членами однієї громади, водночас мінімально негативно впливаючи на досягнення загальних інтересів. Політична нестабільність, економічні трансформації, військові протистояння тощо виступають драйверами, коли корупція прогресує до рівня загрози, зокрема

економічній безпеці держави. Усе зазначене переконливо доводить, що вихідним етапом у розробленні антикорупційних механізмів повинно бути з'ясування причин існування й суттєвість супутніх факторів. Важливо, що цей момент не втрачає актуальності й на наступних етапах, зокрема застосування відповідних механізмів задля своєчасного внесення коректив з метою досягнення встановлених цільових орієнтирів.

У межах цього підрозділу нами буде виділено лише максимально загальний перелік причин, тобто з огляду на узагальнення відомих позицій інших дослідників. У подальшому, тобто у другому розділі, відбудеться конкретизація, за рахунок групування статичних даних, задля фокусування уваги на тих причинах, що мають визначальний вплив на процес забезпечення економічної безпеки держави.

Наразі немає узгодженого погляду на засади встановлення причин корупції. Тобто групування виконується за різними критеріями. Наш варіант не обмежується економічним блоком через намагання уникнути фрагментарності у використанні антикорупційного інструментарію та створенні підстав для високої результативності застосування відповідних механізмів.

Вважаємо, що базовим повинен бути соціально-культурний блок, який спирається на певні історичні відмінності у сприйнятті громадянами нашої країни досліджуваного складного явища. Відповідно, доцільно виділити такі причини:

– звичаєва корупція (культурні традиції);

– недостатня правова грамотність громадян;

– ігнорування законних варіантів розв'язання проблем;

– корупція як можливість пришвидшеного збагачення;

– формування та посилення впливу на соціально-економічні процеси кланів за родинною та професійною ознакою.

Раніше було визначено, що розгляд корупції здійснюється із домінуванням правових та соціальних аспектів. Згідно з цим, наступним можна вважати блок правових причин, до яких належать:

– недостатній розвиток законодавчої бази щодо протидії корупції;

– відсутність комплексності антикорупційних заходів;

– низька результативність виконання антикорупційних заходів;

– невідповідність між втратами через корупцію та суворістю покарання;

– вибірковість у застосуванні антикорупційних заходів через лобіювання інтересів фінансово-промислових груп на законодавчому рівні.

Нестабільність політичної ситуації в Україні вимагає виокремлення й відповідного блоку причин у такому складі:

– критично високий рівень політичної нестабільності, що обмежує перспективи досягнення інтересів;

– недостатнє виховання нетерпимості щодо незаконно отриманих благ;

– невисока результативність антикорупційних заходів;

– неспроможність організувати громадську підтримку антикорупційним заходам;

– посилення ієрархічної диспропорції у задоволенні інтересів (держава, підприємства, громадяни).

Подальша орієнтація на розроблення антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави є вагомою підставою для формування й економічного блоку причин із таким переліком:

– інфляційні процеси та обмежений рівень заробітної плати;

– критично висока частка «тіньової» економіки;

– трансформаційні процеси в національній економіці, зокрема непрозора приватизація державного й комунального майна;

– посилення монополізму з ініціативи фінансово-промислових груп;

– державне регулювання економіки за ситуаційним принципом.

Окремі дослідники [28, с. 78] додатково пропонують розглядати ще інституційні та інформаційні причини. Наш варіант враховує ці моменти, надаючи перевагу укрупненню задля вищої конкретизації змісту антикорупційних механізмів.

Іншу необхідну вихідну умову в розробленні антикорупційних механізмів становлять можливі наслідки. Вважаємо за доцільне, для подальшої високої чіткості цільової орієнтації, зосередитися на тих наслідках, які безпосередньо пов’язані із процесом забезпечення економічної безпеки держави, тобто йдеться про таку сукупність:

– масштабування тіньової економіки. Базовою є доповнюваність і зв’язок між корупцією та тіньовою економікою. Неправомірна вигода, отримана за корупційними схемами, створює основу для розвитку тіньової економіки, коли зворотній зв’язок полягає у розширенні учасників таких явищ задля отримання вищого ефекту поза правовим полем. Коротко можна констатувати, що тіньова економіка зменшує базу оподаткування, а відтак податкові надходження, які є джерелом фінансування соціально важливих витрат, зокрема пов’язаних із системами освіти та охорони здоров’я, що в подальшому реалізується у зниженні темпів розвитку та ефективності використання людського капіталу. Ще одним негативним результатом, що проявляється у досягненні тіньовою економікою рівня 30-40% ВВП, є втрата довіри до державних інститутів через посилення розриву між найбіднішими та найбагатшими верствами населення;

– обмеження інвестицій. Інвестори зацікавлені вкладати кошти за умови стабільності економічних процесів, що дозволяє чітко прогнозувати величину отриманої вигоди, а саме максимально чутливих до ризиків, зокрема таких, що визначаються рівнем корумпованості державних інституцій. Аргументованим є твердження, що «…перспективи зростання країни серйозно обмежені корупцією, яка обмежує інвестиції та технологічні переливи, створені транснаціональними компаніями» [159, с. 349]. Відтак стримування прямих іноземних інвестицій спричиняє поглиблення технологічного відставання з наступним посиленням винятково сировинної орієнтації економіки, що обмежує ресурсну основу для розвитку країни;

– зниження дієвості конкурентних механізмів. Формування сприятливих умов, в тому числі і через додатковий тиск на конкурентів, забезпечує вигідніше становище для менш конкурентних учасників ринку. Йдеться як про

найманих працівників на рикну праці, так і підприємства, що своєю діяльністю повинні забезпечувати якісне задоволення потреб населення. Негативний результат полягає в дискредитації й втраті дієвості конкурентних механізмів із зменшення якісної пропозиції та гальмуванням розвитку країни;

– погіршення результативності державного управління. Корупція провокує як нераціональне використання бюджетних коштів, так і їх перевитрату. Перше спричинено наданням переваги тим інфраструктурним проектам, виконавці яких можуть забезпечити отримання неправомірної вигоди для особи, що обіймає певну посаду та ухвалює рішення. Для кількісної характеристики другого моменту можна проаналізувати дані Світового банку, згідно з якими «…корупційні практики збільшують витрати на виконання державних проектів у середньому на 20-30%» [85]. Результатом цього є погіршення соціально-економічної ситуації через реагування не на ті проблеми, що потребують першочергового вирішення, а використання бюджетних коштів для проектів, виконання яких забезпечує отримання неправомірної вигоди;

– посилення соціально-економічної нестабільності. Отримання корупцією характеристик масового явища негативно впливає на можливість задоволення й першочергових потреб для кожного громадянина. Правильними є міркування В. Самодай та Г. Ковтун про те, що «…корупція впливає на всі верстви суспільства, але найбільше страждають соціально незахищені категорії населення» [103]. Йдеться про утворення перепон для отримання якісного лікування й набуття нових знань. Поглиблення соціальної несправедливості є підставою для зростання невдоволення та наростання протестних настроїв, а також пошуку інших варіантів забезпечення гідних умов існування, в тому числі через надання переваги трудовій міграції з подальшою еміграцією до країн із нижчим рівнем корупції.

Результати виконання поставленого у цьому підрозділі завдання нами узагальнені графічно на рис. 1.3. Уточнення потребує те, що авторська позиція вирізняється акцентом щодо усіх параметрів корупції на проблемі забезпечення економічної безпеки держави.

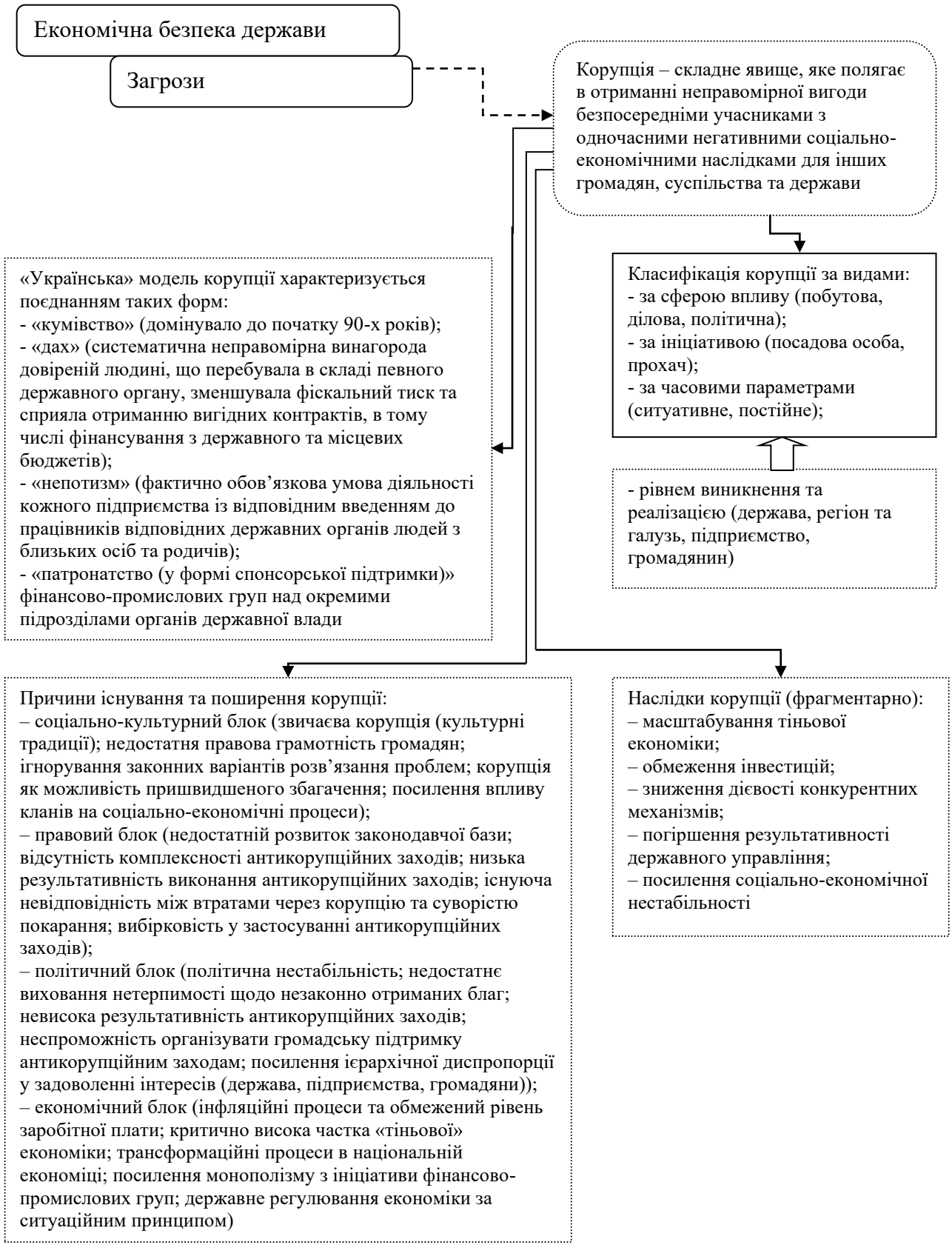

Рис. 1.3. Теоретичний базис розроблення антикорупційних механізмів,
розроблено автором, авторська позиція виділена

Тобто сформовано необхідне підґрунтя для подальшого розроблення антикорупційних механізмів, зважаючи не на домінуючий сьогодні соціальний і правовий аспекти, а саме – безпековий, що повинно забезпечити вищий рівень деталізації та подальшу результативність у застосуванні зазначених механізмів саме щодо протидії та ліквідації корупції як загрози для економічної безпеки держави.

1.3. Соціально-економічне підґрунтя застосування антикорупційних механізмів

Наразі немає прикладів існування будь-якої країни без такого складного явища, як корупція. Органи державної влади та інститути громадянського суспільства мають спільну орієнтацію на запобігання та протидію цій загрозі економічній безпеці держави, вплив якої має катастрофічні наслідки за відсутності своєчасної реакції в кожному окремому випадку. Результативність виконання антикорупційних заходів є відмінною, що обумовлено значною кількістю початкових та дотичних обставин. Так, ступінь сприйняття громадянами корупції та наслідки реалізації суттєво різні, що обумовлюється історичною етапністю проникнення корупції в соціально-культурну сферу, поточним етапом економічного розвитку та вагомістю впливу супутніх факторів. Наголос саме на економічному розвитку пояснюється тим, що основою корупції був і залишається рівень добробуту із актуальним драйвером у формі потреби якіснішого задоволення потреб за рахунок вчинення правопорушення, що сприймається як швидший і простіший шлях порівняно із тими варіантами, що відповідають усталеним суспільним нормам та відображені в законодавчій базі. Зазначене відповідає активності усіх учасників злочину, тобто посадової особи, що використовує службове становище, та іншої сторони, що виступає ініціатором у здійсненні дій задля отримання взаємовигідної вигоди. Якщо корупція має економічне підґрунтя у вигляді

особистих інтересів, то наслідки характеризуються не лише відмінністю в характері, але й стосуються переважно не безпосередніх учасників злочину, а усіх рівнів у межах безпекової ієрархії, тобто громадянина, підприємства та держави. Йдеться як про посилення соціально-економічної нестабільності, зниження дієвості конкурентних механізмів, так і втрату інвестиційної привабливості й зниження довіри до органів державної влади. Нарощування негативних наслідків відбувається завдяки пришвидшеному поступу в діях правопорушників, зокрема завдяки використанню результатів НТП, порівняно зі змінами в антикорупційних заходах. Своєю чергою, вища результативність у застосуванні антикорупційних механізмів може бути досягнута завдяки вивченню досвіду інших країн із адаптацією кращих практик до параметрів національної моделі корупції. Послідовно викладені аргументи визначили доцільність виконання в межах цього підрозділу завдання, яке полягає в узагальненні існуючого досвіду антикорупційної діяльності з наступним порівнянням еволюційного поступу активності антикорупційних органів в Україні та формуванням необхідного соціально-економічного підґрунтя застосування антикорупційних механізмів під час забезпечення економічної безпеки держави.

Розгляду сучасної антикорупційної практики повинно передувати згадування про певний історичний досвід. Йдеться саме про досвід України. У підрозділі 1.1 було з'ясовано, що ознаки корупції спостерігалися з моменту формування ознак держави через розбудову ієрархії уповноважених осіб, що були наділені обов'язками та правами, зокрема щодо розподілу ресурсів. Найвідоміше згадування про хабарництво на території сьогоднішньої України стосується втрати можливості Б. Хмельницького завдати нищівної поразки польському королю під Зборовим через зраду кримського хана, який був підкуплений. В публікації Н. Мірза-Авакянц зазначається, що хабарництво було поширеним явищем в часи козацтва, зокрема «…іноді старшинська адміністрація могла отримати хабарі, але за умов активного громадського контролю систематично це робити було неможливо» [75, с. 65]. Тобто

антикорупційна активність здійснювалася за ініціативою громадськості, а не окремого спеціалізованого підрозділу, що й забезпечило високу результативність й незалежність від політичних і соціальних трансформацій. Історично визначальним стало документальне згадування корупції в Конституції Пилипа Орлика як суспільного зла, тобто «…утиски і грабунок бідного посполитого люду» [124, с. 187], але вина за таке правопорушення покладалася виключно на хабародавця, який прагне підкупити гетьмана задля отримання більш вигідної посади. Відтак у Конституції заборонялося приймати будь-які подарунки, що супроводжували процес прийняття кадрових рішень, задля уникнення спокуси та завдання шкоди державним інтересам. Загалом, попри фрагментарність сприйняття корупції з позиції сучасного розуміння, історичні підвалини важливі хоча б з огляду на сприйняття цього складного явища як негативного, тобто як загрози, ефективна протидія якому потребує консолідованої позиції за високого рівня громадського контролю.

Перед концентрованим поданням результатів узагальнення іноземного досвіду здійснення антикорупційних заходів, вважаємо за доцільне зупинитися на важливому питанні – уточненні змістового наповнення близьких за змістом понять, тобто «попередження корупції», «боротьба з корупцією», «протидія корупції» та «запобігання корупції». Визначальним для першого із перелічених понять є сприйняття терміна «попередження», що в довідниковій літературі пропонується розуміти як «заздалегідь здійснене повідомлення про певний факт або певне застереження» [83, с. 448]. На практиці попередження містить не лише застереження щодо здійснення дій чи пасивності, яка може мати негативні наслідки, але фактичне виконання заходів, які стають перешкодою, тобто утруднюють реалізацію протиправних дій, які мають ознаки корупції. З позиції управління йдеться про превентивні цілеспрямовані дії, які спираються на існуючу практику ймовірного виникнення явища, яке має деструктивний вплив на систему. Виконання попередження відбувається відповідно до складеного плану із відповідним ресурсним забезпеченням та цільовими орієнтирами для контролю за зміною стану системи. Ключове завдання полягає

у зменшенні виникнення негативного явища та/або ліквідації на ранніх етапах розвитку задля уникнення більш суттєвіших втрат у подальшому. Тобто актуальними є запобіжні заходи. Стосовно корупції як складного явища цільовими орієнтирами можуть бути недопущення зростання втрат посилення негативних наслідків, тобто контрольовані масштаби існування із перспективою зниження.

Сприйняття поняття «боротьба з корупцією» визначається суттю терміна «боротьба», тобто «…сутичка, бійка, в якій кожний з учасників намагається подужати супротивника; активне протиборство; діяльність, спрямована на створення, досягнення кого-небудь» [10, с. 447]. Йдеться скоріше про ліквідацію наслідків. Зважаючи на ступінь поширення корупції, боротьба з корупцією є актуальною задля стабілізації ситуації. Не менш важливим є те, що боротьба відмінна за активно застосовуваним інструментарієм від попередження. Для боротьби з корупцією, відповідно до правового аспекту, характерне застосування репресивних заходів, тобто показове покарання. З позиції управління йдеться про припинення існування негативного явища та повернення до попереднього стану динамічної рівноваги або здійснення контрольованого переходу на новий рівень розвитку системи. Важливо, що боротьбу з корупцією потрібно сприймати як другий, тобто наступний, етап після попередження з відповідним дотриманням у послідовності виконання заходів і розподілом ресурсної основи.

Під час розгляду змісту поняття «протидія корупції», як в попередніх випадках, відштовхнемося від поширеного розуміння терміна «протидія», тобто «…дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй» [10, с. 447]. Сьогодні поміж юристів домінують дві позиції: перша передбачає розуміння терміна «протидія» як об’єднувального стосовно розглянутих вище «попередження» та «боротьба». В межах іншої позиції відбувається часткове ототожнення протидії із попередженням, що можна проілюструвати на прикладі висловлювання І. Серова, який вважає за доцільне сприймати протидію як «…дію, що насамперед, є превентивним, запобіжним, профілактичним» [104]. Позиція

економістів визначається розумінням протидії корупції як потребою застосування максимально широкого переліку заходів у протилежному напрямі, які можна об’єднати як антикорупційні. Так, звертається увага на економічну доцільність превентивних заходів, але стосовно корупції як складного явища більш важливим є врахування поточних супутніх та гальмуючих факторів як таких, що можуть забезпечити вищу результативність активності органів державної влади та громадського контролю.

Чинне законодавство, зокрема Закон України «Про запобігання корупції», став підставою для більш ширшого застосування поняття «запобігання корупції». Відповідно до поширеного сприйняття терміна «запобігання», яке частково споріднене із попередженням, йдеться про зниження ймовірності виникнення та недопущення прояву, тобто унеможливлення появи. Стосовно корупції як складного явища, що сьогодні трансформувалося у специфічний елемент культури кожної країни, процес запобігання, з огляду на широке розуміння, є утруднений. Йдеться й про відсутність зв’язку з ліквідацією, що можна вважати більш актуальним. Попри це, не можна проігнорувати думку М. Мельника, який обґрунтував, що запобігання корупції – це «…особливий вид соціального управління, напрям антикорупційної діяльності, який полягає в усуненні, нейтралізації чи обмеженні дії чинників (детермінантів) корупції» [64, с. 114]. Тобто запобігання корупції розглядається в ракурсі максимальної уваги до сприяючих цій загрозі факторів з метою як мінімум контролю, а як максимум – гальмування й ліквідації, що повинно сприяти більш результативній протидії корупції загалом.

Узагальнюючи, вважаємо, що актуальні сьогодні підходи стосовно термінологічної основи відображають безперервний процес пошуків варіантів зниження суттєвості впливу корупції на соціально-економічні процеси, в тому числі шляхом поєднання запобіжних, ліквідаційних та стабілізаційних заходів. Нам імпонує позиція Я. Маслової [61, с. 84], яка передбачає поєднання усіх підходів у формі діючих антикорупційних механізмів, що уможливлює ліквідацію неузгодженості на користь послідовного виконання

цілеспрямованих комплексних заходів, зокрема під час забезпечення економічної безпеки держави.

Нами неодноразово підкреслювалося, що корупція є складним явищем, існування якого не позбавлена жодна країна. Рівень корупції, який можна охарактеризувати обсягом, ознаками вияву та суттєвістю впливу, зокрема й на рівень економічної безпеки держави, відмінний, як і те, яким чином це досягнуто, тобто яка антикорупційна діяльність і з якою результативністю виконується. Застереженням повинно бути те, що передбачуваним кінцевим результатом вивчення іноземного досвіду є констатація факту про наявність лише умовних спільних окремих параметрів на противагу індивідуальності кожної національної системи антикорупційних заходів. Відтак виконання поставленого в цьому підрозділі завдання буде полягати у виокремленні кращих практик із уточненням можливості, після адаптації, застосування в умовах України, зокрема як додаткових компонентів існуючих та нових антикорупційних механізмів, зокрема під час забезпечення економічної безпеки держави.

Підставою для узагальнення існуючих іноземних практик пропонується обрати Індекс сприйняття корупції (CPI). Його унікальність визначена такими аспектами: по-перше, початок розрахунку датується 1995 роком, а відтак накопичена інформація демонструє динаміку із можливістю виокремлення й відстеження вагомості впливу моментних й тенденційних факторів; по-друге, міжнародна організація Transparency International самостійно не виконує збірних первинних даних, а послуговується результатами досліджень 13 авторитетних організацій, тим самим уникаючи суб'єктивізму в оцінці; по-третє, результатом є два показники, тобто місце в рейтингу та кількість балів (максимально можлива величина становить 100). Місце в рейтингу вважається вторинним показником, який лише послуговує для умовного сприйняття приналежності до певної групи країн. Ключовою є кількість балів, що демонструє не рівень фактичної корупції, а ставлення до неї. Тобто, при значенні «0» йдеться про фактичну недієздатність державних інституцій із

толерантним ставленням до цього правопорушення кожного пересічного мешканця певної країни, коли «100» – корупційні злочини є аномальним явищем, яке сприймається суспільством як зло та щодо нього фіксується «абсолютна нетерпимість». Потрібно враховувати, що експерти беруть до уваги думку представників бізнесу та громадських організацій щодо корупції в державному секторі і більшою мірою спираються не на окремі фактори, а на тенденції у проявах та виконанні антикорупційної діяльності.

Нами підібрано дані щодо місця та кількості балів, які отримала Україна у період 2012-2025 рр. (рис. 1.4).

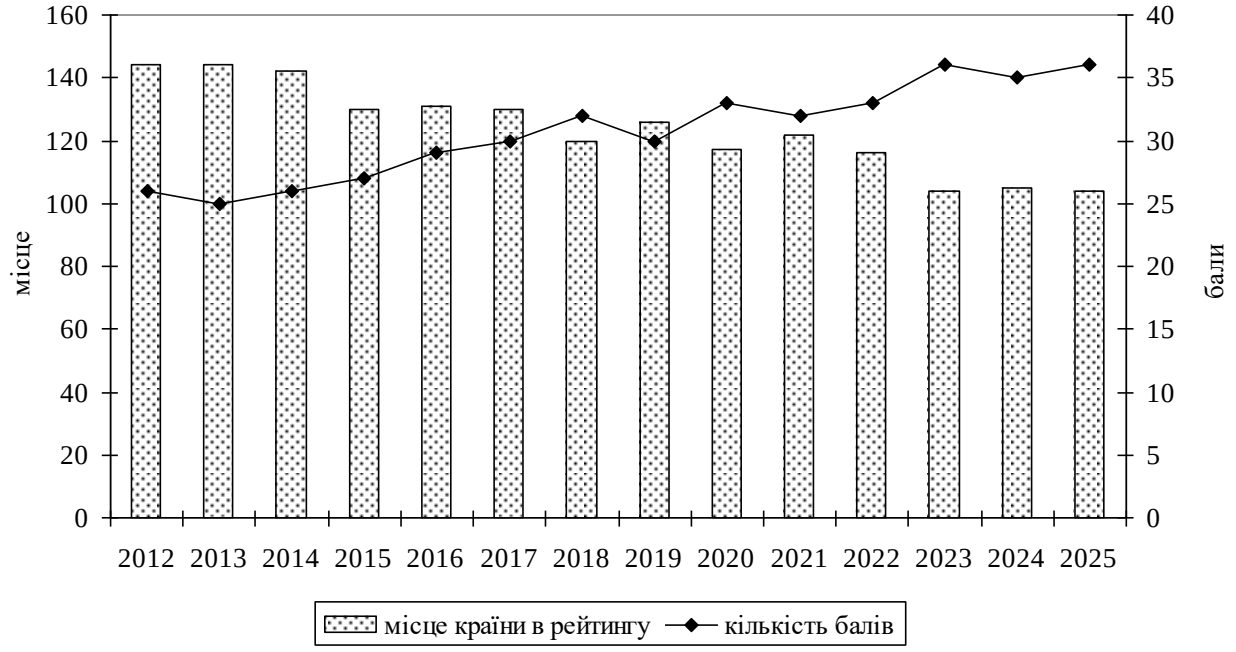

Рис. 1.4. Результати України відповідно до Індексу сприйняття корупції, сформовано за матеріалами [108]

Часовий проміжок, взятий до уваги, демонструє поступ стосовно обох показників, адже у 2023 році Україна посіла 104 місце поміж 180 країн із 36 балами. У 2024-му відбулося часткове погіршення, тобто 105 місце та 35 балів, але потрібно пам’ятати, що йдеться саме про ставлення до корупції, на що мала відмінний вплив значна кількість факторів. Фахівці Transparency International виокремлюють низку таких факторів. Для прикладу, позитивно були сприйняті експертами «… результати діяльності НАБУ, САП і ВАКС, а також збільшення

штату й посилення незалежності цих антикорупційних органів; оновлення законодавства про закупівлі Міноборони; ухвалення Державної антикорупційної програми; відновлення публічного е-декларування та звітування партій; реформування рахункової палати відповідно до рекомендацій МВФ» [108]. Негативний вплив мали корупційні скандали: в Міноборони під час закупівлі продуктів за завищеними цінами, під час проведення тендерів на відбудову дитячої лікарні «Охмадит», пов'язані із виявленням незадекларованих коштів в очільниці обласної МСЕК та інші. В цілому Індекс сприйняття корупції використовується фахівцями як постійно актуальний індикатор тих змін, які відбуваються в суспільстві, тобто стосовно такого складного явища як корупція. У 2025-му наявні ознаки повернення до ситуації 2023-му, але обмежений оптимізм спричинений гальмуванням євроінтеграційних реформ з ініціативи виконавчої й законодавчої гілок влади. Поточний рівень не можна вважати прийнятним, але його потрібно сприймати і порівняно з іншими країнами, тобто формуючи цілісне бачення. Показовим є те, що поміж країн-сусідів України у 2025 позиції були збережені лише Польщею (53 бали і 52 місце), стосовно інших фіксувалися аналогічне мінімальне просідання, скажімо, стосовно Словаччини на 1 бал (48 балів і 61 місце). Практична цінність цього показника полягає ще й в характеристиці застосовуваної моделі антикорупційної діяльності, тобто встановлення переваг та можливості запозичення.

Попередньо зазначимо, що сьогодні існує позиція умовного поділу антикорупційної діяльності із виокремленням двох базових моделей. В різних джерелах наявні інші назви, тобто в окремих випадках згадується «горизонтальна» й «вертикальна», а в інших – «скандинавська» й «азійська». Завчасно підкреслимо, що осучаснений варіант уможливлює також ідентифікацію третьої моделі, яка характеризується комбінацією параметрів обох базових під впливом пошуку більш результативних інструментів попередження та протидії корупції. Відтак початково ми зосередимося на характеристиці практики антикорупційної діяльності обмеженої кількості країн,

де чітко проявляються параметри базових моделей. Так, скандинавська модель, відповідно до самої назви, застосовується в Данії, Фінляндії, Швеції, Нідерландах та інших країнах. Спільним є лише один параметр – нетерпимість до корупції та жорсткий громадянський контроль. Дискусійними є спроби встановлення зв'язку на основі високого соціально-економічного розвитку. Незаперечним є факт розвинутості національних економік вказаних країн, але ставлення до корупції закладені скоріше на індивідуальному підсвідомому рівні, який підтримується культурними традиціями.

Модель антикорупційної діяльності Данії найбільшою мірою відповідає характеристикам скандинавської моделі. Додатково потрібно врахувати, що у 2025 році ця країна отримала 89 балів і посіла перше місце за рейтингом Індексу сприйняття корупції. Відповідно до чинного законодавства, корупцією вважається «…неправильне використання наданої влади для приватних інтересів» [138]. Тобто неправомірні дії розглядаються не лише для державного сектору, але й щодо ведення бізнесу та діяльності громадських організацій та політичних партій. Попри лаконічність процитованого визначення, воно повною мірою відповідає актуальним сьогодні міжнародним документам, зокрема Конвенції ООН проти корупції. Можна визначити дві фундаментальні відмінності у безпековій діяльності Данії. Перша полягає в тому, що відсутні спеціалізовані антикорупційні органи. Тобто запобігання й протидія корупції відбувається за рахунок розширення повноважень існуючих відомств. Так, на побутовому рівні та стосовно підприємницьких структур питання корупції розглядається поліцією. Випадки міжнародної корупції розслідує окремий відділ з особливих економічних злочинів прокуратури. Така структура антикорупційних органів є дієвою за рахунок високої активності громадських організацій та закріпленому на конституційному рівні праві кожного громадянина звернутися із інформацією про можливе правопорушення, що повинно бути обов'язково взято до уваги з наступною ретельною перевіркою. Крім того, поширена практика антикорупційного трудового договору, згідно з яким найманий працівник бере на себе зобов'язання не бути учасником будь-

яких корупційних правопорушень. У випадку виявлення факту надання чи отримання хабара, окрім відповідальності згідно з нормами чинного законодавства, передбачено й внесення інформації в особову справу, що фактично формує перепони для подальшої активності на ринку праці через незмінну характеристику «ненадійного партнера».

Загалом антикорупційна діяльність у Данії спирається на засади «абсолютної нетерпимості» до корупції, коли громадська позиція формує застереження та вибудовує моральні бар'єри для учасників такого правопорушення. Ефективне застосування запобіжних заходів зменшує потребу використання репресивних. Водночас необхідним є уточнення, що поточні результати визначаються високим рівнем громадської свідомості, а коли інша початкова ситуація, тобто йдеться про прийнятність й схвальне ставлення до корупції, то така модель не може бути реалізована.

У законодавчих актах Фінляндії (у 2025 році – 88 балів і 2 місце країн за Індексом сприйняття корупції) корупція визначається як «…вчинення дій, які можна кваліфікувати як корупційні, що передбачає санкції від штрафу до ув'язнення на строк до 4 роки залежно від ступеня суспільної небезпеки злочину» [41, с. 29]. Визначальними є кілька аспектів: по-перше, як і в Данії, корупція розглядається стосовно будь-якої діяльності, тобто не лише щодо органів державного управління; по-друге, розгляд факту правопорушення безпосередньо пов'язаний із небезпекою, яка зростає за таких умов; по-третє, домінує застосування запобіжних заходів на основі нетерпимості населення до будь-яких проявів корупції. Останнє нами визначено із обставин відсутності спеціалізованих антикорупційних органів, коли безпосередня протидія покладена на обов'язки «…Канцлера юстиції та Омбудсмена Парламенту» [115, с. 235]. Основною діючою силою виступають журналісти, розслідування яких формує необхідні матеріали, що обираються вказаними вище уповноваженими особами як підстава для ретельної перевірки кожного окремого випадку. Висока результативність забезпечується через відсутність обмежень не лише стосовно об'єкта таких розслідувань, а й особи, що може бути притягнута до

відповідальності. Зазначене ґрунтується на відсутності недоторканості стосовно будь-якої особи, починаючи від президента. Саме це й є стримувальним фактором у сформованій «абсолютній нетерпимості» до корупції, коли громадський контроль є достатньо результативним інструментом в антикорупційному механізмі. В цьому випадку також буде актуальним зроблене вище застереження щодо практичної можливості повсякчасного застосування скандинавської моделі без належного врахування реальної поточної ситуації.

В Швеції (у 2025 році 6 місце поміж країн за Індексом сприйняття корупції та 80 балів) також застосовується скандинавська модель антикорупційної діяльності, параметри якої доволі схожі на ті, що були розглянуті стосовно Данії та Фінляндії, що дозволяє приділити увагу виключно відмінностям для цілісного бачення можливої варіації. Привертають увагу такі особливості: по-перше, цифровізація сприяє обмеженості особистих контактів чиновників та громадян, що усуває сприяючі корупції обставини; по-друге, для усіх без винятку обов'язковим є декларування доходів із відкритістю цієї інформації для перевірки; по-третє, встановлені обмеження на готівкові розрахунки у будь-яких операціях, що утруднює використання неправомірно набутих коштів.

Приналежність Нідерландів (у 2025 році 8 місце за Індексом сприйняття корупції та 78 балів) до країн, в яких дотримуються скандинавської моделі, засвідчена в головному принципі виконання антикорупційної діяльності, який звучить як «стимулювання чесності». Фактично йдеться про культурно-історичну спадщину та актуальні на сьогодні застережливі заходи. Тобто, як і в інших, вище розглянутих країнах, панує «абсолютна нетерпимість» до корупції, яка підсилена законодавчими нормами. Так, за явний намір хабародавця досягнути своїх інтересів йому загрожує 6 років тюремного ув'язнення, а коли цей злочин фактично здійснений, то покарання посилюється до 9 років. Громадський контроль, фундамент якого формують журналістські розслідування, поєднується із діяльністю спеціалізованого підрозділу поліції,

співробітники якої мають максимально широкі права стосовно виявлення й розкриття корупційних злочинів. Діяльність чиновників визначається застосуванням двох інструментів, коли один встановлює високий рівень оплати праці, який відмінно вищий за середній у національній економіці, а інший обмежує можливість займання будь-якої посади на державній службі, втрату усіх пільг та соціального забезпечення у випадку викриття участі в корупційному правопорушенні.

Узагальнюючи, доцільно, тепер уже на основі з'ясованих особливостей скандинавської моделі в умовах окремих країн, констатувати такі визначальні аспекти:

– домінує застосування запобіжних заходів на основі пропагування політики «абсолютної нетерпимості» до корупції;

– встановлена максимальна відповідальність за корупційне правопорушення з боку ініціатора, яке не обмежується терміном тюремного ув'язнення, а унеможливлює подальше кар'єрне зростання із втратою усіх пільг;

– відсутність спеціалізованих антикорупційних служб, що компенсується максимальною чутливістю до журналістських розслідувань та будь-якої інформації, яка надходить від кожного громадянина.

Інша, згадана нами вище, модель – азійська – реалізується в таких країнах як Сінгапур, Японія, Південна Корея, Китайська Народна Республіка тощо. Попри певні національні відмінності, спільним є домінування розбудованої ієрархії антикорупційних служб. Громадськість активна в питаннях інформаційного забезпечення та осуду. Основним об'єктом розслідувань виступають особи, задіяні в органах державного управління. Зважаючи на ці спільні параметри, деталізуємо окремі моменти як кращі практики, що заслуговують запозичення під час розроблення й застосування антикорупційних заходів в Україні із цільовим спрямуванням на забезпечення економічної безпеки держави.

Перша із названих вище країн – Сінгапур (у 2025 році 3 місце за Індексом сприйняття корупції та результатом у 84 бали) – ще у 1952 році створила Бюро з розслідувань випадків корупції, що є важливо з позиції загалом актуалізації цього типу правопорушень, що припало на 80-ті роки. Зазначене Бюро, складаючись із трьох незалежних підрозділів, тобто оперативного, інформаційного та адміністративного, підпорядковується безпосередньо прем'єр-міністру та виконує первинну роботу щодо виявлення фактів зловживань посадовими особами на підставі щорічних перевірок (доходи, майно та борги) та реагування на звернення громадян, зокрема й анонімних, провадить розслідування та передає справи до Палати Генерального прокурора, де приймають рішення щодо подальшого судового розгляду чи повернення на доопрацювання. Активно застосовуються два інструменти, перший з яких покликаний зменшити привабливість отримання хабара державним службовцем завдяки встановленню заробітної плати на рівні не нижчому за середній в приватному секторі із додатковим отриманням індивідуальної премії, розмір якої залежить від рівня продуктивності праці, а другий полягає в притягненні до відповідальності за доведені факти правопорушення на термін до п'яти років та/або штрафу в розмірі 100 тис. дол. із обов'язковим поверненням усього розміру отриманого хабара до державного бюджету. До превентивних заходів, що виконує зазначене вище Бюро, можна також віднести: проведення тендерів для державних закупівель, відбір й перевірка претендентів на посади в державному секторі та виконання профілактичних заходів задля попередження можливих правопорушень, зокрема шляхом підтримання високої прозорості у діяльності органів державної влади. Загалом активність спеціалізованих антикорупційних служб формує необхідне підґрунтя для ініціативності громадян, з огляду на важливість досягнення національних інтересів шляхом зменшення до прийнятного рівня проявів корупційних злочинів, що відповідає базовим засадам забезпечення економічної безпеки держави.

Антикорупційна діяльність Японії (у 2025 році 18 місце за Індексом сприйняття корупції та 71 бал) має відмінності, які загалом вказують на

надання переваги попереджувальним заходам, зважаючи, що усвідомлення неминучого покарання має вагоміший вплив порівняно із каральними заходами за фактом вчинення злочину. Важливими є кілька моментів, перший з яких полягає в тому, що об'єктом антикорупційних заходів виступають політики та працівників місцевих і державних органів влади. Встановлені суворі застереження щодо вказаних категорій стосовно зв'язків із бізнесом, які не обмежуються терміном перебування на певній посаді, а повинні як мінімум бути відсутні упродовж наступних двох років після звільнення. Обов'язковим є щорічне декларування, яке вимагає надання повних відомостей щодо доходів, майна та взаємодії із бізнесом, а сама така інформація є відкритою та надається за запитом будь-якого громадянина. Другим важливим моментом є кадрова політика, яка визначається необхідністю залучення до державних службовців кращих кандидатів із формуванням для них умов, які убезпечують від корупції. Йдеться про відбір на конкурсній основі, систематичне підвищення кваліфікації, рейтингування й ротацію із встановленням прийнятного рівня оплати праці. Третій момент визначає правила отримання подарунків від підприємств, що функціонують у сфері відповідальності певного чиновника. Встановлена верхня межа вартості подарунку, який потребує декларування й терміни подання такої інформації. Відповідно до положень Кодексу етики, визначені категоричні обмеження щодо характеру зв'язків, зокрема заборону на отримання у формі подарунку грошей. Четвертий момент установлює порядок оприлюднення інформації про факти корупції через засоби масової інформації, що активізує додаткові засоби громадського контролю за винною особою. П'ятий момент – каральні заходи, які стосуються не лише посадової особи, яка отримала хабар, але й того, хто вчинив хибне звинувачення. Стосовно останнього може бути застосований як штраф, так і каторга, тривалість якої залежить від характеру хибного звинувачення щодо певного виду корупції та можливих негативних наслідків для національних інтересів. Загалом антикорупційна діяльність у цій країні спрямована на виконання комплексу попереджувальних заходів, фундаментом яких є свідомий підхід усіх членів

суспільства. Тобто завчасне зменшення ризиків виникнення корупції задля уникнення їх трансформації у загрозу. Практична реалізація цієї засади, як було зазначено вище, виконується у конкурсному відборі претендентів на посади в органах влади та суворі застереження щодо взаємодії поміж політиків, посадових осіб та бізнесу з метою підтримання дієвості конкурентного механізму, який визначає темпи розвитку національної економіки.

Особливістю антикорупційної діяльності в Південній Кореї (у 2025 році 31 місце за Індексом сприйняття корупції та 63 бали) є розгалужена структура спеціалізованих відомств із максимальною увагою до державного сектору. Так, в Антикорупційному акті вказано, що корупція є «…дією державного службовця, яка спрямована на отримання вигоди для себе або третьої сторони за допомогою зловживання своїм положенням або своєю владою або за допомогою порушення законів і підзаконних актів під час виконання своїх обов'язків» [6, с. 13]. Питанню корупції в приватному секторі приділяється менше уваги, що скоріше можна вважати, на підставі зроблених вище узагальнень стосовно цільового спрямування скандинавської моделі, недоліком.

Антикорупційна політика реалізується «…Бюром з аудиту та інспекції, Державною Прокуратурою, Корейською незалежною комісією з боротьби з корупцією (КНКБК), Міністерством Юстиції, Управлінням урядової адміністрації, Міністерством фінансів та економіки» [6, с. 13]. Поміж названих відомств ключову роль виконує КНКБК через надані повноваження, сформовані завдання та характер взаємодії із громадськістю. Останнє із названих виконується шляхом утворення й високої дієвості 23 незалежних антикорупційних центрів, які збирають інформацію щодо будь-яких проявів корупційних злочинів незалежно від масштабів та рівня їх здійснення. Важливим моментом є кадровий підбір співробітників указаної Комісії, коли стосовно кандидатів мали бути відсутні не лише будь-які підозри щодо корумпованості, а й професійний рівень мав визначатися тривалим терміном

зайнятості на високих посадах у державному секторі, університетських установах і судовій системі.

Антикорупційна діяльність у Південній Кореї відзначається поєднанням каральних заходів з активним використанням інструментів запобігання. Йдеться про інноваційну програму «OPEN», яка, відповідно до принципу «культура прозорості», завдяки високому рівню цифровізації економіки, уможливлює отримання громадянами широкого переліку державних послуг в онлайн-форматі, уникаючи безпосереднього контакту із чиновниками. Завдяки зворотному зв'язку згадана вище Комісія отримує сигнали від користувачів про виникнення ситуацій, які вказують на фактичне або потенційне виникнення корупційних ризиків. Підсумовуючи, можна стверджувати, що Південна Корея демонструє прогресивну практику використання цифрових технологій задля попередження корупції, при цьому зберігаючи й прихильність до застосування репресивних заходів завдяки функціональному покращенню спеціалізованих антикорупційних відомств.

Ознаки азійської моделі спостерігаються і в антикорупційній діяльності Китайської Народної Республіки (у 2025 році 76 місце за Індексом сприйняття корупції та 43 бали), тобто існує розбудована система відповідних спеціалізованих відомств, ключову роль в якій виконує Національне бюро із запобігання корупції. Широко використовується практика швидкого реагування на звернення громадян; існує заборона на провадження бізнесу членам сім'ї чиновника, який курує певну ділянку державного сектору; поширена практика міжвідомчих перевірок і постійна ротація задля уникнення утворення стійких корупційних зв'язків. Особливістю є жорстка репресивна система кримінального покарання, яка передбачає й смертну кару. Попри систематичне застосування вищої міри покарання, реальний поступ в антикорупційній боротьбі воно не забезпечує.

Азійська модель була взята за основу антикорупційної діяльності в Литві (у 2025 році 28 позиція за Індексом сприйняття корупції та 65 балів). Так, у 2000 році створена Спеціальна служба розслідувань, яка «…виконує превентивні

функції, здійснює координацію та забезпечує виконання Національної програми боротьби проти корупції» [4]. Діяльність цієї служби відбувається відповідно до зобов'язань, які були взяті Литвою під час вступу до ЄС та в подальшому ініціатив, які визначаються участю в міжнародних програмах, зокрема таких як ГРЕКО Ради Європи.

Узагальнюючи відомі варіації в азійській системі, можна констатувати, що для неї притаманні такі параметри:

– рушієм антикорупційної діяльності є спеціалізовані відомства;

– необхідну забезпечувальну функцію виконує громадськість, чому дедалі більшою мірою сприяє висока цифровізація національних економік із орієнтацією на дотримання принципу «прозорого управління»;

– пріоритетним є досягнення й утримання прийнятного рівня корупції, що є складним завданням на тлі глибинних історичних коренів існування привілейованої бюрократії;

– йдеться про пошук оптимального варіанту комбінації запобіжних та репресивних заходів подолання корупції.

Виявлені часткові відмінності між скандинавською та азійською моделями дають змогу дійти таких висновків:

– умови для здійснення антикорупційної діяльності відмінні в кожній країні й спираються на історично сформоване сприйняття корупції, яке перебуває в межах двох крайнощів, тобто від неприйнятності до схвалення;

– стимуляторами й дестимуляторами здійснення антикорупційних заходів виступають політичні, соціальні, економічні, військові та інші фактори;

– відсутність універсального варіанту провадження антикорупційної діяльності вимагає врахування національних особливостей за наявності політичної волі у досягненні встановлених цілей;

– активність спеціалізованих антикорупційних відомств не забезпечить очікуваних результатів без суспільної підтримки й участі кожного громадянина як щодо створення інформаційного забезпечення, так і виконання контролю за функціонуванням відповідної системи;

– в основі виконання запобіжних заходів повинна перебувати прозорість державного управління з демонстрацією спроможності очищення від корупціонерів;

– антикорупційна діяльність не повинна замикатися на державному секторі, а реалізовуватися у всіх сферах задля захисту й досягнення національних інтересів.

Зроблені узагальнення створюють необхідну основу для розгляду особливостей антикорупційної діяльності в Україні. Завчасно підкреслимо ту обставину, що така діяльність була активізована шляхом створення у 1994 році Комісії з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Тобто є незначне запізнення порівняно з іншими країнами, зокрема зважаючи на консолідацію зусиль на міжнародному рівні з початку 80-х років. Ми не будемо розглядати усі етапи, що визначалися прийняттям чергових законодавчих актів в сфері протидії корупції, а констатуємо, що поступ був забезпечений необхідністю інтеграції до світової практики, зокрема шляхом урахування позицій таких ініціатив як «…положення Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної та Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією, 20 керівних принципів боротьби з корупцією» [40, с. 276]. Особливістю української правової системи є дотримання адміністративної відповідальності за корупцію, коли в економічно розвинутих країнах вважається, що факт вчинення такого злочину є підставою для застосування кримінальної відповідальності. Ця відмінність зберігається на підставі того, що більшість населення в Україні і в подальшому толерантно ставиться до корупційних правопорушень, а відтак запровадження кримінальної відповідальності створить прецедент для масового покарання за такий злочин. За таких обставин можна погодитися із М. Ярошенко, що «…застосування інституту адміністративної відповідальності в системі заходів запобігання та протидії корупції є дієвим механізмом… необхідно вивчити та обґрунтувати риси окремих складів злочину та класифікувати наявних у чинному законодавстві адміністративних, корупційних правопорушень» [137, с. 40]. Водночас це не суперечить

подальшому поступу в розширенні практики застосування кримінальної відповідальності, що повинно відбуватися синхронно із зростанням громадської нетерпимості до корупції.

Формування системи антикорупційних органів в Україні розпочалося у 2014 році з утворення НАБУ, завдання якого полягає у «…протидії кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці» [99]. Наголос на зв'язку НАБУ з процесом забезпечення економічної безпеки держави є визначальним під час виконання поставленого у цьому підрозділі завдання, адже дозволяє в подальшому розглядати цей орган як базову складову антикорупційних механізмів та пропонувати варіанти його розвитку. Нагляд за діяльністю детективів НАБУ став функцією САП [101] як ще одного спеціалізованого антикорупційного органу. Доцільно уточнити, що завдання САП полягає також у представленні й захисті інтересів держави, зокрема в питаннях стягнення в дохід держави активів, що були отримані шляхом вчинення корупційного правопорушення.

У 2015 році, на підставі приєднання України до ГРЕКО Ради Європи, створено НАЗК, яке відповідає за постійне осучаснення та дотримання позицій антикорупційної політики, а також здійснює моніторинг державних службовців.

Практика функціонування НАБУ та САП виявила, що необхідним є не лише встановлення осіб, причетних до корупції, а й виконання завдань щодо розшуку активів як результату корупційного злочину. Відтак наступний етап у розвитку національної антикорупційної системи полягав у створенні Національного агентства України з питань виявлення, розшуку активів [98].

27 листопада 2018 року почало діяти ДБР – орган, що розслідує кримінальні провадження, фігурантами яких є правоохоронці, судді та службовці високого рівня, зокрема й міністри.

Винесення неупередженого рішення щодо чиновників вищого рівня став аргументом на користь створення у 2018 році ВАКС, тим самим утворюючи цілісну незалежну систему, яка має чітку спеціалізацію й завдання стосовно попередження й обмеження величини вчинення корупційних злочинів, тим самим дбаючи про захист інтересів держави й забезпечуючи її економічну безпеку.

У підрозділі 1.1 нами було приділено часткову увагу БЕБ як органу, що був заснований у 2021 році та з певними обмеженнями виконує досудове розслідуваннями за статтями, які стосуються корупції і не належать до підслідності ДБР та НАБУ.

Функціонування НАБУ, САП, НАЗК, ДБР, ВАКС та БЕБ відповідає уточненим вище засадам азійської моделі антикорупційної діяльності. Вважаємо за необхідне також згадати про інші складові такої комплексної системи, до яких можна віднести ProZorro, яка забезпечує прозорість державних закупівель, та електронну систему декларування, функціонування якої дає змогу бачити доходи, витрати та майна усіх посадових осіб. Рівень громадського контролю можна визначити як початковий, тобто одиничною є практика організованого запобігання корупції. Як приклад можна згадати Transparency International Ukraine, яка є національним представником глобального антикорупційного руху. Інший приклад полягає у запровадженні комплаєнс-політики в умовах державних підприємств, але частка таких суб’єктів є мізерною, що не може забезпечити необхідних масштабів застосування цього інструменту антикорупційної політики. Іншим, не менш важливим, прикладом є жорстка суспільна реакція на журналістські розслідування. Військова агресія загострила почуття соціальної справедливості, що створило тло для нетерпимості до будь-яких фактів неправомірного збагачення під час втрати життя захисниками та значної кількості цивільних жертв. Інформування суспільства про злочин надає поштовх відповідним спеціалізованим антикорупційним органам до виконання завдань з вищим

рівнем результативності, що вказує на подальший поступ демократичних процесів в Україні.

Виконання поставленого у підрозділі завдання дало змогу отримати результати, які узагальнені графічно на рис. 1.5.

Виявлення відмінностей й спільних параметрів домінуючих азійської та скандинавської моделей дало змогу конкретизувати специфічні моменти, які сьогодні притаманні для вітчизняної практики провадження антикорупційної діяльності. В сукупності отримано базис для розвитку антикорупційних механізмів, які є необхідними складовими процесу забезпечення економічної безпеки держави.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. На основі мультидисциплінарного підходу досліджено історичні корені та сучасне сприйняття безпеки із формулюванням власного бачення, в якому надано перевагу активності, а не пасивному очікуванню, щодо створення прийнятних для існування й розвитку умов будь-якою системою. З’ясовано, що питання економічної безпеки було актуалізовано філософами одночасно із формуванням засад побудови держави. Авторська позиція враховує історично сформований доробок із акцентом на захисті від загроз та необхідності використання новоутворених можливостей, а саме послуговуючись зв’язками в межах безпекової ієрархії. Економічна безпека держави розглядається комплексно, тобто водночас як складова національної безпеки та з огляду на ті завдання, які ставляться перед нею, особою й суспільством, зокрема стосовно захисту, створення можливостей для задоволення потреб та уможливлення розвитку.

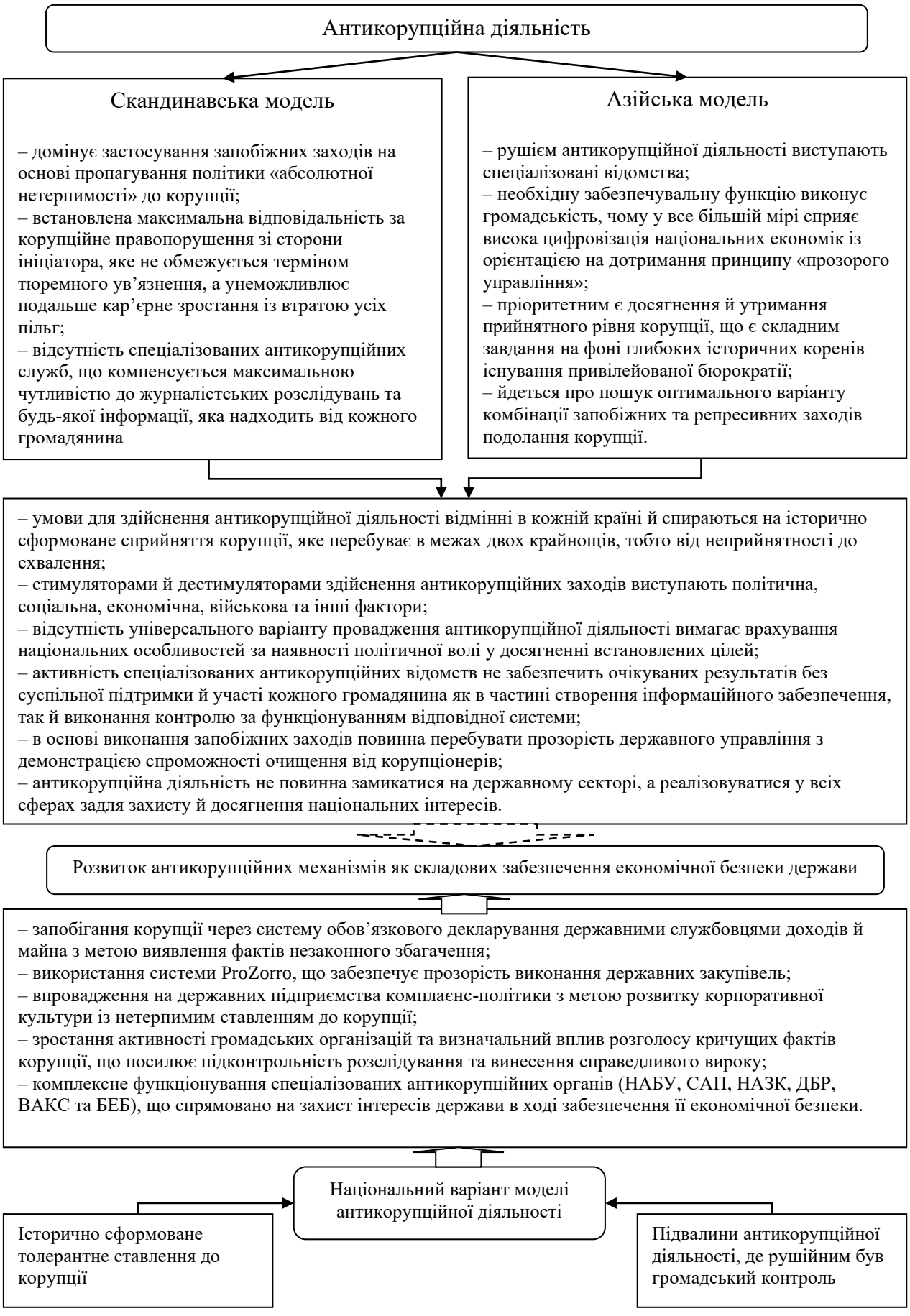

Рис. 1.5. Соціально-економічне підґрунтя застосування антикорупційних механізмів під час забезпечення економічної безпеки держави, *сформовано автором*

Поглиблено розглянуто складові системи економічної безпеки держави із уточненням об'єктів, суб'єктів, мети й завдань, функціональної структури й рівнів безпекової ієрархії з уточненням відмінностей авторської позиції на основі бачення суті економічних інтересів та загроз. Загалом отримані результати дали змогу уточнити понятійний апарат забезпечення економічної безпеки держави.

2. З'ясовано, що корупція як явище існувало ще з часів перших спроб об'єднання наших предків у громади, зважаючи на намагання досягнення особистих інтересів, зокрема завдаючи шкоди існуючому устрою. Сприяючими обставинами була низька підконтрольність за недостатньої освіченості населення та максимального поєднання із культурними традиціями на побутовому рівні. Лише на початку 80-х років минулого століття корупція почала розглядатися як загроза, насамперед на рівні держави. Поглиблено розуміння корупції як складного явища, яке полягає в отриманні неправомірної вигоди безпосередніми учасниками з одночасними негативними соціально-економічними наслідками для інших громадян, суспільства та держави. Розглянуто базові характеристики та класифікацію корупції із доповненням останньої за рахунок синхронізації з безпековою ієрархічністю. На основі розгляду найбільш поширених моделей корупції (західноєвропейська, азійська, африканська та латиноамериканська) встановлено характеристики національної, які доповнювалися історичними етапами трансформації, зокрема до 90-х років у формі «кумівства», в подальшому поширення «даху», «непотизму» та такої поточної варіації, як «патронатство». Уточнено причини існування й поширення корупції, які були об'єднані у блоки (соціально-культурний, правовий, політичний та економічний) та наслідки (масштабування тіньової економіки; обмеження інвестицій; зниження дієвості конкурентних механізмів; погіршення результативності державного управління; посилення соціально-економічної нестабільності), що в сукупності дало змогу сформувати теоретичний базис для розроблення антикорупційних механізмів.

3. Ретельно вивчено досвід інших країн стосовно провадження антикорупційної діяльності, зважаючи на результати щорічного розрахунку Індексу сприйняття корупції та чітко відмінні дві моделі – «скандинавську» та «азійську». Встановлено, що для першої моделі, ознаки якої простежуються в Данії, Швеції, Нідерландах та інших країнах, домінує застосування запобіжних заходів на основі політики «абсолютної нетерпимості» до корупції та відсутність спеціалізованих антикорупційних служб. В «азійській» моделі, яка застосовується в Сінгапурі, Японії, Південній Кореї, Китайській Народній Республіці, Литві та інших, рушійною силою є спеціалізовані антикорупційні відомства, які орієнтовані на втримання корупції на прийнятному рівні, зокрема через репресивні заходи. На основі ознайомлення з функціональними завданнями НАБУ, САП, НАЗК, ДБР, ВАКС та БЕБ визначено наявність ознак азійської моделі антикорупційної діяльності. Відзначено передову практику застосування ProZorro та посилення громадського контролю, зокрема Transparency International Ukraine. Врахування історично сформованого толерантного ставлення до корупції при одночасно високій результативності громадського контролю та поточній функціонально структурованій взаємодії антикорупційних органів з необхідністю запозичення кращих практик скандинавської моделі дало змогу сформувати соціально-економічне підґрунтя для застосування антикорупційних механізмів під час забезпечення економічної безпеки держави.

Основні наукові результати опубліковані в працях: [66–67; 69; 132–133]

РОЗДІЛ 2
ІНФОРМАЦІЙНА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ

2.1. Економічна безпека України: підходи до оцінювання та поточний рівень

Економічна безпека такої соціально-економічної системи як держава характеризується максимальною динамічністю внаслідок її позиціювання в межах безпекової ієрархії як зв'язуючої ланки щодо рівнів особи, підприємства, регіону та міжнародного простору. В умовах України динамічність визначається ще й швидким перебігом трансформаційних змін у національній економіці та вагомим впливом широкого переліку факторів, поміж яких доцільно згадати про: систематичні політичні збурення; соціальну напруженість з повсякчасною демонстрацією протестних настроїв; інфляційні процеси та незмінно домінуючі тенденції до зростання цін на товари першої необхідності; посилення трудової міграції через відмінний рівень оплати праці; вищий рівень смертності порівняно із народжуваністю, що зумовлено значною мірою обмеженою величиною доходів, основна частка яких спрямовується на харчування, але лише з частковим дотриманням необхідних вимог щодо калорійності й збалансованості за складом білків, жирів і мінералів, та відсутністю практики раннього діагностування хронічних захворювань, поміж яких домінують такі, які пов'язані із серцево-судинною системою; корупцію й критично вагому частку тіньової економіки; сировинну орієнтацію агропромислового комплексу й добувних галузей та обмежене виробництво конкурентоспроможної продукції промисловими підприємствами через інноваційну пасивність та суттєво вищий рівень матеріало- та енергомісткості порівняно з тими товарами, які представлені на внутрішньому та зовнішньому ринках тощо. До сформованого переліку факторів доцільно додати ще й такий, як «військова агресія», коли у 2014 році відбулася окупація АР Крим та

окремих територій Луганської й Донецької областей, тобто 7,2% території нашої країни. Ще одне посилення впливу цього фактору виникло у лютому 2022 року, коли за наступні чотири місяці площа тимчасово втраченої території зросла до 21%, але надалі, завдяки результативним діям Збройних сил України за іноземної військової підтримки, на початку 2023 р. скоротилася до 18%. Територія – це лише один із багатьох негативних результатів впливу цього фактору, адже виключно дотично доцільно згадати про скорочення ВВП, блокування морських портів, руйнування енергетичної інфраструктури, біженців та внутрішньо переміщених осіб, що сумарно спричинило найсуттєвіший економічних спад на сьогоднішньому етапі існування України. Питання виживання в умовах повномасштабної війни значною мірою обумовлено рівнем економічної безпеки держави, для чого потрібні швидкі адаптаційні дії, підставою для виконання яких має бути достовірна інформація. Систематичне оцінювання економічної безпеки держави й створює той необхідний базовий рівень інформаційного забезпечення, адже утворює цілісне бачення поточного стану й дає змогу ідентифікувати ключові загрози, що вимагають виконання суб'єктами безпеки першочергових дій для стабілізації ситуації, відновлення та в подальшому післявоєнної відбудови. Відтак у межах цього підрозділу поставлено завдання, яке полягає в критичному огляді існуючої практики оцінювання економічної безпеки держави задля створення необхідного інформаційного підґрунтя провадження безпекової діяльності, в тому числі щодо встановлення ступеня прояву ключових загроз, поміж яких, як зазначалось вище, є й корупція. Тобто такий інформаційний базис повинен слугувати основою для розвитку антикорупційних механізмів як інструментарію забезпечення економічної безпеки держави.

Вихідним моментом, який визначає існуючу практику оцінювання економічної безпеки на будь-якому рівні, є критерій. В основі цього терміна лежить латинське *criterium* й грецьке *χριτήριον*, які в поєднанні характеризують процес розрізнення, поділу, уточнення для ретельного вивчення якостей й властивостей людини чи будь-якого процесу та явища. Тобто оцінюванню

повинно передувати встановлення критеріїв за якими буде відбуватися цей процес. Доцільно погодитися з Ю. Неустроєвим, який стосовно економічної безпеки розглядає такі критерії як встановлення «…найважливіших процесів, що відображають її сутність, дотримання відтворювальних пропорцій, розвиненості механізмів, відповідальних за економічне відтворення» [82, с. 120]. Попри відсутність конкретизації, дослідник вказує на базові засади підтримання життєздатності системи, які актуальні й для економічної безпеки держави. Практичне застосування вимагає чіткого встановлення параметрів, які мають якісно й комплексно характеризувати як поточний стан, сприяти відстеженню динаміки зміни рівня, а саме за рахунок уточнення суттєвості впливу окремих факторів, так й ідентифікувати та характеризувати вагомість впливу ключових загроз. Можна стверджувати, що уже на етапі формування критеріїв з'являється множинність позицій щодо процесу оцінювання економічної безпеки. Підставою для цього є те, що критерії дають змогу встановити пріоритети з наступним наданням переваги певним параметрам економічної безпеки. Відтак в подальшому отриманий результат визначається уже на першому етапі через правильність вибору критеріїв. З огляду на це, сьогодні усі методики передбачають розрахунок двох груп показників, тобто «постійні» та «ситуаційні». Перша формується, хоча у різному складі, з переліку тих показників, які характеризують економічну ситуацію в країні, тобто йдеться про ВВП, обсяги експортно-імпортних операцій, інфляційні процеси, рівень доходів у розрахунку на одну особу тощо. Складові іншої групи застосовуються для концентрації уваги на поточних змінах у рівні безпеки під впливом дії коротко- й середньострокових факторів та відстеженні результативності безпекової діяльності й внесення необхідних коректив. За рахунок цієї «ситуаційної» групи й створюється варіація в методичних засадах оцінювання. Іншим важливим моментом є узгоджене застосування термінів «показник» й «індикатор». Стосовно процесу оцінювання перевага надається індикатору як такому показнику, що, відповідно до обраного критерію, вказує на рівень вразливості через дію певної сукупності загроз. Тобто кожну складову

економічної безпеки держави можна охарактеризувати достатньо значною кількістю показників, але застосування індикаторів уможливлює концентрацію уваги на найбільш важливих параметрах, що встановлюють момент зміни рівня безпеки. Окрім ретельного підбору переліку індикаторів, необхідним є встановлення для них граничних значень для відстеження зміни безпеки й аналізування впливу усієї сукупності чи окремої загрози.

Зважаючи на активність розвідок у сфері оцінювання економічної безпеки, ми зосередимося на розгляді фундаментальних методик, тобто тих, що дали початковий поштовх, і таких, що мають широке практичне застосування сьогодні. Застереженням повинно бути те, що динамічність умов забезпечення економічної безпеки є домінантою, яка встановлює необхідність систематичного перегляду критеріїв, тобто поточна практика оцінювання повинна трансформуватися задля підтримання актуальності інформаційної основи дій суб'єктів безпеки.

В. Шлемко і В. Бінько [127, с. 17] були одними із перших, хто науково обґрунтував базові засади виконання оцінювання економічної безпеки держави. Їх позиція передбачала дотримання критерію, за якого ретельному розгляду підлягали ключові показники, що визначали тенденції в економічному розвитку країни. Таких показників були лише 12, що було прийнятним за обсягами трудомісткості виконання розрахунків, але такі обмеження створювали можливість отримання найзагальнішого уявлення про рівень безпеки, без необхідної конкретики за усіма функціональними складовими, оскільки в більшості йшлося про обмежений перелік «постійних» показників.

Наступний етап був започаткований В. Геєцем, який у 1999 році, завдяки співпраці із чисельною групою науковців з Інституту економічного прогнозування, запропонував методику, яка містила низку відмінностей від попередньої розробки: по-перше, кількість первинних індикаторів збільшилася до 14; по-друге, з'явилася можливість розрахунку інтегрального показника, що давало змогу перейти від спостереження за різноспрямованою зміною окремих індикаторів до відстеження об'єднаних тенденцій; по-третє, перелік індикаторів

був розширений за рахунок таких, що визначали зміни на ринку праці, поступ у науково-технічних розробках, розвиток виробничої інфраструктури тощо. Потрібно зазначити, що, попри певні складності в отриманні значень за окремими індикаторами через необхідність здійснення додаткових проміжних розрахунків, сама методика стала базовою для усіх інших розробок.

Цінними стали розробки науковців, до яких належали З. Варналій, С. Онищенко, О. Подмазков та інші, які наполягали на обмеженості оцінювання економічної безпеки держави, зважаючи виключно на внутрішні параметри такої системи. Була обґрунтована необхідність врахування даних з міжнародних рейтингів, що дозволяло характеризувати рівень безпеки й на підставі порівняння. У 2003 році співробітники Національного інституту проблем міжнародної безпеки розробили [71, с. 11] методику оцінювання, яка, враховуючи надбання на попередніх етапах, характеризувалася вищим рівнем комплексності завдяки розрахунку інтегрального показника на підставі групових, склад яких ураховував стан і динаміку індикаторів у розрізі основних функціональних складових економічної безпеки держави. Було досягнуто поступу завдяки послідовності в ієрархічних розрахунках із можливістю більш чіткого встановлення зміни інтегрального показника під впливом зрушень у рівні окремої функціональної складової. Розроблені методичні засади в подальшому були взяті за основу в офіційно затверджених Методиках 2007 та 2013 року, останні з яких мають практичне застосування і сьогодні.

Методику 2007 року можна вважати проміжним етапом, для якої визначальною стала чітка структуризація первинних індикаторів за складовими економічної безпеки держави у такій сукупності як «…макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча» [95]. Зміни торкнулися й переліку індикаторів, загальна кількість яких сягнула 117, для кожного з яких були визначені крайні можливі значення й вагові коефіцієнти, що в сукупності давали змогу розрахувати інтегральний індекс. Попри явний прогрес, ця методика відзначалася й окремими недоліками. Так, не містилося

вказівок щодо оптимальності рівня й рекомендацій стосовно трактування результату, тобто переведення отриманого кількісного виразу у якісний із чіткою класифікацією рівня безпеки. Зазначені упущення були ліквідовані уже в Методиці 2013 року [96]. Окрім цього, відбулося уточнення переліку середньозважених субіндексів у кількості дев'яти та збільшення переліку первинних індикаторів до 126-ти. Практика застосування вказаної методики упродовж більше як десяти років, результати чого нами будуть розглянуті в подальшому, є підставою для твердження про прогресивність розробки. Недоліком, який є типовим є для усіх вітчизняних методик, починаючи із згаданої розробки 2003 року, залишається трудомісткість. Його частково ліквідовано завдяки практиці загальної доступності як вихідних даних, так і кінцевого результату, що уможливлює застосування усіх результатів широким колом суб'єктів безпеки. Представники наукових кіл виконують подальші розробки на підставі критичного перегляду затвердженої Методики. Так, у публікації А. Сухорукова міститься твердження про «…превалювання уваги макроекономічної та фінансової складових частин, тоді як демографічна й екологічна віднесені до другорядних» [113, с. 6]. Вважаємо, що безпекова ситуація змінюється постійно, відтак питання вагомості окремих структурних складових економічної безпеки держави буде завжди дискусійним, що фактично унеможливлює узгодженість позицій у більш тривалому часовому вимірі.

Іноземна практика оцінювання економічної безпеки держави є відмінною через орієнтацію на вузьке чи комбіноване врахування індексів, що розраховуються різними організаціями. Скажімо, беруться до уваги: «The Global Competitiveness Index», «Index of Economic Freedom», «The Global Enabling Trade Index» та інші, які за обраними, в більшості неподібними, критеріями характеризують окремі аспекти забезпечення економічної безпеки. Методичні особливості розрахунку можна пояснити на прикладі «Integral indicator of country reliability», який за змістом характеризує рівень економічної небезпеки, що оцінюється кожні шість місяців за 100-бальною шкалою шляхом

визначення шести груп показників, які містять по десять індикаторів, характеристику яким дають експерти, виставляючи в кожному окремому випадку від 0 до 10 балів. У підсумку формується двоякий результат: кількість балів та рейтингове місце поміж інших країн. Цінність цього та інших індексів формується через: залучення широкого кола експертів із різних країн, застосування аналітичних даних Світового банку та інших міжнародних організацій, врахування впливу факторів, незважаючи на національну специфіку, а на глобальні масштаби. Загалом сьогодні практикується розрахунок більше двох десятків індексів. Перевагою такого підходу є: мінімальна трудомісткість, адже вказані та інші індекси є у відкритому доступі; вони є продуктом спеціалізованих структур із достатньо високим науковим і професійним рівнем; їх розрахунок здійснюється упродовж тривалого періоду, що дає змогу спостерігати за динамікою; складовими кожного індексу є значна кількість індикаторів; забезпечується порівняння у розрізі країн з різним рівнем економічного розвитку. Певним застереженням щодо комплексного використання є те, що вказані індекси розраховуються за особливою методикою, тобто синхронізація як така не передбачається. Різні шкали оцінювання та суб'єктивізм у підборі й випадки дублювання індикаторів обмежують широке практичне застосування. Водночас як додаткове джерело даних, зокрема в контексті порівняльного аналізу з практикою й результатами безпекової діяльності інших країн, такі індекси потребують уваги.

Узагальнюючи, доцільно ще раз підкреслити ту обставину, що сьогодні відома достатньо велика кількість напрацювань стосовно питання оцінювання економічної безпеки держави. Нами систематизовано й виділено кілька ключових підходів. Перший, який має найбільшу кількість прихильників у нашій країні, є функціональний, який ще інколи називають структурним. Він передбачає виокремлення основних функціональних складових з подальшим підбором індикаторів для поглибленої й комплексної характеристики безпеки за рівнями проведення розрахунків. Прикладом можуть слугувати розглянуті вище методики 2003, 2007 та 2013 років. Їх та інші, що відповідають за

основними методичними ознаками вказаному підходу, об’єднує один недолік, який полягає у складності визначення вагових коефіцієнтів. Другий підхід – цільовий, що характеризується суттєво нижчою трудомісткістю виконання розрахунків порівняно із функціональним, адже потребує визначення обмеженої кількості об’єктивних і суб’єктивних параметрів, які не вказують на поточний рівень безпеки, а засвідчують динаміку, тобто рівень наближення до цільових орієнтирів. Вище ми згадували про методику В. Шлемка та І. Бінька, яку можна вважати взірцем саме цільового підходу. Дискусійним в його практичному застосуванні залишається обґрунтування цільових орієнтирів, які повинні визначатися з перспективою зміни безпекової ситуації. Третій підхід – порівняльний, що ґрунтується на широкій практиці оцінювання економічної безпеки в економічно розвинутих країнах, коли за основу береться саме процедура зіставлення рівня комплексних індексів. Попри поширеність у застосуванні, експерти відзначають не лише складність отримання порівняльних статистичних даних щодо більшості країн, а й неузгодженість методичних засад, коли за нижній рівень беруться відомості найменш розвинутих країн і у порівнянні з ними інші потрапляють вище за рейтингом, хоча окремі питання безпеки можуть окреслюватися доволі гостро. Четвертий підхід нами визначено як такий, що презентує поступ в оцінюванні економічної безпеки держави, тобто пошук варіантів ліквідації складних моментів у застосуванні уже існуючих методик. Прикладом такого поступу може бути варіант використання конструктного підходу, який розробила Г. Козаченко [47, с. 45]. Сутність підходу полягає у розроблені певної кількості конструктів, які об’єднують кількісні показники і за змістом відмінно, тобто у формі стимуляторів й дестимуляторів, характеризують зміну ключових параметрів, що визначають сутність економічної безпеки держави. Кінцевим результатом є розрахунок інтегрального показника, що встановлює зміну рівня економічної безпеки держави. Переваги визначені як спроможність неконстатування тих подій, що виникли в минулому, а зосередження уваги на тенденціях, котрі

можуть бути посилені чи пригальмовані на основі своєчасних дій суб'єктів безпеки.

Загалом проведений огляд вказує на високу активність у питаннях покращення методики оцінювання економічної безпеки, а також є підставою для одночасного застосування відмінних підходів з метою отримання максимально якісного підґрунтя для безпекової діяльності, в тому числі щодо розроблення й застосування антикорупційних механізмів. Указане стало підставою для приділення належної уваги оцінюванню економічної безпеки України, що здійснюється Міністерством економіки [84] та Міжнародним інститутом свободи (ILI) [43].

Міністерство економіки застосовує розглянуту вище Методику 2013 року. Графічно нами демонструється динаміка інтегрального показника (рис. 2.1).

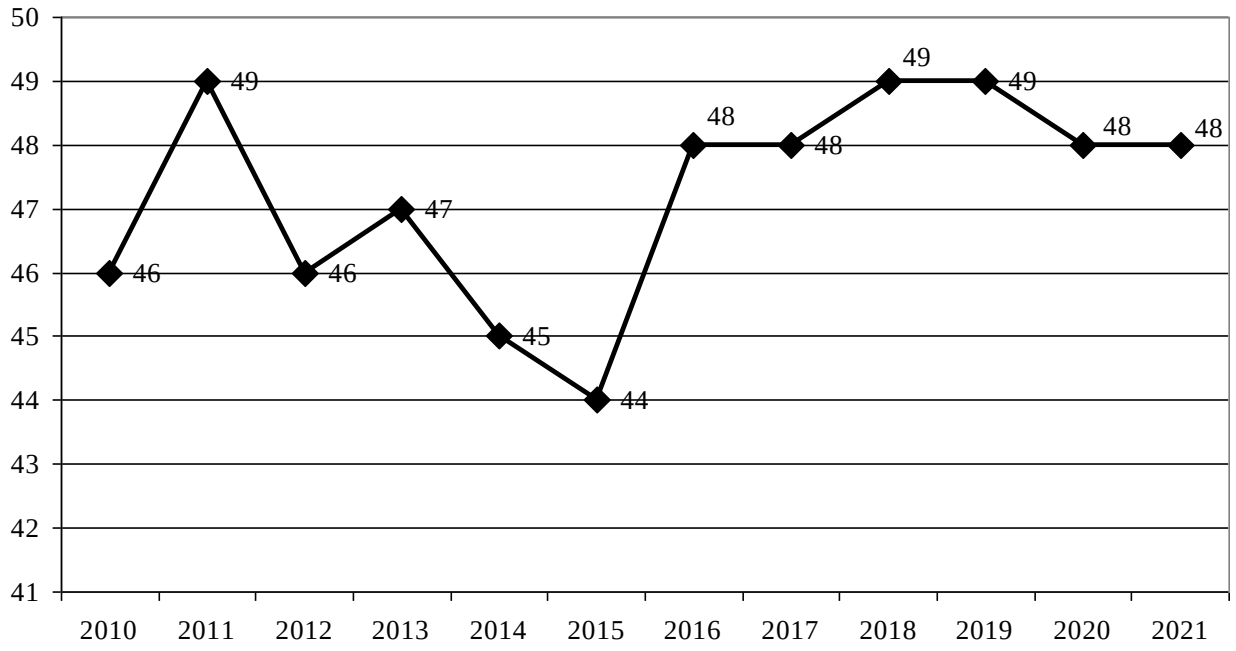

Рис. 2.1. Зміна рівня інтегрального показника економічної безпеки України (за Методикою 2013 р.), *сформовано на основі даних* [84]

За 2022-2025 рр. розрахунки були проведені виключно за окремими індикаторами, що не дало змоги отримати кінцевий результат. Попри зазначене, можна констатувати, що в межах 2010-2021 років відстежується зміна інтегрального показника під впливом значної кількості факторів, ключовими з

яких були: політична нестабільність 2013 року з наступною першою фазою військової агресії російської федерації у 2014-му, пандемія COVID-19 2019-2021 рр. Іншим важливим моментом є те, що, відповідно до розробленої шкали, фактичний рівень перебував у межах 40-59%, що відповідає якісній характеристиці «незадовільна зона економічної безпеки». Зазначене є підставою для попереднього твердження щодо обмеженої результативності безпекової діяльності, коли негативна динаміка визначається суттєвістю впливу певного фактору чи їх поєднання з подальшою стабілізацією ситуації, але без необхідного для розвитку країни поступу, тобто як мінімум переходу до зони задовільного рівня безпеки (60-79%).

Раніше нами вказувалося, що Методика 2013 року передбачає розрахунок індикаторів у межах функціональних складових із можливістю визначення дев'яти субіндексів (рис. 2.2). Функціональний розріз указує, що за рівнем складові економічної безпеки держави перебувають у трьох зонах. Рівень сім із дев'яти, попри певну динаміку, за аналогією з інтегральним показником, визначається як «незадовільний». Соціальна складова у 2019-2021 рр. перебувала у зоні «задовільної» безпеки. Стосовно продовольчої безпеки фіксується «оптимальний» рівень. Загалом можна констатувати, що: по-перше, незалежно від поточного рівня безпеки, помітними були синхронні коливання; по-друге, мають значення вагові коефіцієнти, але прогрес у результативності безпекової діяльності має реалізовуватися щодо усіх функціональних складових, а не лише щодо продовольчої й соціальної.

Вище було зроблено застереження, що військові дії сформували перешкоди для накопичення й опрацювання даних, які необхідні для розрахунку інтегрального індексу за Методикою 2013 року. Максимальне наповнення досягнуто лише стосовно фінансової безпеки, що дало змогу виконати порівняння за суміжні 2021-2023 рр. (рис. 2.3).

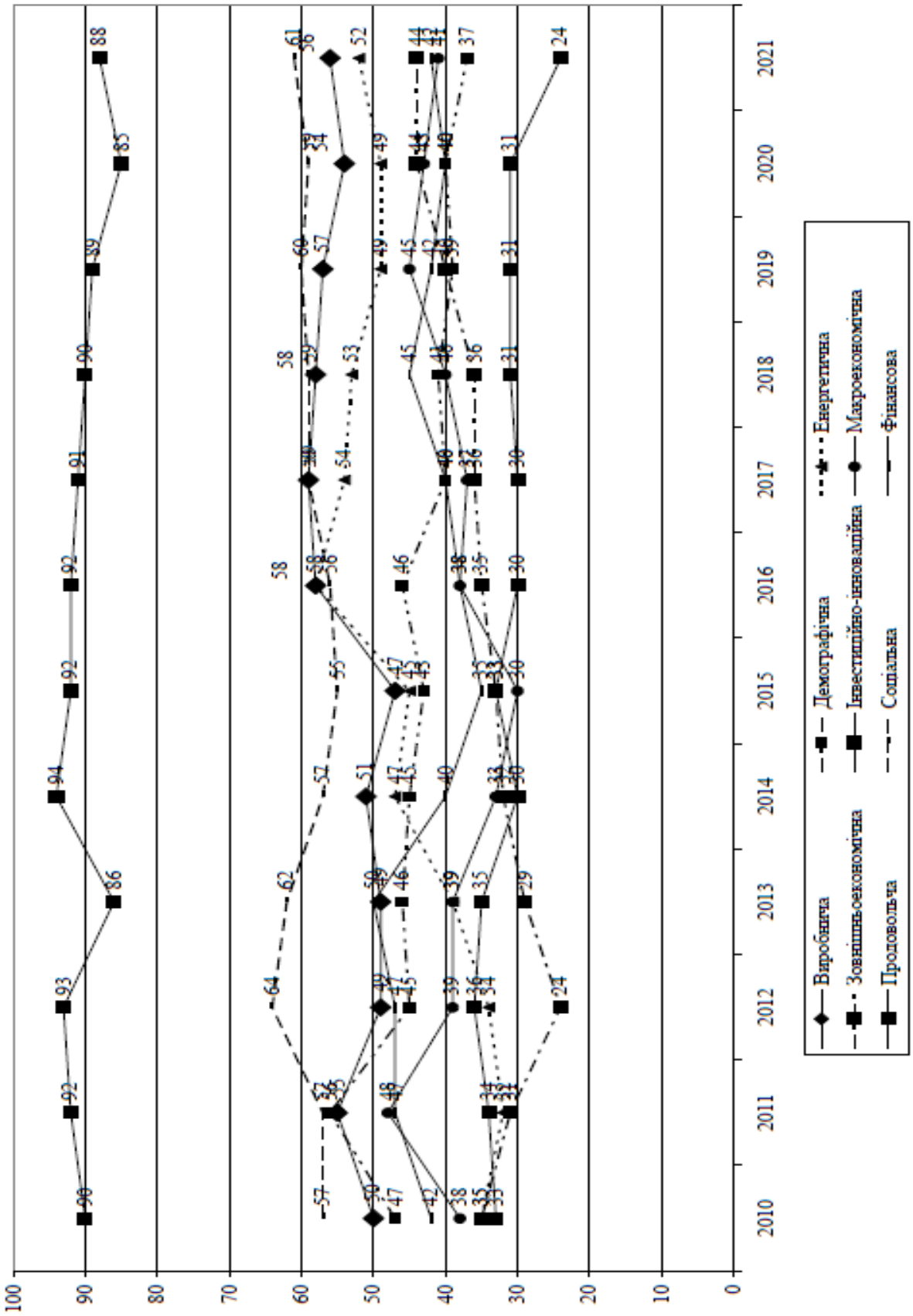

Рис. 2.2. Зміна економічної безпеки України за складовими,

сформовано на підставі даних [84]

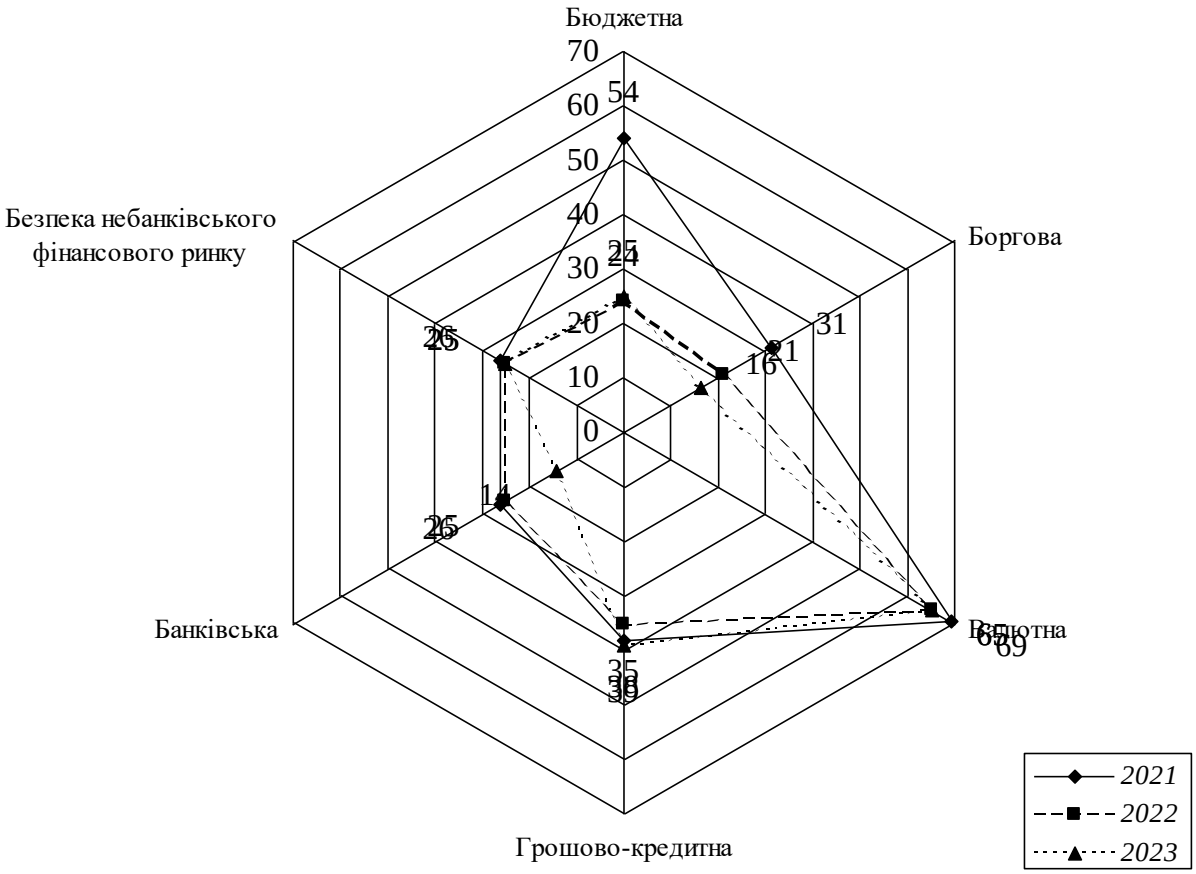

Рис. 2.3. Динаміка фінансової безпеки за складовими у 2021-2023 рр., *сформовано за даними* [84]

Задовільний рівень безпеки спостерігається лише стосовно валютної безпеки, коли стосовно інших складових зафіксовано суттєве падіння, зокрема щодо банківської безпеки у 2023 році до критичного рівня – 14%. Така ситуація зумовила негативну динаміку субіндекса за цією складовою економічної безпеки держави: 2021 р. – 42%; 2022 р. – 33%; 2023 р. – 31%, що, згідно зі шкалою, вказує на відповідність значень 2022-2023 рр. «небезпечній зоні».

Узагальнюючи, доцільно наголосити, що Методика 2013 року характеризується високим рівнем деталізації і врахуванням особливостей поточного рівня розвитку національної економіки, що, відповідно, створює необхідне якісне підґрунтя для активності суб'єктів безпеки під час забезпечення економічної безпеки держави, зокрема і в реалізації антикорупційних механізмів.

ILI започаткував проект, який можна вважати альтернативним варіантом законодавчо затвердженої Методики 2013 року. Оприлюднено звіт «Концепція національної економічної безпеки України» [73], який містить результати глибокого пізнання обставин забезпечення економічної безпеки України, тобто не лише зважаючи на внутрішню соціально-економічну ситуацію, а враховуючи суміжні процеси міжнародного рівня. Імпонує зосередженість дослідників на критичному огляді ключових проектів ЄС, зокрема таких як «вітрова електроенергія», «біогаз» та «етанол з целюлози», реалізація яких була спрямована на зменшення негативного впливу на довкілля, але фактично спричинила недостатньо ефективний перерозподіл інвестиційних ресурсів із частковою втратою конкурентних позицій у суперечці з США та Китаєм. Звіт містить чимало порівнянь за основними показниками, зокрема ВВП на душу населення, прямі іноземні інвестиції, продуктивність праці, рівень заробітної плати та інші, для позиціювання місця України поміж інших країн з наступним виокремленням сукупності основних ризиків і загроз для її економічної безпеки.

Методика ILI передбачає розрахунок індексу економічної безпеки України (ІЕБУ) на підставі індикаторів, які об'єднані у вісім груп, тобто «…правові та інституційні; макроекономічні; монетарні та фінансові; податкові та бюджетні; регуляторні; інфраструктурні; соціальні; нематеріальні» [73]. Особливості розрахунку ІЕБУ можна охарактеризувати так:

– порівняно із Методикою 2013 року, яка спирається на статистичні дані, що узагальнюються Державною службою статистики, експерти ILI послуговуються чотирма джерелами інформації, а саме: комбінацією даних згаданої служби статистики та міжнародних аналітичних організацій; індексами, які в різних ракурсах визначають динаміку соціально-економічних процесів та забезпечують рейтингування більшості країн світу; результатами проведених соціологічних опитувань поміж громадян та стосовно окремих цільових аудиторій; висновками експертів, увага яких була сконцентрована на окремих проблемах, що належать до сфери економічної безпеки;

– кількість індикаторів становить 59 одиниць, що є фактично меншим порівняно з Методикою 2013 року. Цікавим є структурний розподіл індикаторів, коли найчисельнішою є група «соціальні чинники» – 10 од., а «монетарні, фінансові чинники» містить лише 4 од. Оригінальним є й поєднання кількісних та якісних індикаторів, а також за джерелами інформації задля дотримання принципу об'єктивності;

– якщо Методика 2013 року передбачає щорічне оцінювання економічної безпеки держави, то фахівці ILI для встановлення рівня окремих індикаторів враховують тенденції за кілька суміжних років, зокрема 2021-2023 рр., що формує як додаткові переваги у формі згладжування моментного прояву окремих факторів, так й обмежує оперативність необхідної інформації для провадження безпекової діяльності;

– встановлення цільових орієнтирів здійснено відповідно до науково обґрунтованих критеріїв «зони сталої безпеки»;

– якісна характеристика результату виконується через установлення відповідності одному з чотирьох рівнів небезпеки, тобто «червоному» (0–25,0 балів), «помаранчевому» (25,1–50,0 балів), «жовтому» (50,1–70,0 балів) та «зеленому» (70,1–100,0 балів), чим демонструється можливість дотримання зворотного зв'язку в парі «безпека-небезпека».

У 2024 році ІЕБУ був розрахований на рівні 35,2 пунктів, але у 2025-му відбулося падіння до 33,4. Результат розрахунку ІЕБУ за основними складовими подано графічно на рис. 2.4.

Відповідно до актуальної шкали, «червоний» рівень небезпеки фіксується стосовно позицій «макроекономіка», «гроші, фінанси», «податки, бюджет» та «інфраструктура».

Порівняння результатів за Методикою 2013 року та ІЕБУ є складним, оскільки, попри спільний об'єкт дослідження, наявні суттєві відмінності, зокрема щодо невідповідності періодів розрахунку. Порівняно зі значною кількістю розробок, які нами були розглянуті вище, ці методики набули

практичної реалізації, а відтак їх доцільно сприймати у поєднанні, зважаючи на притаманні сильні та слабкі сторони.

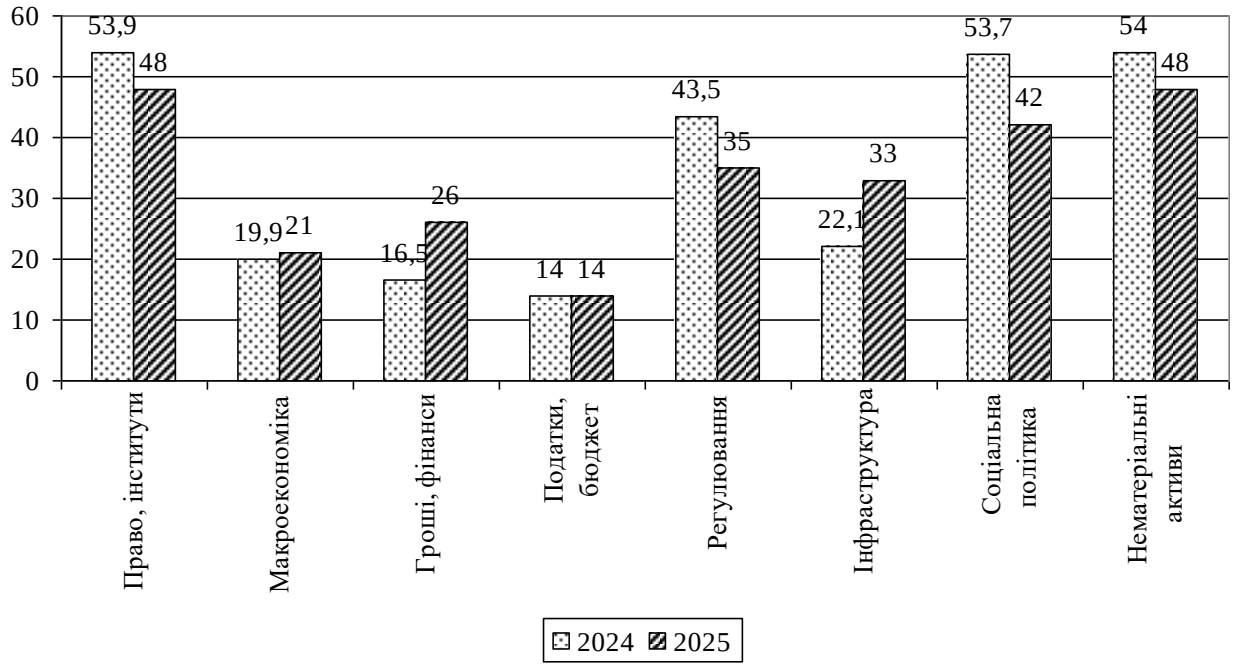

Рис. 2.4. ІЕБУ у 2024-2025 рр., *сформовано на основі даних* [73]

Попри вказані особливості, спільним є результат у формі доволі низького рівня економічної безпеки нашої країни, що значною мірою спричинено критичним станом економічної й інфраструктурної складових, коли соціальна чи соціально-демографічна зберігають ознаки стабільності. В сукупності усе це формує цінну інформаційну основу для розроблення й застосування антикорупційних механізмів, зокрема в частині джерел та можливого відмінного впливу сприяючих та гальмуючих факторів.

24 лютого 2022 року можна вважати датою, яка не лише буде нагадувати сьогоднішньому та прийдешньому поколінням українців про «момент істини» щодо збереження незалежності держави, але й новий етап у безпековій діяльності. Йдеться не тільки про домінування військової агресії як загрози і для економічної безпеки держави, але й трансформацію раніше існуючих дестабілізуючих факторів. Тобто відбулася радикальна зміна безпекової ситуації. В розглянуті вище методики оцінювання не закладено варіант таких вагомих зрушень, як і те, що зміни відбуваються із максимальною

динамічністю. Тобто не передбачені критерії, які б дозволяли систематично оновлювати інформаційне підґрунтя активності суб'єктів безпеки, коли втратили актуальність усі раніше розроблені стратегії й програми економічного розвитку. Зважаючи на те, що на момент виконання дисертаційного дослідження продовжуються військові дії, питання оновлення методичних засад оцінювання економічної безпеки держави за умов запровадженого воєнного стану є актуальним, але не може бути реалізованим через незавершеність процесу. Відтак в подальшому ми акцентуємо увагу лише на окремих моментах, які наочно демонструють вагомість впливу війни на процес забезпечення економічної безпеки держави як інформаційної основи для антикорупційних механізмів, які за таких умов повинні також трансформуватися.

Як зазначалось, інтегральний показник за Методикою 2013 року за 2022-2025 рр. не був розрахований фахівцями Міністерства економіки через обмеження в необхідних статистичних даних. Водночас у публікації О. Маслій та Р. Галушка, на підставі «…виявленої прямої залежності між зміною обсягу ВВП та рівнем економічної безпеки України протягом 2010-2021 рр.» [60, с. 71], зважаючи на зміну ВВП у 2022 році на рівні (-28,8%), у 2023-му – 5,3% та 2024-му – 3,6%, було розраховано інтегральний показник, із відповідними значеннями: 42%, 46% та 45%. Безперечно, зв'язок виключно з одним із показником не є достатньою підставою для сприйняття отриманих результатів на рівні фактичних розрахунків за Методикою 2013 року, але це спонукає до уточнення зміни тих параметрів, які мали суттєвий вплив на рівень інтегрального показника.

Можна погодитися з тим, що ВВП є ключовим показником в оцінюванні економічної безпеки держави, але не може сприйматися як аналог інтегрального показника. З позиції відстеження суттєвості зміни безпекової ситуації з лютого 2022 року доцільно взяти до уваги, що реальний ВВП в обсязі 2021 року не був досягнутий, тобто співвідношення становило у 2022-му – 71%,

2023-му – 75%, 2024-му – 77% та у 2025-му – 79%, що вказує на низькі темпи відновлення національної економіки.

Для характеристики інфляційних процесів доцільно зазначити, що споживча інфляція у лютому 2022 року порівняно із аналогічним періодом 2021-го становила 10% [114]. Початок нової фази війни спровокував призупинення промислового виробництва, ускладнення логістики, дисбаланс у зовнішньоекономічних операціях, дефіцит бюджету, який частково покривався за рахунок друкування гривні (орієнтовно 400 млрд грн), тощо, що у сукупності збільшило інфляцію у жовтні 2022 року до 26,6%. В подальшому спостерігалася відмінна за тенденціями динаміка, коли у 2023 році (зокрема у листопаді опустилася до 5,1%) помітним було гальмування інфляційних процесів за рахунок високої урожайності й організації морських перевезень, а також відмови від емісії грошей. 2024 рік (для прикладу, у грудні – 12%) став періодом вищої інфляції через загострення проблеми з трудовими ресурсами, ракетними атаками на енергетичну систему та зниження урожайності через посуху тощо.

Ведення війни вимагає суттєвих додаткових витрат. Зазначене обумовлює структуру видатків державного бюджету, коли усі власні надходження використовуються для фінансування оборони, а цивільний сектор підтримується за рахунок іноземної фінансової допомоги. Загалом з лютого 2022 року по травень 2026-го Україна отримала фінансової допомоги на 174 млрд дол США. Для прикладу, від ЄС надійшло (млрд дол США): 56,9, з яких 4,5 – гранти, 52,4 – кредити. Своєю чергою, США надало 30,3 у формі грантів. Важливість іноземної фінансової підтримки для стабілізації економічної ситуації в Україні обумовлюється тим, що це джерело надходження дозволило покрити у 2024 році 77% додаткових потреб держбюджету.

Загроза життю спровокувала хвилю біженців за межі України. За даними ООН за період з 24 лютого до 13 липня 2022 року, за межі країни виїхали орієнтовно 9,1 млн осіб [151]. Чисельність внутрішньо переміщених осіб за це й період оцінюється в 4-4,5 млн. Потрібно додатково враховувати ще кілька

обставин: по-перше, фіксувався і зворотній потік серед чоловіків, які повернулися в країну для її захисту; по-друге, до 2022 року відзначалося щорічне посилення тенденцій стосовно трудової міграції, коли за межами країни перебували до 5 млн українців, відтак у подальшому це явище не втратило актуальності, а синхронізувалося із потоком біженців. Загалом можна стверджувати про різке скорочення чисельності економічно активного населення, що гальмує відновлювальні процеси в національній економіці. Важливо, що частка біженців, які виявляють бажання повернутися на Батьківщину, поступово зменшується, якщо у жовтні 2022 року вона становила 79,2% [118], то у березні 2025-го скоротилася до 25% [11]. Якщо у 2022-2023 рр. основною причиною залишатися за межами України була складна безпекова ситуація, то у 2024-2025 рр. уже домінує прийнятний рівень адаптації.

Ситуація на ринку праці в період 2022-2025 рр. характеризується максимальним дисбалансом та протилежними тенденціями щодо чисельності претендентів на робочі місця та створенням нових робочих місць. Для прикладу, у червні 2022 року виникла ситуація (порівняно із аналогічним періодом 2021 року), коли кількість нових резюме становила 130%, але актуальних вакансій – лише 41%, що визначало домінування на ринку праці позиції роботодавця. Аналогічні дані за червень 2024 року вказують на 92% вакансій і лише 67% нових резюме, що уже характеризує дефіцит робочої сили. Центр економічної стратегії [31], на підставі соціологічних опитувань, відстежує динаміку коефіцієнта бідності, що встановлює частку населення, яке змушене вдаватися до економії на їжі. Рівень цього показника був максимальним у травні 2022-го – 30,3% (для порівняння, у грудні 2021-го – 13,6%), коли в подальшому спостерігається коливання із незначним зниженням до 26,4% у червні 2023-го та 25,6% у червні 2024-го, що загалом вказує на незмінну актуальність загрози доступності їжі. Війна змінила безпекову ситуацію в Україні, зокрема шляхом трансформації більшості раніше домінуючих загроз (рис. 2.5).

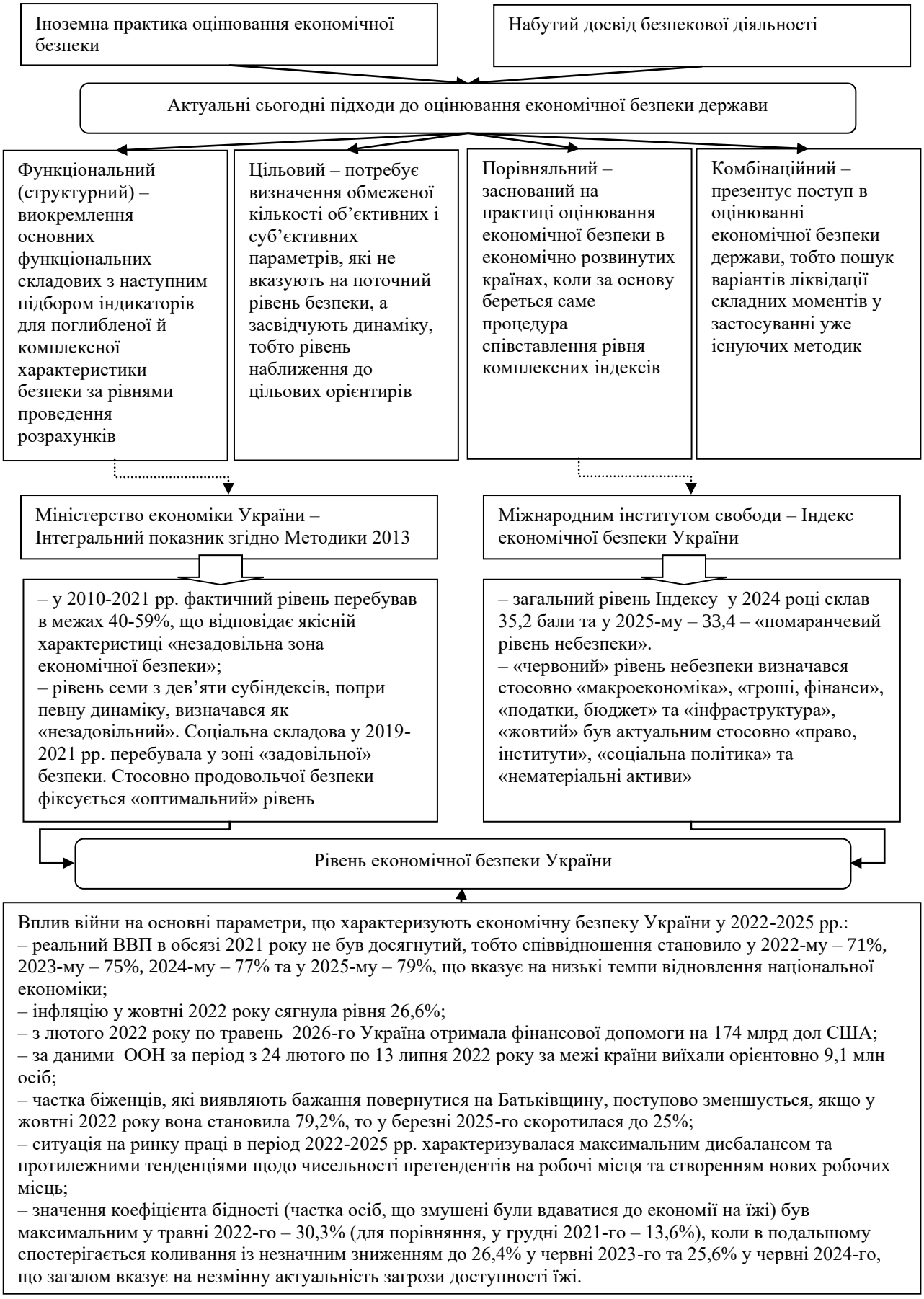

Рис. 2.5. Основні підходи та результати оцінювання економічної безпеки України,

сформовано автором

Більш глибокому дослідженню перешкоджає не лише обмеженість в статистичних даних, а й подальші динамічні зрушення, що не дають змоги конкретизувати усі обставини. Свідченням цього є зроблені узагальнення стосовно ключових параметрів економічної безпеки держави. Водночас сталим можна вважати питання корупції. Підставою для такого твердження є те, що в аналітичних дослідженнях зміни переліку ключових загроз для економічної безпеки держави з лютого 2022 року позиція стосовно корупції залишається актуальною. Скажімо, в публікації А. Липкань серед загроз для макроекономічної складової в умовах воєнного стану вказується «…присутність корупції на різних рівнях державної влади» [57, с. 51]. Проблема ускладнилася тим, що вагомість впливу корупції залишається значною, але практика безпекової діяльності повинна змінитися, в тому числі і через активність суб'єктів безпеки в умовах запровадженого воєнного стану. Тобто антикорупційні механізми потрібно переглянути, трансформувавши їх відповідно до нових умов застосування, відштовхуючись від результатів оцінювання економічної безпеки держави.

2.2. Тенденції в корупційних проявах та антикорупційної активності в Україні

Історичний екскурс і вивчення поточних обставин розвитку будь-якої країни не дозволяє стверджувати про абсолютну відсутність такого явища, як «корупція». Національні традиції й поточна висока динаміка економічних процесів формують специфічні ознаки поширення корупції, коли підґрунтям залишається отримання неправомірної вигоди учасників із втратами для суспільства. Масштабність прояву провокує гальмування економічних процесів із деградацією довіри громадян до держави. Відсутність можливості для законного задоволення інтересів спричиняє соціально-політичні збурення із каскадом революційних змін, які знижують результативність з подальшим

руйнуванням державних інституцій. Інша реакція громадян полягає в еміграції з виникненням демографічної кризи, яка послаблює економічну безпеку держави. Високий рівень корупції обмежує міжнародну діяльність, зокрема в частині високих ризиків для іноземних інвесторів, що стає підставою для зростання технологічного відставання й втрати конкурентних позицій на світових ринках. Попри давні історичні корені, для корупції характерні процеси трансформації, в тому числі послуговуючись продуктами технологічного поступу. В Україні драйвером таких перетворень стали військові дії. Загалом ступінь інтенсивності корупційних проявів є показником поточного та можливого соціально-економічного розвитку країни за усіма часовими горизонтами. Усі перелічені та інші обставини обґрунтовують вагомість впливу корупції на економічну безпеку держави, визначаючи її як один із пріоритетних об'єктів запобігання й боротьби для суб'єктів безпеки.

Виконання антикорупційних заходів розглядається як обов'язкова складова безпекової діяльності під час забезпечення економічної безпеки держави. Попри наявне уявлення про корупцію як загрозу, результативність застосування антикорупційних заходів першочергово визначається інформаційним підґрунтям, яке потребує як мінімум розуміння загальних масштабів цього явища із наступною конкретизацією сфер прояву для виконання заходів різної пріоритетності. З цієї причини існує доволі складна проблема, що визначає потребу кількісної й якісної характеристики корупції за відсутності загальноприйнятої методики оцінювання. Без належного інформаційного підґрунтя складність виникає за встановлення цільових орієнтирів, розвитку законодавчої бази, створення програм взаємодії із громадськістю, розподілу ресурсів тощо. З огляду на зазначене, в межах цього підрозділу буде виконано завдання щодо критичного огляду наявних методик оцінювання корупції задля встановлення масштабів і тенденцій в зміні впливу цієї загрози на економічну безпеку України.

У виконанні поставленого завдання потрібно відштовхуватися від того, що відомою для суспільства стає лише певна частина корупційних дій через

журналістські розслідування, судові позови, відкриття кримінального провадження тощо. Прояви корупції характеризуються різноманітністю, що реально унеможливлює виконання достовірної оцінки масштабів. Намагання розрахувати рівень корумпованості шляхом відстеження динаміки судових справ є однобічним унаслідок зосередження уваги на окремому показнику результативності роботи антикорупційних органів. Складність цієї проблеми зумовила варіативність у вирішенні. Нами виділено три базові підходи до оцінювання корупції, які мають сьогодні практичне застосування. Сутність кожного підходу буде розкрита через реальні приклади оцінювання для подальшого формування цілісного бачення інформаційного підґрунтя покращення й застосування антикорупційних механізмів.

Перший підхід – експертний – передбачає залучення експертів з осіб, які обізнані з реальними проявами корупції. Активну діяльність на міжнародному рівні в цій сфері здійснюють чимало організацій, серед яких доцільно згадати про Freedom House та Світовий банк. Спільною є методика, що передбачає формування групи експертів, які спроможні дати об’єктивну оцінку за визначеними критеріями стосовно обраної групи країн. Застереженням повинно бути те, що продуктом такої організованої діяльності є інтегрований показник, який опосередковано визначає рівень корупції в кожній країні, зокрема й шляхом порівняння, або містить окремий частковий показник, що більшою мірою конкретизує рівень поширення злочинів такого типу й результативність антикорупційних заходів. Перша із названих організацій, починаючи з 2007 року, визначає рівень інтегрального показника з назвою «Оцінка країн в транзиті», тобто йдеться про 29 країн, які перебувають у стані перехідного режиму, через їх попередню приналежність до соціалістичного табору. Сам інтегральний показник містить 7 показників нижчого рівня, які характеризують хід трансформаційних процесів, тобто стосуються поширення демократичних засад щодо управління на регіональному й державному рівнях, незалежності ЗМІ та судової системи тощо. Виконанню поставленого у підрозділі завдання

може слугувати такий субіндекс, як «корупція», динаміку якого стосовно України подано графічно на рис. 2.6.

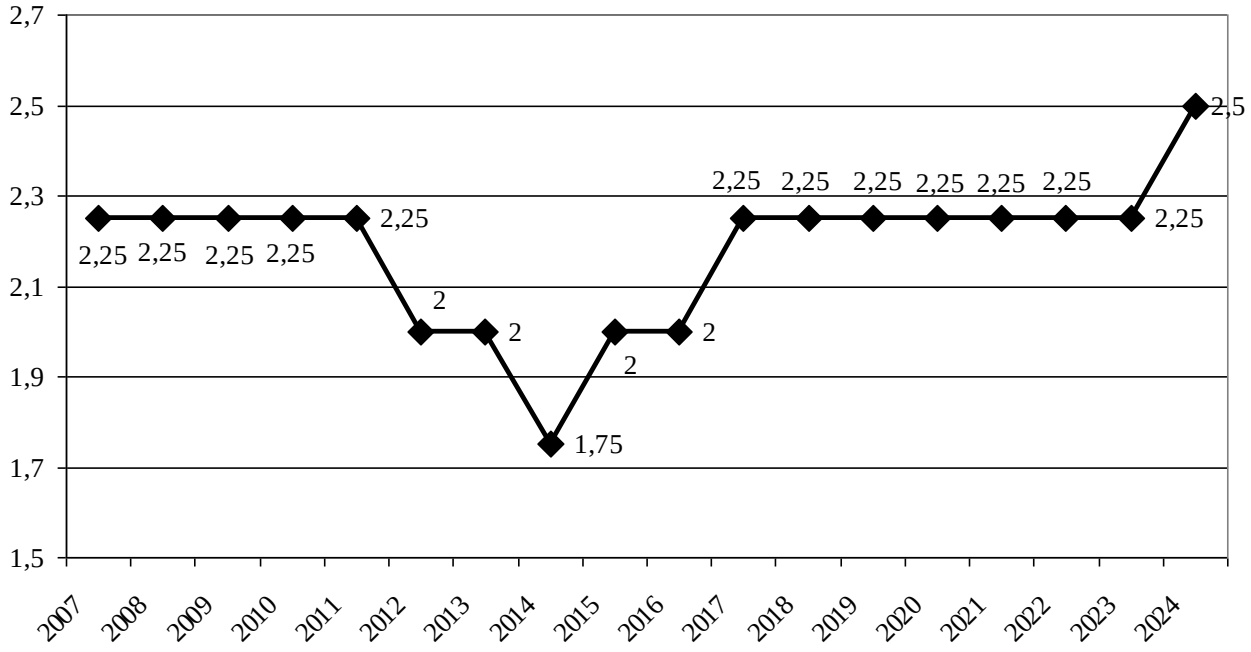

Рис. 2.6. Зміна рівня субіндексу «корупція» стосовно України, *сформовано на основі даних* [149]

Уточнення потребують кілька важливих моментів: по-перше, вказаний показник вимагає з'ясування позиції експерта за низкою критерів, зокрема щодо «…сприйняття корупції громадськістю, бізнес-інтересів провідних політиків, законів про розкриття фінансової інформації та конфлікт інтересів, а також ефективність антикорупційних ініціатив» [149]; по-друге, для оцінювання застосовується шкала, де 1,0 – найнижчий рівень, а 7,0 – найвищий; по-третє, позитивне зростання у 2024 році відбулося на підставі врахування експертами таких фактів: ухвалення Антикорупційної програми; відновлення під тиском громадськості й ЄС декларування активів політиків та високопосадовців, яке було тимчасово припинено на період дії режиму воєнного стану; викриття чиновників Міністерства оборони стосовно завищення цін на продукти харчування; виявлення фактів зловживання владою в ТЦК усіх рівнів.

Ретельне ознайомлення із звітами Freedom House вказує на ту обставину, що поступ в антикорупційній діяльності відбувається за синхронності посилення впливу громадськості та вимог, установлених міжнародними інституціями. Населення України вважає найбільш корумпованим парламент, а дії президента й антикорупційних органів недостатньо результативними, що завдає шкоди національним інтересам.

Порівнюючи значення часткового показника «корупція» поміж інших країн, що входять до вибірки, можна констатувати, що відсутні факти досягнення максимального значення, тобто 7,0. Лідируючі позиції зберігають Естонія (5,0) та Словенія (5,0), коли незмінно найгірша ситуація (значення 1,0) спостерігається в Азербайджані, Таджикистані й Туркменістані. Країни-сусіди характеризуються позитивно високим значенням: Польща – 3,75; Чехія – 4,25 та Румунія – 4,0.

Загалом експертний метод, приклад застосування якого був розглянутий, забезпечує встановлення кількісного значення показника й рейтингування в межах сукупності країн, об’єднаних певною спільною ознакою, дотримуючись високої компетентності експертів та їх доступу до ресурсів, які визначають зміну досліджуваного явища. Безперечно, досягнення високої достовірності у визначенні рівня корупції неможливе, адже до уваги беруться ключові зміни як щодо фактів виявлення злочинів такого характеру, так і прогрес у виконанні антикорупційних заходів. Тобто визначальними є тенденції, а не факт на певний момент часу. Динаміка стосовно України засвідчує як реальність високої корупції, так і ситуаційну зміну під тиском соціально-політичних процесів. Ключовою внутрішньою рушійною силою залишається громадська позиція, яка вбачає в корупції ключову загрозу для державності, тобто й економічної безпеки.

Другий підхід – соціологічне опитування. Відмінність від попередньо розглянутого полягає у дотриманні засад вибіркового спостереження, тобто неупередженому виборі респондентів, що дозволяє отримувати прийнятний рівень достовірності результатів. Відповідно до цільової орієнтації, опитування

може проводитися за групами: «населення», «бізнес» і «представники органів влади». Основним методом отримання необхідних даних є комп'ютеризоване особисте інтерв'ю, що забезпечує можливість максимального географічного охоплення респондентів із встановленою похибкою вибірки близькою до 2 відсоткових пунктів. З цієї причини такий підхід набув широкого застосування. Нами взято до уваги кілька варіантів його реалізації: найбільш масштабним у межах України можна вважати проект «Стан корупції в Україні. Розуміння, сприйняття, поширеність», який виконувався у 2017 р., 2020-2025 рр., зокрема з 2021-го за методикою, яка затверджена НАЗК; періодичність, що забезпечує порівняльність результатів, дотримується й за створення аналітичних звітів «Global Corruption Barometer», в якому наявні дані щодо нашої країни; в разовому порядку виконувалися загальнонаціональні соціологічні опитування із окремим тематичним блоком щодо корупції Фондом «Демократичні ініціативи» у співпраці із Центром Розумкова (липень-серпень 2023 р.) та відокремлено КМІС (вересень-жовтень 2023 р.). Нами систематизовано результати вказаних соціологічних досліджень із виділенням тих моментів, що становлять інтерес під час виконання поставленого в підрозділі завдання.

Ще одною особливістю соціологічного опитування є те, що результатом не є окремий показник, а відповіді на певну кількість запитань, які в поєднанні з різних ракурсів характеризують досліджуване явище. Типовим питанням, яке міститься у всіх згаданих дослідженнях, є рівень пріоритетності проблеми корупції для респондентів. Результати певним чином відмінні попри схожі часові параметри опитування. Згідно з опитуванням за методикою НАЗК, у 2021-2025 рр. корупція входила до першої трійки основних проблем України, але у 2021-2022 рр. посідала третє місце, коли у 2023-2025 рр. – перемістилася на друге. Так, у 2025 році населення серйозно сприймало: збройну агресію – 93,5%, корупцію – 72,2% та «високу вартість життя та низькі доходи» – 62,1%. Позиція бізнесу схожа тенденціями до зростання важливості корупції (2021 р. – 73,3%; 2022 р. – 55,2%; 2023 р. – 73,0%, 2024 р. – 76,0% та у 2025 р. – 65,0%) та вищою пріоритетністю збройної агресії, але відмінна складом трійки

найважливіших проблем, до яких у 2023-2025 рр. включено міграцію населення, відповідно, 65,7%, 69,2% та 66,9% [55]. За результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи» корупцію як перешкоду для підприємницької діяльності вказали 46,7% опитаних, що виявилося вищим за «руйнування, завдані війною» (36,7%) та «неадекватна система податкового адміністрування і контролю» (36,1%) [109] (рис. 2.7).

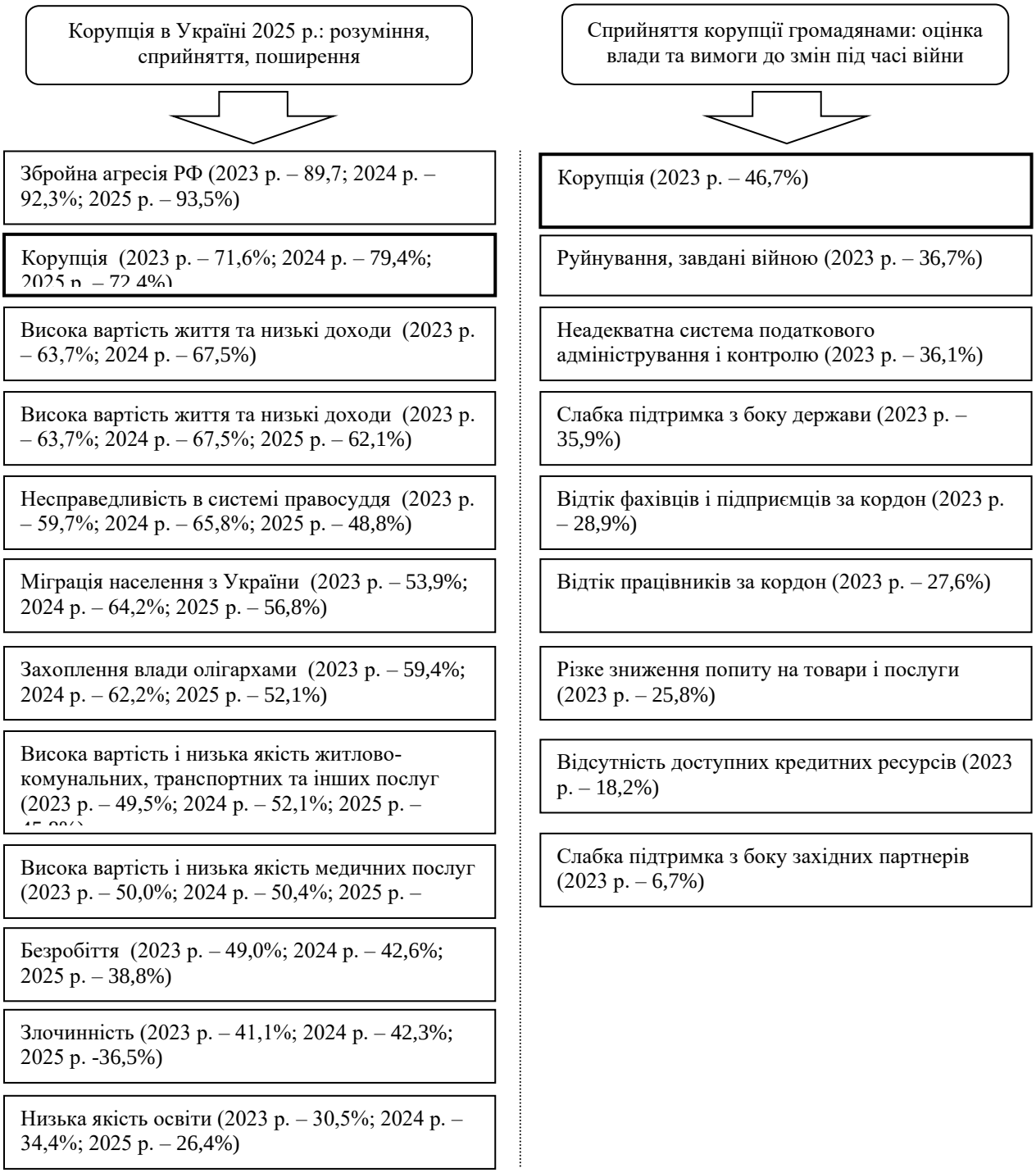

Рис. 2.7. Порівняння результатів соціологічних опитувань населення щодо основних проблем України, *сформовано на основі* [55].

Здійснене графічне порівняння результатів двох незалежних соціологічних опитувань дає змогу стверджувати, що, попри передбачення відмінних варіантів можливих відповідей, перебування проблеми «корупція» у верхній частині рейтингу є свідченням як важливості пошуку її вирішення, так і відсутності вагомого поступу в антикорупційній діяльності.

Зазначене твердження спирається і на результати ще одного опитування – «Global Corruption Barometer», у звітах якого Україна була присутня у 2016 р., коли 56% [144] респондентів віднесли корупцію до трьох найбільших проблем України.

Наступний момент, який заслуговує на увагу, передбачає структуризацію корупції. Як і при розгляді попередньої ознаки, наявні відмінні стартові позиції, тобто зміст питання для респондентів визначається незначною варіативністю. Так, «Global Corruption Barometer» передбачав виокремлення найбільш корумпованих груп, якими у 2016 році українці визнавали: державних службовців (65%), парламент (64%), податкових інспекторів (62%) та суддів (61%) [144]. Відповідно до методики НАЗК 2021 р., таке дослідження пропонує структуризацію із виділенням трьох типів корупції, тобто політичної, в умовах взаємодії бізнесу і чиновників, та побутову. Попри часткову неузгодженість у запитаннях, респонденти у 2021-2025 рр. вважали найбільш суттєвим перший із названих видів, тобто політичну корупцію (80,2%), яка проявляється в діяльності Верховної Ради, уряду, тобто вищої ланки управління державою. Для порівняння, як «серйозну» сприймають корупцію на рівні бізнесу лише 61,5% опитаних і на побутовому рівні – 47,4%. Схожість сприйняття окремих видів корупції, які мають визначальний вплив, зокрема на економічному безпеку держави, у різні періоди часу має сприйматися як домінанта для покращення й застосування антикорупційних механізмів, адже саме це має забезпечити вищу результативність безпекової діяльності.

Структуризація також включає конкретизацію поширеності корупційних проявів, з якими безпосередньо стикаються респонденти. Відповідно до даних «Global Corruption Barometer», опитані визнали, що у 2016 році 38% з них були учасниками корупційного злочину, зокрема як сторони, що давала хабар. У рейтингу сфери вчинення такого злочину перші три позиції займали: «…державна освіта (початкова або середня) (38%), медичне обслуговування в системі охорони здоров'я (33%) та дорожня поліція (33%) [144]. На тематично схоже запитання за методикою НАЗК у 2024 році отримані дещо відмінні відповіді. Зокрема, населення вважає, що найбільш корумпованими були: судова система (59,0%), митниця (52,7%) та прикордонний контроль (крім митниці) (47,3%). Згадані заклади вищої освіти (24,4%), патрульна поліція (29,1%) та державна та комунальна медицина (36,1%) поступилися позиціями [54]. За Методикою НАЗК опитування проводиться й щодо бізнесу, результати якого дещо відмінні (митниця – 62,0%; надання дозволів на видобування корисних копалин – 59,5% та будівництво автомобільних доріг – 61,0%), але їх можна пояснити специфікою професійної діяльності. Попри очікувану варіативність у проведенні соціологічних опитувань можна припустити трансформацію корупції як явища під впливом як мінімум двох обставин: структурними зрушеннями через актуалізацію іншого спектру інтересів учасників та певну результативність антикорупційних заходів, ілюстрацією чого можуть бути реформи в патрульній поліції із відеофіксацією усіх моментів. Не заглиблюючись у виявлення характеру впливу усіх основних та супутніх факторів, можна стверджувати, що таке порівняння також слугує детермінантою для наступного удосконалення антикорупційних механізмів як мінімум за рахунок уточнення цільових орієнтирів і ширшого впровадження кращих практик.

Цікавою особливістю Методики НАЗК є визначення «індексу сприйняття поширення корупції загалом», який повинен відображати респондентами відчуття змін в інтенсивності корупційних проявів (рис. 2.8). Відштовхуючись

від п’ятибальної шкали, можна дійти висновку, що йдеться не лише про синхронність негативних змін, а й тотальну повсякденну присутність корупції.

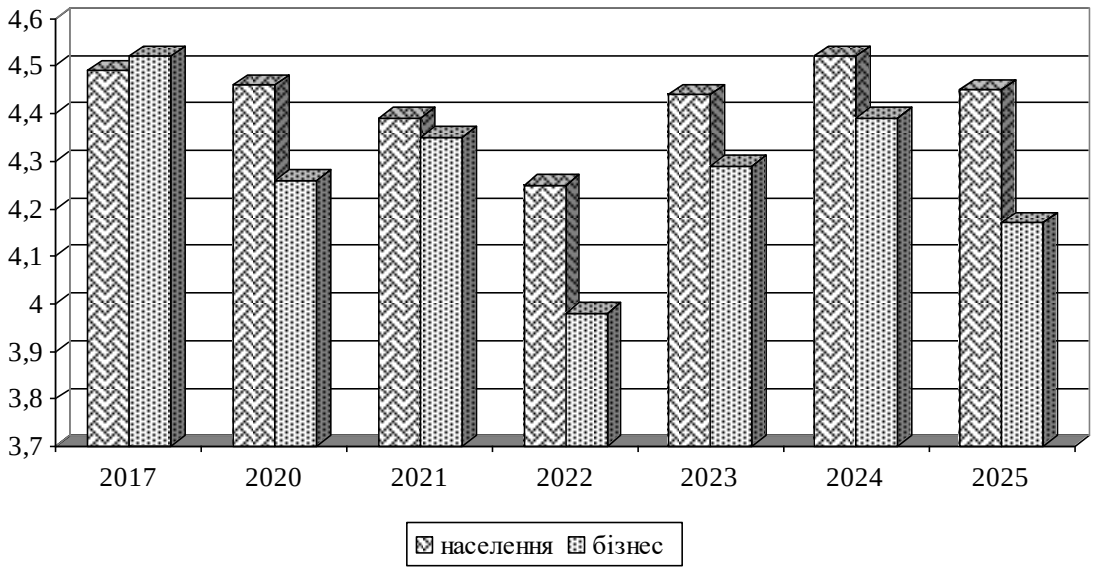

Рис. 2.8. Зміна індексу сприйняття поширеності корупції,
сформовано на підставі [54–55]

Порівняння із результатами ще двох показників, а саме щодо поширеності корупції в сфері ведення бізнесу та зміни упродовж останніх 12 місяців, дають доволі протилежні результати. Так, у 2024 р., при поширеності корупції, на думку бізнесу, у 4,39 бали (у 2025-му – 4,17), стверджується про обмеженість таких фактів в індивідуальному порядку, для прикладу щодо взаємодії з посадовими особами – лише 2,48 (у 2025 р. – 2,4). На запитання про зміну в межах останнього року вказані респонденти наголошують на суттєвому зростанні (2024 р. – 31,4%, 2025 р. – 20,3%). Тобто виникають сумніви в достовірності опитування через різницю в характеристиці загальної й індивідуальної ситуації. Цей момент вказує на необхідність покращення Методики НАЗК.

Узагальнюючи, доцільно підкреслити, що соціологічні опитування, в контексті оцінювання корупції, мають як переваги, так і недоліки. Зважаючи на неможливість проведення розрахунків, дотримуючись будь-яких фактичних даних щодо кожного випадку злочинних дій такого характеру, опитування населення та бізнесу формує певне уявлення про масштаби й сферу найбільшої

інтенсивності. Водночас, як було продемонстровано, наявне упереджене ставлення щодо надання в окремих випадках правильних відповідей. Останнє можна компенсувати через покращення методики опитування та проведення кількох незалежних спостережень для перевірки й підтвердження результатів.

Третій підхід – інтегральний індекс. Практичне застосування такого підходу нами попередньо було розглянуто у підрозділі 1.3 на прикладі CPI, що дозволяє надати коротку характеристику специфічним методичним моментам та зосередитися на альтернативних варіантах. Перевагами вказаного підходу є те, що кінцевий результат формується за рахунок узагальнення й агрегації значної кількості первинних показників, які визначають незалежними організаціями і слугує досягненню вищого рівня достовірності. Такого типу дослідження виконуються щодо максимально широкої сукупності країн, що забезпечує порівняння, а й меншою мірою враховує національні особливості певних явищ і процесів. Стосовно нашого дослідження певною перепоною є та обставина, що корупцію характеризують дотично, тобто як певний допоміжний критерій. Попри це, одночасне врахування певної кількості таких інтегральних індексів все-таки сприяє створенню необхідного інформаційного підґрунтя, зокрема й щодо забезпечення економічної безпеки держави через використання антикорупційних механізмів.

Окрім CPI, до групи інтегральних індексів, які певною мірою формують уявлення про характер й тенденції в корупційних проявах, можна віднести: WGI (розраховується Світовим банком на підставі узагальнення даних щодо результативності антикорупційних органів); CRI (ідентифікує сфери найбільшого прояву корупції, що слугує уточненню цільових орієнтирів для відповідних антикорупційних заходів); IPRI (оцінює правові, соціальні та економічні параметри розвитку держави, зокрема й контролю над корупцією); I TRACE Matrix (характеризує рівень корупційних ризиків). Для оцінювання корупції в Україні нами будуть використані дані двох останніх індексів.

Методика розрахунку IPRI передбачає визначення індексів трьох рівнів. Окрім інтегрального, як найвищого рівня, визначаються індекси першого

порядку, тобто «правове та політичне середовище», «права фізичної власності», «права інтелектуальної власності», підставою для чого є індекси другого порядку, які ще можна назвати «первинні». Одним із таких первинних індексів і є «контроль корупції», зміну якого за 2007-2025 рр. представлено на рис. 2.9.

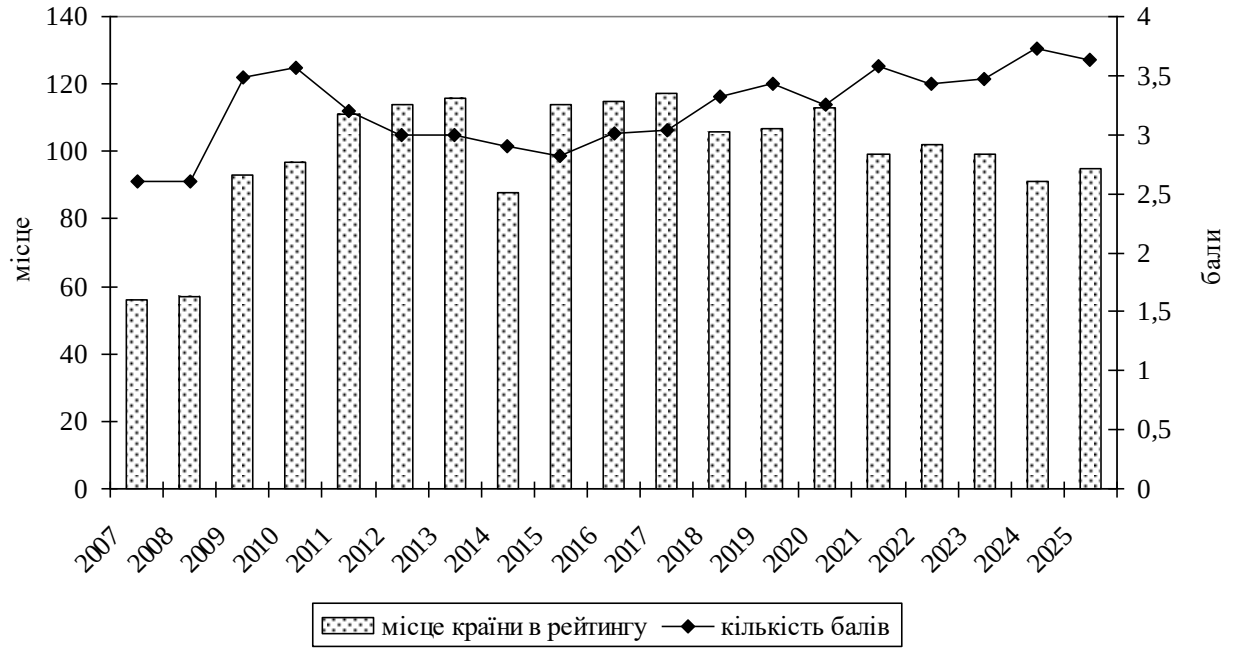

Рис. 2.9. Зміна індексу другого порядку «контроль корупції» IPRI, *сформовано на підставі* [146]

У методичних поясненнях підкреслюється, що основою для визначення рівня вказаного індексу є дані Світового банку, тобто складова WGI із аналогічною назвою, тобто «control of corruption» [163], із уточненням суттєвості впливу корупції на соціально-економічні процеси. Можна простежити схожість тенденцій та абсолютного значення рівня між CRI та розглянутої складової IPRI (застереження: CRI визначається 100-бальною шкалою, коли IPRI – 10 балами), що вказує на позитивні зміни, але поточну критичну ситуацію, тобто суттєвий вплив корупції на економічну безпеку України.

Індекс TRACE Matrix відмінний наявністю чотирьох складових, зміст яких визначається відповідними назвами: «…показник взаємодії бізнесу та держави, антикорупційне законодавство та контроль за його дотриманням, прозорість діяльності уряду та державних установ, контроль корупції громадським

суспільством» [160]. Агрегатування усіх вказаних складових дає змогу розрахувати інтегральний показник ризику корупції за 100-бальною шкалою, при цьому найменший ризик позначений через 1, а максимальний – 100 (рис. 2.10).

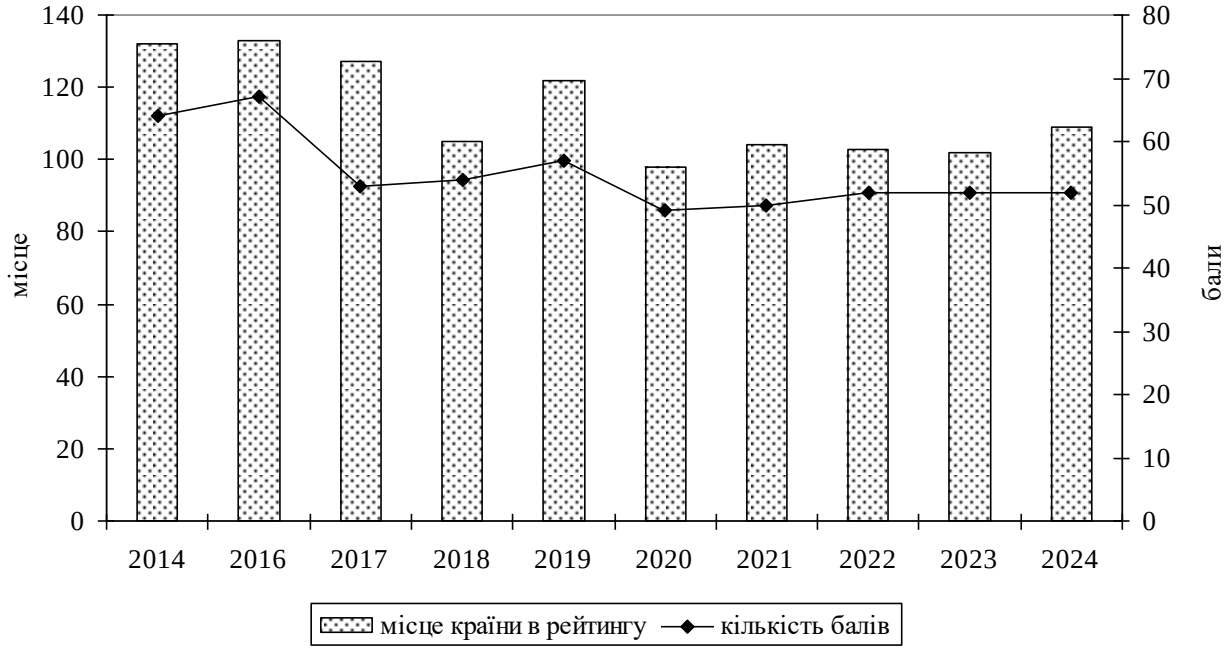

Рис. 2.10. Зміна індексу TRACE Matrix, *сформовано на підставі* [160]

Важливо, що цей індекс ураховується іноземними інвесторами, тобто високий рівень ризику та відсутність поступу у 2021-2024 рр. пояснюють їх пасивність щодо України. Структуризація за окремими складовими також формує цінну інформацію (рис. 2.11). Так, у 2014 та 2017 роках найбільші корупційні ризики створювалися у взаємодії бізнесу та держави, але в межах періоду 2022-2024 рр. ускладнилася ситуація щодо антикорупційного законодавства, зокрема щодо обов'язкового дотримання його норм без явних винятків.

Як і попередньо розглянуті підходи, розрахунок інтегрального показника не позбавлений складних моментів, один із яких полягає в спробі поєднати значну кількість індикаторів через установлення додаткових вагових коефіцієнтів, значення яких не можуть відображати усі аспекти досліджуваного явища й процесу. Для оцінювання корупції беруться до уваги індикатори, які

формують умови існування цього явища, а не його масштаби. Водночас значення кожного інтегрального індексу є орієнтиром і об'єктивним джерелом інформації. Важливо, що порівняно низькі ризики фіксуються щодо громадського контролю, що повинно стати вихідним моментом під час покращення антикорупційних механізмів.

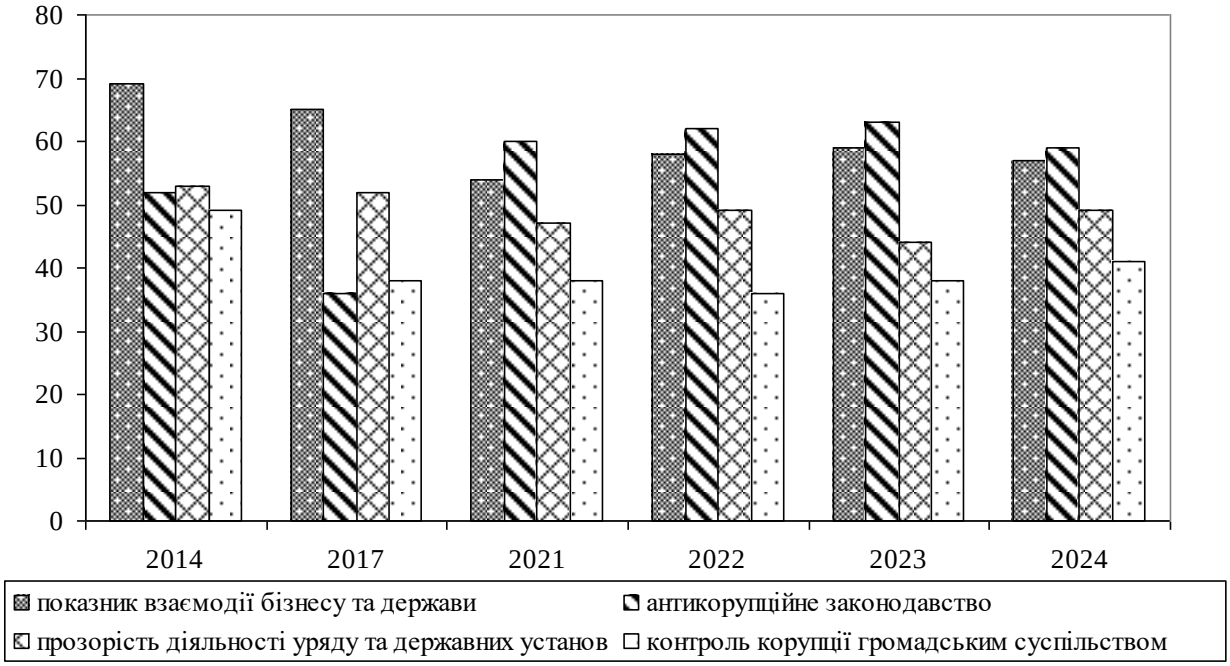

Рис. 2.11. Зміна індексу TRACE Matrix за складовими, *сформовано на підставі* [160]

Хоча нами зазначалося, що дані стосовно порушення й розгляду корупційних злочинів не можуть вказувати на масштаби цього явища, оскільки йдеться про обмежену частку, яка стала явною, але цей момент може слугувати додатковою складовою характеристики виконання антикорупційних заходів (рис. 2.12).

Вибрані дані із звітів Офісу Генеральної прокуратури вказують на структуру корупційних проявів, де домінує в межах 2017-2025 рр. службове підроблення, та певну циклічність у виявленні й розгляді таких злочинів. Також спостерігається відсутність зв'язку поміж динамікою в межах кожного із розглянутих підходів щодо масштабів корупції та фактично виявленими правопорушеннями.

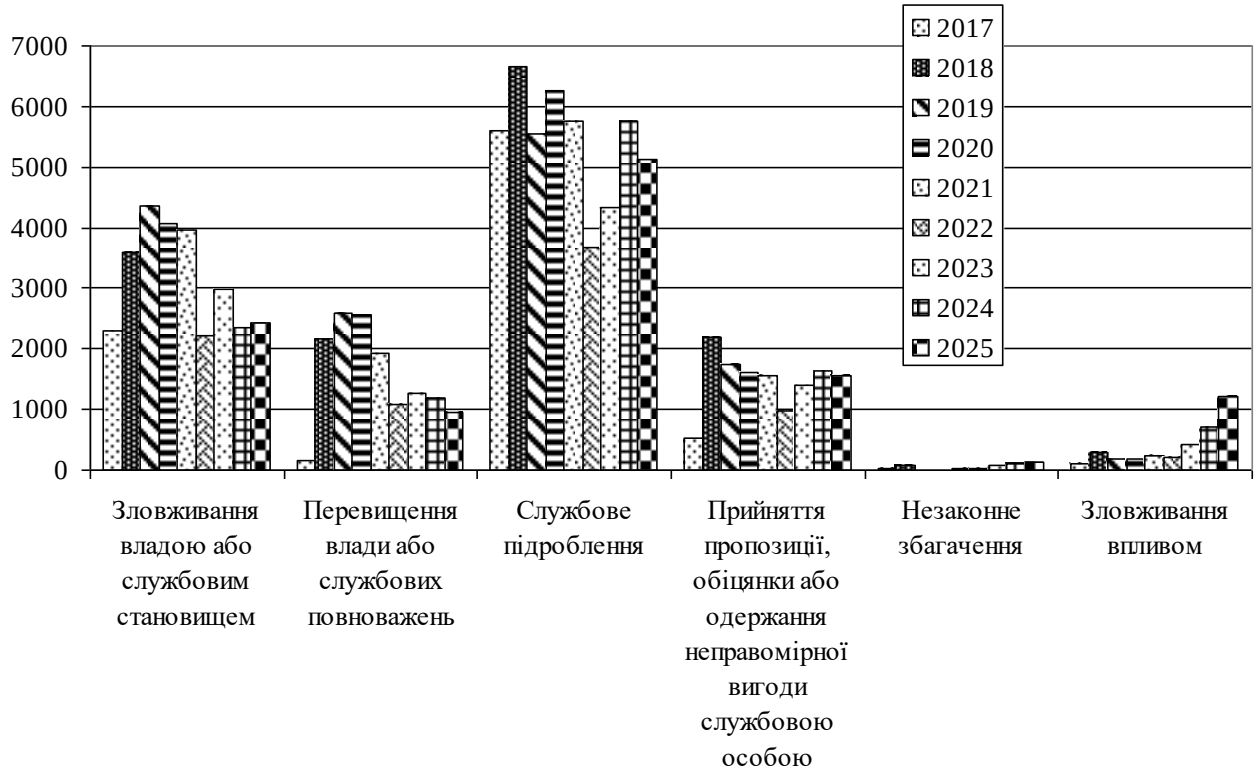

Рис. 2.12. Зміна корупційних злочинів (одиниць), *сформовано на основі даних* [36]

Це є ще одним свідченням того, що рушієм антикорупційної діяльності в Україні є насамперед суспільство, а відтак в антикорупційних механізмах потрібно передбачити практичну реалізацію громадської ініціативи за аналогом «спускового механізму» під час стабільної роботі антикорупційних органів. Останнє нами пропонується розглянути шляхом вивчення змін в оцінці поглядів населення на ефективність дій ключових державних органів щодо попередження та протидії корупційним проявам (рис. 2.13).

Безперечно, респонденти в своїх міркуваннях відштовхуються від насичення інформаційного простору повідомленнями щодо активності певного органу, але цікавою є динаміка. У 2021 році лідерство визнавалося за президентом (1,92) та СБУ (1,91). У 2024-му ситуація частково змінилася через подальшу схвальну оцінку дій СБУ (2,15, у 2025-му – 2,41) та визнання результативності ДБР (2,03, у 2025 р. – 2,28) та НАБУ (1,98, у 2025 р. – 2,34). Важливо звернути увагу, що оцінювання виконувалося за трибальною шкалою,

тобто у 2021-му загалом йшлося про задовільний рівень результативності антикорупційних заходів.

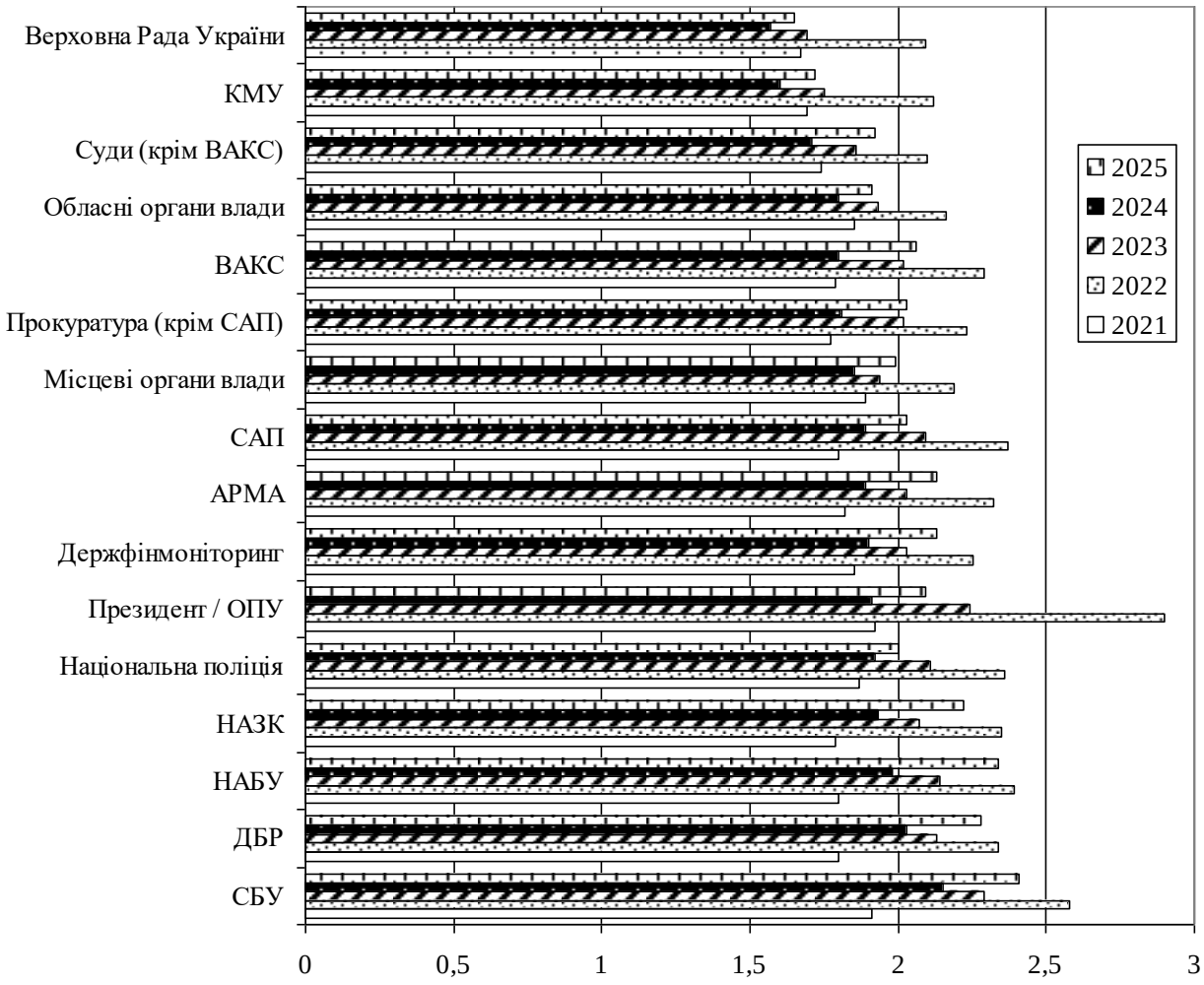

Рис. 2.13. Оцінка ефективності антикорупційних органів населенням, *сформовано на основі* [55]

Надалі наявні спільні ознаки низхідної хвилі, адже, для прикладу, дії СБУ оцінювалися у 2022 р. – 2,58, 2023 р. – 2,29 та у 2024 р. – 2,15. Ураховуючи висловлені зауваження щодо достовірності соціологічних опитувань, такі результати є індикатором погіршення сприйняття населенням дій антикорупційного характеру загалом усієї системи. Додатковим підтвердженням для таких міркувань можуть бути дані опитування, яке провело КМІС у вересні-жовтні 2023 року. 59% респондентів погодилися, що в Україні реально наявні спроби боротьби з корупцією, але 36% були переконані, що «…Україна є безнадійно корумпованою, позитивних змін немає» [107]. Явними

можуть бути інформаційні впливи, тобто вкидування недостовірної й провокаційної інформації агентами країни-ворога з метою формування підстав для соціального збурення. Відтак логічним буде доповнення щодо висловлених уже вище міркувань, що антикорупційні механізми обов'язково повинні містити інформаційні підсистеми для зв'язку зі суспільством.

На тлі порівняно позитивної оцінки антикорупційної діяльності, цікавими є результати опитування населення стосовно пріоритетних цільових орієнтирів, які б змінили ситуацію на краще. Наведені у звіті [54] дані вказують, що у 2021 р. 46,9% респондентів вважали за необхідне боротися з корупцією в медицині, але у 2022-2024 рр. незмінно першу позицію посідала судова система (2022 р. – 46,5%; 2023 р. – 50,6%; 2024 р. – 47,0%), а другу – митниця (відповідно, 38,0%; 37,8%; 34,2%). Цікаво, що у 2025 році ситуація вкотре змінилася з отриманням лідерської позиції «забезпечення правопорядку та протидії злочинності» – 53,3%, коли судочинство – 43,1% та митна справа – 39,5%. Стійкість цільових орієнтирів вказує на низьку результативність щодо їх досягнення, що загалом негативно впливає на сприйняття діяльності усіх антикорупційних органів із відповідним посиленням загроз для економічної безпеки держави, адже йдеться про зневіру із міграцією або радикалізм у діях.

Методикою НАЗК передбачено визначення переліку індикаторів, які в різних ракурсах визначають результативність антикорупційної діяльності. Нас зацікавив рівень і динаміка окремих з них (рис. 2.14) з позиції відстеження суперечливих моментів, зокрема й щодо зроблених узагальнень за розглянутими вище підходами.

У згаданій Методиці 2021 року зміна позицій населення щодо корупції розглядається як отриманий результат діяльності відповідних антикорупційних органів. З цим можна частково погодитися. Позитивна динаміка щодо негативного ставлення відповідає тенденціям, які були ідентифіковані стосовно низки показників, зокрема й CPI. Щодо особистого досвіду, то тут можливе спотворення відповідей через небажання бути визнаним учасником корупційного злочину. Іншим моментом є те, що відповіді на аналогічне

питання представників бізнесу засвідчили тенденції іншого характеру: 2022 р. – 15,4%, 2023 р. – 22,2%, 2024 р. – 23,2%, 2025 р. – 20,6%. Загалом цей момент доводить необхідність доопрацювання Методики, зокрема щодо застосування не експедиційного способу отримання даних, а самореєстрації, уникаючи психологічного тиску.

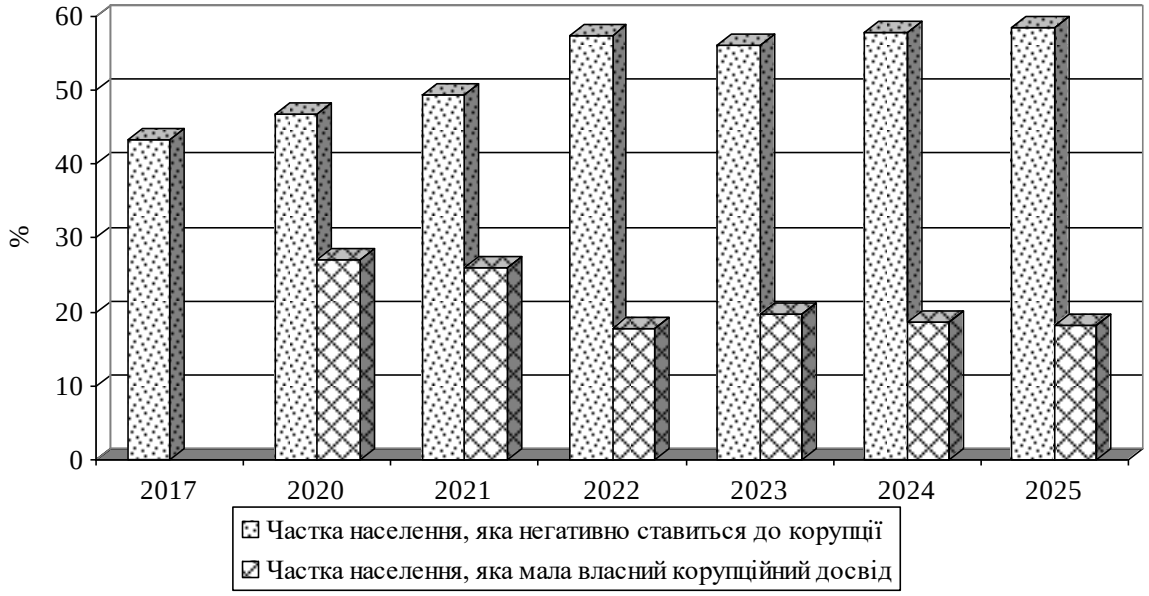

Рис. 2.14. Результати соціологічного опитування щодо антикорупційної діяльності в Україні, *сформовано на основі* [54–55]

Попередньо ми зазначали, що корупція як явище підлягає трансформації. Зважаючи на складність загалом оцінювання такого правопорушення, ці зрушення доволі складно охарактеризувати через об’єктивні кількісні показники. Сьогодні наявні припущення дослідників та результати соціологічних опитувань, які окреслюють загальний характер трансформації, але не можуть сприйматися як факт, оскільки в більшості не підтверджуються з кількох незалежних джерел. Для прикладу, в публікації А. Болі наводиться доволі широкий список проявів корупції в умовах повномасштабної війни, посилаючись на досвід України. На нашу думку, відмінними з усього переліку можна вважати лише кілька, які зумовлені «…значними потоками грошових і матеріальних ресурсів із різних країн світу, недостатнім контролем за обсягами надходження коштів на рахунки фізичних та юридичних осіб, психологічним та

моральним травмуванням» [141]. Така позиція загалом вказує на формування гіпотези, яка ще потребує перевірки та підтвердження. Елементом такої процедури можна вважати дані аналітичного звіту, який щорічно формується за методикою НАЗК [54]. У ньому вказується перелік видів корупції, які характеризуються найвищими темпами зростання у 2022-2025 рр. На нашу думку, трансформацію корупції доцільно пов'язати із двома факторами:

– технологічний поступ, який створив умови для відмивання коштів через віртуальні рахунки (це питання актуалізували 48% респондентів);

– вплив військової агресії, в умовах яких набули поширення факти розкрадання гуманітарної допомоги (35%) та заволодіння фінансовою допомогою (32%). Специфічним аспектом став вид корупції, пов'язаний із документами щодо військового обліку, необхідними для виїзду за кордон, бронювання тощо (18%).

Зазначені позиції є підставою для твердження про трансформацію корупції в Україні, але без аналітичного фактажу окреслити масштаби таких зрушень складно. Наявні підходи спрямовані на відстеження динаміки досліджуваного явища, але, окрім інших проблемних моментів, які були з'ясовані вище, обмежені в умовах динамічних змін, що є ще однією підставою для подальшого удосконалення інформаційного підґрунтя покращення антикорупційних механізмів під час забезпечення економічної безпеки держави.

Підводячи підсумки, доцільно підкреслити кілька базових моментів:

– по-перше, у процесі розгляду особливостей відомих підходів до оцінювання корупції нами з'ясовані переваги та ускладнення їх практичного застосування щодо України. Можна констатувати те, що жоден із підходів не є оптимальним. Окрім того, лише у випадку їх комплексного застосування виникає можливість отримати максимально об'єктивне цілісне бачення фактичного стану, динаміки й окреслити моменти трансформації загрози як явища, що має суттєвий вплив на економічну безпеку держави;

– по-друге, відбувалося постійне порівняння результатів оцінювання за найбільш відомими методиками. Була виявлена схожість за рівнями

абсолютних показників і в динаміці їх зміни. Фактом є критично високий рівень корупції в межах актуального для дослідження періоду, тобто мінімум десять років. Драйвером незначних позитивних змін стала громадянська позиція, яка, за тиску міжнародних інституцій, сприяла поступовому вибудовуванню ієрархічної структури антикорупційних органів.

Графічно підсумки виконання поставленого у підрозділі завдання подано на рис. 2.15. З метою покращення інформаційної основи для провадження антикорупційної діяльності, в тому числі й щодо розроблення й широкого застосування антикорупційних механізмів, які відповідають поточній безпековій ситуації в Україні, нами пропонується перейти до комбінаційного застосування відомих підходів до оцінювання корупції.

Для чіткості змісту сформованого теоретико-методичного підходу важливі такі роз’яснення:

– вище було доведено, що вимір масштабів корупції є складним завданням із відсутністю сьогодні такого підходу, який би забезпечив високу достовірність. Причина полягає в тому, що лише незначна частка злочинів такого характеру стають явними. Авторська позиція, яка передбачає комплексність у використанні базових підходів, сприяє усуненню їх основних недоліків, зокрема через порівняння результатів із відкиданням тих, які радикально відмінні;

– запропонована комплексність не передбачає збільшення трудомісткості процесу оцінювання, адже інтегральні показники (CPI, IPRI та I TRACE Matrix) наявні у вільному доступі. У внесених змінах до Методики НАЗК у 2025 році передбачено залучення експертів на першому етапі опитування для уточнення окремих сфер, які відзначаються найбільшим рівнем корупції. Вважаємо, що такі завдання експертів є обмеженими. Ретельно розглянута практика застосування експертного підходу доводить, що його потрібно ширше застосовувати.

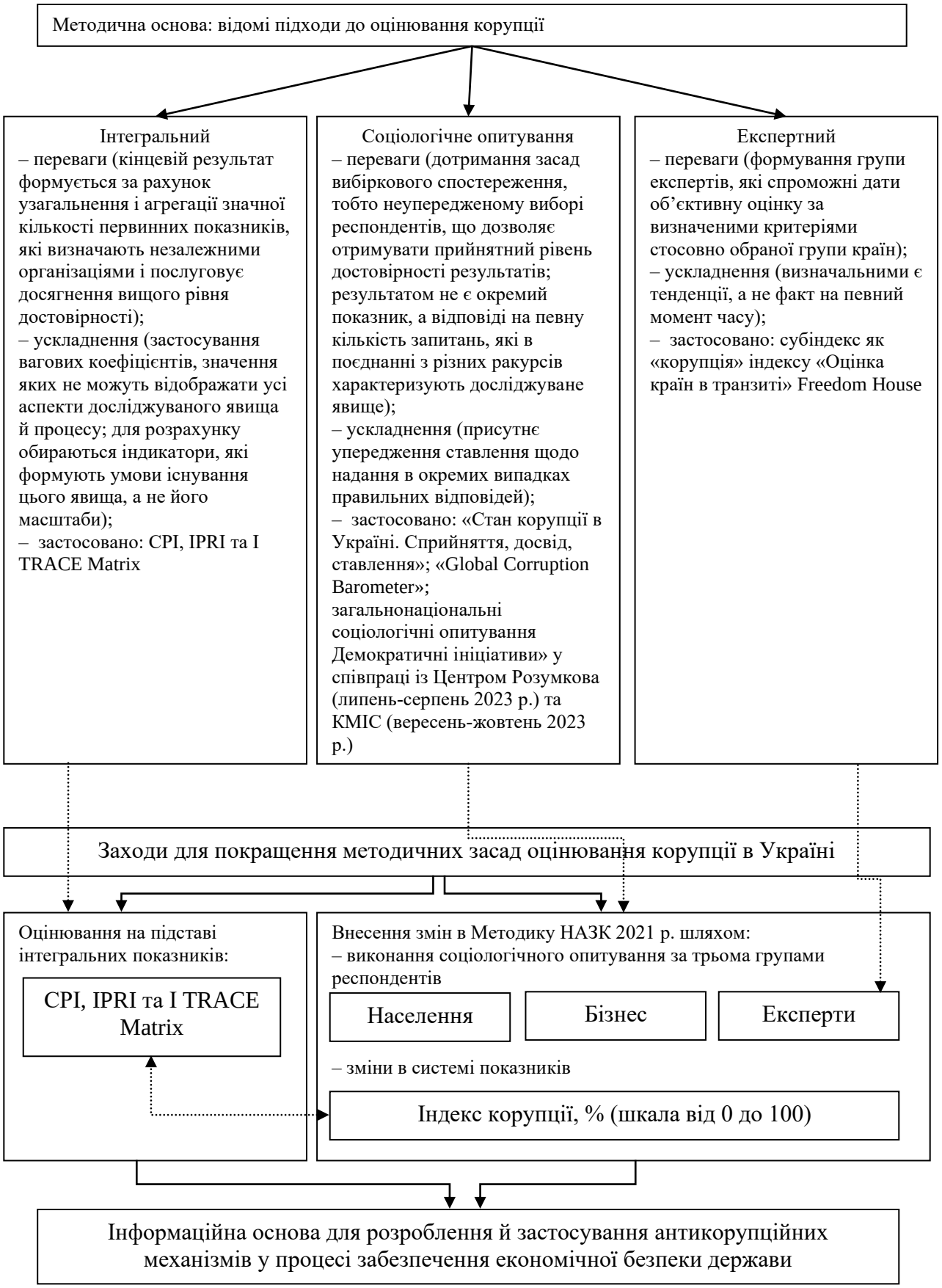

Рис. 2.15. Теоретико-методичний підхід до оцінювання корупції в Україні, *розроблено автором*

Прикладом буде те, що респонденти за групами «населення» та «бізнес» максимально широко розуміють поняття корупції, а відтак їх відповіді спотворюють реальні факти. Створення групи «експерти» покликано сприяти отриманню більш зваженої оцінки з подальшим пошуком відхилень. Тобто поєднання соціологічного опитування із експертним підходом можливе й забезпечить покращення Методики НАЗК з важливими змінами;

– попередньо нами висловлювалося застереження щодо результатів, отриманих за індексом «сприйняття поширеності корупції загалом», коли у 2024 р. стосовно населення його значення становили 4,52 та з позиції бізнесу – 4,39. Переведення у 100-бальну шкалу вказує на поширеність корупції, відповідно, у 90,4% та 87,8%. Такий рівень не лише не відповідає значенням інтегральних показників (для прикладу, IKS – 35; IPRI – 37,33; I TRACE Matrix – 50), а й не узгоджується із результатами інших індикаторів, зокрема коли визначається зміна корупції в останні 12 місяців чи за наявності власного досвіду. Вважаємо, що респонденти не повною мірою чітко розуміють зміст указаного індексу, що необхідно виправити через уточнення його назви, тобто більшою мірою була наближена до відомих інтегральних показників. Пропонується назва «Індекс корупції», із визначенням у 100-бальній шкалі. Такий крок дасть змогу отримати порівняльний результат із кількох незалежних джерел, що забезпечить максимальну достовірність;

– ще одним аргументом щодо необхідності переходу до комплексного варіанту застосування різних підходів є спроможність оперувати порівняльною інформацією, джерелом якої є інтегральні показники. Поєднання цих даних із опитуванням населення, бізнесу та експертів ліквідує упущення щодо обмеженого врахування національної специфіки.

Узагальнюючи, важливо підкреслити, що під час виконання поставленого завдання нами сформовано необхідне інформаційне підґрунтя як для критичного огляду відомих підходів до оцінювання корупції, так і виконано їх практичне застосування з метою встановлення масштабів корупційних проявів в Україні, а також результативності здійснення антикорупційних заходів.

Запропонований теоретико-методичних підхід передбачає внесення змін у процедуру оцінювання з метою збільшення достовірності даних як підставу для розроблення й впровадження антикорупційних механізмів у процесі забезпечення економічної безпеки держави.

2.3. Науково-методичні засади оцінювання наслідків корупції для економічної безпеки держави

У першому розділі дисертаційної роботи напрацьовані теоретичні засади формування антикорупційних механізмів у системі забезпечення економічної безпеки держави. Процес її забезпечення розглядається як використання наявного потенціалу та нових можливостей для задоволення потреб, протидії впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, зокрема за рахунок зв'язків у межах безпекової ієрархії. Такий підхід дає змогу використати синергетичний ефект через посилення міжрівневих зв'язків. Автор виділяє та описує загрози як поєднання явищ, процесів і факторів, які мають деструктивний вплив на об'єкти безпеки, й щодо реалізації ними економічних інтересів, з ймовірними наслідками у формі зростанням рівня небезпеки. Нас, зокрема, цікавили ті з наслідків, що безпосередньо пов'язані із процесом забезпечення економічної безпеки держави. Ці міркування є підставою для розуміння корупції як складного явища, яке полягає в отриманні неправомірної вигоди безпосередніми учасниками з одночасними негативними соціально-економічними наслідками на різних *рівнях* (громадян, суспільства та держави) життя та діяльності суспільного організму.

Фактично проведений аналіз дає змогу побудувати графічну модель причин корупції та її наслідків для забезпечення економічної безпеки держави (рис. 2.16).

Блоки	Причини існування та поширення корупції	Наслідки
Політичні	посилення ієрархічної диспропорції у задоволенні інтересів (держава, підприємства, громадяни)	посилення соціально-економічної нестабільності
	неспроможність організувати громадську підтримку антикорупційним заходам	
	невисока результативність антикорупційних заходів	погіршення результативності держуправління
	недостатнє виховання нетерпимості щодо незаконно отриманих благ	
	політична нестабільність	
Економічні	державне регулювання економіки за ситуаційним принципом	зниження дієвості конкурентних механізмів
	посилення монополізму фінансово-промислових груп	
	трансформаційні процеси в національній економіці	
	критично висока частка «тіньової» економіки	
	інфляційні процеси та обмежений рівень заробітної плати	
Правові	вибірковість у застосуванні антикорупційних заходів	обмеження інвестицій
	існуюча невідповідність між втратами через корупцію та суворістю покарання	
	низька результативність виконання антикорупційних заходів	
	відсутність комплексності антикорупційних заходів	
	недостатній розвиток законодавчої бази	
Соціально-культурні	посилення впливу кланів на соціально-економічні процеси	масштабування тіньової економіки
	корупція як можливість пришвидшеного збагачення	
	ігнорування законних варіантів розв’язання проблем	
	недостатня правова грамотність громадян	
	звичаєва корупція (культурні традиції)	

Рис. 2.16. Класифікація причини корупції та її наслідків для забезпечення економічної безпеки держави, *складено автором*

Своєю чергою, за умови використання слушного математичного апарату, можна здійснити оцінку усіх складових системи (блоки причин, причини існування та поширення корупції, її наслідки).

Для розв'язання нашої задачі застосовано модифікований метод аналізу ієрархії (MAI) [153–157]. Найближчим до застосованого є метод *BOCR*, що дозволяє в процесі оцінювання враховувати не тільки явні, а й додаткові наслідки і ризики [157]. Можна навести значну кількість прикладів застосування таких підходів вітчизняними дослідниками останнім часом [3; 102; 143].

Застосований метод полягає в побудові відповідної ієрархії (рис. 2.17). Верхній рівень ієрархії: мета, згідно з якою виконуються відповідні дії, на наступному рівні – критерії, за якими здійснюється оцінка, найнижчий рівень становлять альтернативи, з яких доводиться робити вибір.

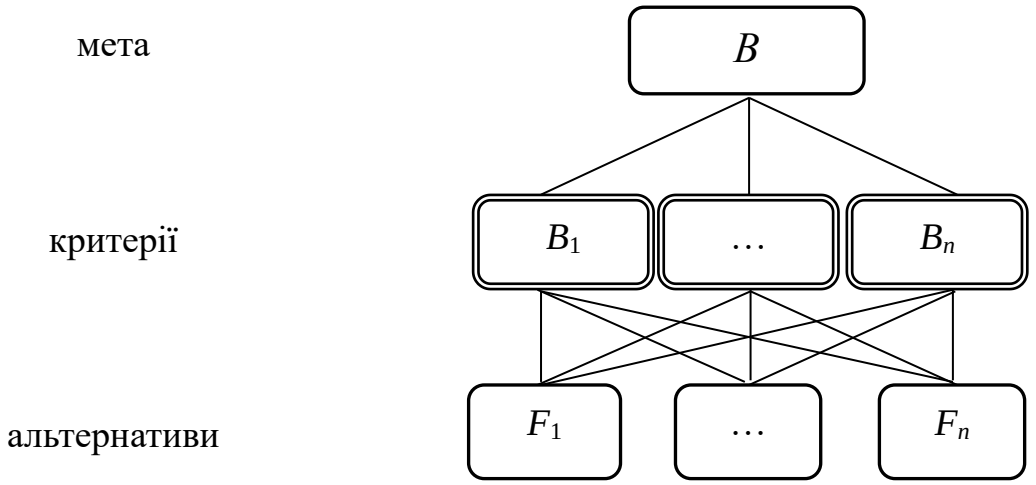

Рис. 2.17. Ієрархія соціокультурних причин і наслідків корупції, *складено автором*

Наведена на рисунку ієрархія є складовою більшої ієрархії, де вершиною (метою) буде оцінка наслідків корупції для економічної безпеки держави; далі йдуть рівні (громадян, суспільства та держави), де протікають аналізовані процеси, – II рівень; потім блоки причин існування та поширення корупції

(III рівень) та рівень власне самих причин (IV рівень); останнім буде рівень наслідків корупції (V рівень).

Причини існування та поширення корупції були згруповані за визначеними блоками (соціально-культурний – *B*, правовий – *C*, економічний – *D*, політичний – *E*), що об'єднують певні причини існування та поширення корупції (B_1, …, B_5, C_1, …, C_5, D_1, …, D_5 і E_1, …, E_5, відповідно). Для кожної з чотирьох ієрархій визначаються глобальні пріоритети методом аналізу ієрархій (MAI), а згортка чотирьох глобальних пріоритетів складових системи дає оцінку для визначення, які з наслідків існування та поширення корупції становлять найбільшу загрозу для економічної безпеки держави.

На прикладі ієрархії причин існування та поширення корупції соціально-культурного блоку (рис. 2.17) покроково відобразимо визначення глобальних пріоритетів за її системою критеріїв.

Для визначення вагомості об'єктів порівняння застосовано дев'ятибальну шкалу відносної важливості (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Шкала відносної важливості об'єктів порівняння,

сформовано на основі [157–158]

Оцінка, бали	Визначення
1	об'єкти рівноцінні
3	один об'єкт дещо переважає інший
5	один об'єкт переважає інший
7	один об'єкт значно переважає інший
9	один об'єкти абсолютно переважає інший
2, 4, 6, 8	проміжні значення оцінювання об'єктів за важливістю

Першим кроком було порівняння критеріїв щодо мети оцінювання, щоб з'ясувати міру їх впливу на процес: порівнювалися дві причини існування та поширення корупції (наприклад, посилення впливу кланів на соціально-економічні процеси B_1 і корупція як можливість пришвидшеного збагачення B_2)

між собою. Потім порівнювали наступну пару причин (посилення впливу кланів на соціально-економічні процеси B_1 та ігнорування законних варіантів розв'язання проблем B_3) з метою з'ясувати, вплив якої з соціально-культурних причин на існування та поширення корупції більший. Результат порівняння причин, – оцінка вагомості, – є відповідним елементом квадратнооберненої матриці парних порівнянь, де діагональні елементи матриці дорівнюють одиниці, а нижня її частина заповнюється оберненими значеннями.

У процесі розв'язання задачі було проведено $\frac{k \times (k-1)}{2}$ порівнянь, де k – кількість причин на одному рівні. У нашому конкретному випадку маємо п'ять причин існування та поширення корупції: B_1 – посилення впливу кланів на соціально-економічні процеси, B_2 – корупція як можливість пришвидшеного збагачення, B_3 – ігнорування законних варіантів розв'язання проблем, B_4 – недостатня правова грамотність громадян і B_5 – звичаєва корупція (культурні традиції). Тож було здійснено десять парних порівнянь причин відносно мети:

$$\begin{pmatrix} 1 & 5 & 9 & 7 & 3 \\ \frac{1}{5} & 1 & 5 & 3 & \frac{1}{3} \\ \frac{1}{9} & \frac{1}{5} & 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{7} \\ \frac{1}{7} & \frac{1}{3} & 3 & 1 & \frac{1}{5} \\ \frac{1}{3} & 3 & 7 & 5 & 1 \end{pmatrix}.$$

Наступним кроком стало порівняння альтернатив відносно критеріїв оцінювання, тобто проводилося парне порівняння альтернатив за кожним із критеріїв: наслідки корупції для економічної безпеки держави порівнювали відносно соціально-культурних причин її існування та поширення.

У парному порівнянні наслідків корупції (наприклад, таких як, масштабування тіньової економіки F_1 та обмеження інвестицій F_2) між собою відносно мети порівняння отримаємо міру їх впливу на ситуацію. Далі порівнювали наступну пару наслідків: масштабування тіньової економіки F_1 та зниження дієвості конкурентних механізмів F_3 з метою визначити, який із наслідків корупції становить більшу загрозу для економічної безпеки держави відносно соціально-культурних причин її існування та поширення.

У загальному було проведено $m \times \frac{k \times (k-1)}{2}$ парних порівнянь, де m – кількість випадків на одному рівні. Маємо п’ять критеріїв (B_1, …, B_5) і п’ять альтернатив: масштабування тіньової економіки F_1, обмеження інвестицій F_2, зниження дієвості конкурентних механізмів F_3, погіршення результативності державного управління F_4, посилення соціально-економічної нестабільності F_5, тобто необхідно здійснити п’ятдесят парних порівнянь альтернатив відносно мети.

Порівняння наслідків корупції між собою відносно соціально-економічних причин її існування та поширення бачимо нижче за:

– посиленням впливу кланів $\begin{pmatrix} 1 & 5 & 3 & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} \\ \frac{1}{5} & 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{9} & \frac{1}{7} \\ \frac{1}{3} & 3 & 1 & \frac{1}{7} & \frac{1}{5} \\ 5 & 9 & 7 & 1 & 3 \\ 3 & 7 & 5 & \frac{1}{3} & 1 \end{pmatrix}$,

– можливістю пришвидшеного збагачення $\begin{pmatrix} 1 & 3 & 1 & \frac{1}{3} & 1 \\ \frac{1}{3} & 1 & 1 & \frac{1}{7} & \frac{1}{5} \\ 1 & 1 & 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} \\ 3 & 7 & 5 & 1 & 1 \\ 1 & 5 & 3 & 1 & 1 \end{pmatrix}$,

– ігноруванням законних варіантів $\begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} \\ 1 & 1 & 1 & \frac{1}{3} & 1 \\ 1 & 5 & 3 & 1 & 1 \\ 1 & 3 & 1 & 1 & 1 \end{pmatrix}$,

– недостатньою правовою грамотністю $\begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & \frac{1}{2} & 1 \\ \frac{1}{2} & 1 & 1 & \frac{1}{6} & \frac{1}{4} \\ 1 & 1 & 1 & \frac{1}{4} & \frac{1}{2} \\ 2 & 6 & 4 & 1 & 1 \\ 1 & 4 & 2 & 1 & 1 \end{pmatrix}$,

– звичаєвою корупцією $\begin{pmatrix} 1 & 4 & 2 & \frac{1}{4} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{4} & 1 & \frac{1}{2} & \frac{1}{8} & \frac{1}{6} \\ \frac{1}{2} & 2 & 1 & \frac{1}{6} & \frac{1}{4} \\ 4 & 8 & 6 & 1 & 2 \\ 2 & 6 & 4 & \frac{1}{2} & 1 \end{pmatrix}$.

Проведені порівняння дозволили отримати шість матриць парних порівнянь $A = \|a_{ij}\|_{(m \times m)}$: одна – критеріїв відносно мети порівняння; п’ять інших – альтернатив відносно критеріїв оцінювання.

Згідно із запропонованим методом, на прикладі визначення власного вектору матриці парних порівнянь критеріїв оцінювання відносно мети та перевірки узгодженості матриці за її власним числом покажемо, що було зроблено.

Компоненти власного вектора, $\bar{u}_i$ – це середнє геометричне елементів кожного рядка матриці парних порівнянь:

$$\bar{u}_i = \sqrt[m]{\prod_{j=1}^{m} a_{ij}};\ i = \overline{1, m}, \qquad (2.1)$$

де a_{ij} — елемент i рядка j стовпця матриці парних порівнянь.

Підставивши значення з першої матриці парних порівнянь у (2.1), отримаємо такі результати:

$$\bar{u}_1 = \sqrt[5]{1 \times 5 \times 9 \times 7 \times 3} = 3,963;\ \ \bar{u}_2 = \sqrt[5]{\frac{1}{5} \times 1 \times 5 \times 3 \times \frac{1}{3}} = 1,000;$$

$$\bar{u}_3 = \sqrt[5]{\frac{1}{9} \times \frac{1}{5} \times 1 \times \frac{1}{3} \times \frac{1}{7}} = 0,254;\ \ \bar{u}_4 = \sqrt[5]{\frac{1}{7} \times \frac{1}{3} \times 3 \times 1 \times \frac{1}{5}} = 0,491;$$

$$\bar{u}_5 = \sqrt[5]{\frac{1}{3}\times 3\times 7\times 5\times 1} = 2,036.$$

Обчислення середнього геометричного елементів кожного з рядків матриці *A* дозволяє визначити відносну важливість об'єктів порівняння:

$$w_i = \frac{\bar{u}_i}{\sum_{i=1}^{m}\bar{u}_i}; i = \overline{1,m}. \qquad (2.2)$$

Підставивши значення, отримані в результаті обчислень згідно із (2.1) у (2.2), маємо:

$$w_1 = \frac{3,963}{3,963+1,000+0,254+0,491+2,036} = 0,512;$$

$$w_2 = \frac{1}{3,963+1,000+0,254+0,491+2,036} = 0,129;$$

$$w_3 = \frac{0,254}{3,963+1,000+0,254+0,491+2,036} = 0,032;$$

$$w_4 = \frac{0,491}{3,963+1,000+0,254+0,491+2,036} = 0,063;$$

$$w_5 = \frac{2,036}{3,963+1,000+0,254+0,491+2,036} = 0,263.$$

Множимо матрицю парних порівнянь на отриману відносну важливість об'єктів та отримаємо новий вектор відносної важливості:

$$A\times w_i = \begin{pmatrix} 1 & 5 & 9 & 7 & 3 \\ \frac{1}{5} & 1 & 5 & 3 & \frac{1}{3} \\ \frac{1}{9} & \frac{1}{5} & 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{7} \\ \frac{1}{7} & \frac{1}{3} & 3 & 1 & \frac{1}{5} \\ \frac{1}{3} & 3 & 7 & 5 & 1 \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} 0,512 \\ 0,129 \\ 0,032 \\ 0,063 \\ 0,263 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2,691 \\ 0,675 \\ 0,174 \\ 0,331 \\ 1,371 \end{pmatrix}.$$

Далі покомпонентно ділимо складові добутку $A \times w_i$ на складові вектору відносної важливості $w_i,\ldots, w_m$:

$$\frac{2,691}{0,512}=5,255;\ \frac{0,675}{0,129}=5,232;\ \frac{0,174}{0,032}=5,437;\ \frac{0,331}{0,063}=5,253;\ \frac{1,371}{0,263}=5,212.$$

Ми отримали вектор $\begin{pmatrix}5,255\\5,232\\5,437\\5,253\\5,212\end{pmatrix}$, після чого за наближене значення λ_{max} виберемо середнє арифметичне компонент цього вектора.

Максимальне власне значення матриці:

$$\lambda_{\max}=\frac{5,255+5,232+5,437+5,253+5,212}{5}=5,277.$$

Далі обчислюємо індекс узгодженості:

$$J_p=\frac{\lambda_{max}-m}{m-1}, \qquad (2.3)$$

значення якого порівнюють з еталонним значенням узгодженості залежно від кількості об’єктів, що порівнюються (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Еталонне значення узгодженості залежно від кількості об’єктів порівняння,

сформовано на основі [156]

Об’єктів на одному рівні, m	3	4	5	6	7	8	9	10
Еталонне значення індексу, J_e	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Визначимо індекс узгодженості згідно із (2.3): $\frac{5,277-5}{5-1}=0,069$. Для нашого випадку $m = 5$, отже еталонне значення індексу $J_e = 1,12$ (табл. 2.2).

Відношення $\frac{J_p}{J_e} = \frac{0,069}{1,120} = 0,061$ для матриці того ж порядку називається відношенням узгодженості.

Якщо $\frac{J_p}{J_e} \le 0,1$, то результати оцінювання задовільні. Якби цей показник виходив за вказані межі, необхідно було би проаналізувати вихідні умови задачі та перевірити обґрунтованість оцінок.

Тепер визначимо відносну вагу альтернатив (F_1, …, F_5) відносно кожного критерію (B_1, …, B_5). Результати порівнянь наведені вище. Розрахунки, що були здійснені за описаною методикою, опустимо, а результати зведемо в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Вектори пріоритетів наслідків корупції відносно соціально-культурних причин її існування та поширення, *розраховано та складено автором*

Наслідки	Відносна вага альтернатив відносно критеріїв, u'_{ij}				
	B_1	B_2	B_3	B_4	B_5
F_1	0,131	0,161	0,188	0,173	0,143
F_2	0,032	0,063	0,108	0,079	0,043
F_3	0,063	0,093	0,150	0,113	0,075
F_4	0,510	0,407	0,321	0,373	0,469
F_5	0,263	0,275	0,232	0,261	0,269

На основі отриманих ваг можемо визначити, який з наслідків корупції становить більшу загрозу для економічної безпеки держави щодо соціально-культурних причин її існування та поширення. Глобальні пріоритети складових альтернатив отримуємо в результаті обчислень за формулою:

$$U_j = \sum_{i=1}^{m} w_i \times u'_{ij};\ i = \overline{1,m},\ j = \overline{1,n}, \qquad (2.4)$$

де w_i пріоритет i-го критерію;

u'_{ij} – відносна вага альтернатив j щодо кожного i-го критерію.

Підставивши відповідні значення пріоритетів i-го критерію w_i та відносної ваги альтернатив j щодо кожного i-го критерію u'_{ij} у (2.4), отримаємо такі значення:

$$U_1 = 0,512 \times 0,131 + 0,129 \times 0,161 + 0,032 \times 0,188 +$$

$$+0,063 \times 0,173 + 0,263 \times 0,143 = 0,146;$$

$$U_2 = 0,512 \times 0,032 + 0,129 \times 0,063 + 0,032 \times 0,108 +$$

$$+0,063 \times 0,079 + 0,263 \times 0,043 = 0,043;$$

$$U_3 = 0,512 \times 0,063 + 0,129 \times 0,093 + 0,032 \times 0,150 +$$

$$+0,063 \times 0,113 + 0,263 \times 0,075 = 0,076;$$

$$U_4 = 0,512 \times 0,510 + 0,129 \times 0,407 + 0,032 \times 0,321 +$$

$$+0,063 \times 0,373 + 0,263 \times 0,469 = 0,470;$$

$$U_5 = 0,512 \times 0,263 + 0,129 \times 0,275 + 0,032 \times 0,232 +$$

$$+0,063 \times 0,261 + 0,263 \times 0,269 = 0,264.$$

Отримані результати дають змогу стверджувати, що погіршення результативності державного управління та посилення соціально-економічної нестабільності становлять найбільшу загрозу для економічної безпеки держави відносно соціально-культурних причин її існування та поширення.

Тепер необхідно визначити глобальні пріоритети для ієрархій: правових – C, політичних – D та економічних – E причин існування та поширення корупції за їх критеріями $C_1, \ldots, C_5$, $D_1, \ldots, D_5$ і $E_1, \ldots, E_5$, відповідно. Нижче наведено результати парних порівнянь.

Бачимо порівняння причин існування та поширення корупції відносно мети:

– правовий блок $\begin{pmatrix} 1 & 3 & \frac{1}{3} & \frac{1}{5} & \frac{1}{7} \\ \frac{1}{3} & 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{7} & \frac{1}{9} \\ 3 & 5 & 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{5} \\ 5 & 7 & 3 & 1 & \frac{1}{3} \\ 7 & 9 & 5 & 3 & 1 \end{pmatrix}$,

– економічний блок $\begin{pmatrix} 1 & 3 & \frac{1}{3} & 5 & \frac{1}{5} \\ \frac{1}{3} & 1 & \frac{1}{5} & 3 & \frac{1}{7} \\ 3 & 5 & 1 & 7 & \frac{1}{3} \\ \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & \frac{1}{7} & 1 & \frac{1}{9} \\ 5 & 7 & 3 & 9 & 1 \end{pmatrix}$,

– політичний блок $\begin{pmatrix} 1 & 3 & 5 & 7 & 9 \\ \frac{1}{3} & 1 & 3 & 5 & 7 \\ \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 & 3 & 5 \\ \frac{1}{7} & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 & 3 \\ \frac{1}{9} & \frac{1}{7} & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 \end{pmatrix}$.

Отримані значення вагомості окремих причин існування та поширення корупції та вектори пріоритетів наслідків корупції відносно причин її існування та поширення для матриць порівнянь, наведених вище, занесемо у Додаток А, табл. А.1.

Далі наведемо матриці, в яких зафіксовані результати порівняння наслідків корупції між собою відносно правових, економічних і політичних причин її існування та поширення.

Порівняння наслідків корупції для економічної безпеки держави відносно правових причин її існування та поширення бачимо нижче за:

– вибірковістю у застосуванні заходів $\begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 & \frac{1}{2} & 2 \\ 1 & 1 & \frac{1}{2} & \frac{1}{4} & 1 \\ 1 & 2 & 1 & 1 & \frac{1}{4} \\ 2 & 4 & 1 & 1 & 6 \\ \frac{1}{2} & 1 & \frac{1}{4} & \frac{1}{6} & 1 \end{pmatrix}$,

– невідповідністю між втратами та суворістю покарання

$\begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 & \frac{1}{3} & 1 \\ 1 & 1 & 1 & 1 & 3 \\ 1 & 3 & 1 & 1 & 5 \\ 1 & 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{5} & 1 \end{pmatrix}$,

– низькою результативністю заходів $\begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 & \frac{1}{3} & 3 \\ 1 & 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{5} & 1 \\ 1 & 3 & 1 & 1 & 5 \\ 3 & 5 & 1 & 1 & 7 \\ \frac{1}{3} & 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{7} & 1 \end{pmatrix}$,

– відсутністю цілісності $\begin{pmatrix} 1 & 2 & \frac{1}{2} & \frac{1}{4} & 4 \\ \frac{1}{2} & 1 & \frac{1}{4} & \frac{1}{6} & 2 \\ 2 & 4 & 1 & \frac{1}{2} & 6 \\ 4 & 6 & 2 & 1 & 8 \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{2} & \frac{1}{6} & \frac{1}{8} & 1 \end{pmatrix}$,

– недоліками законодавчої бази $\begin{pmatrix} 1 & 3 & \frac{1}{3} & \frac{1}{5} & 5 \\ \frac{1}{3} & 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{7} & 3 \\ 3 & 5 & 1 & \frac{1}{3} & 7 \\ 5 & 7 & 3 & 1 & 9 \\ \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & \frac{1}{7} & \frac{1}{9} & 1 \end{pmatrix}$.

Порівняння наслідків корупції для економічної безпеки держави відносно економічних причин її існування та поширення бачимо нижче за:

– державним регулюванням економіки $\begin{pmatrix} 1 & 3 & 5 & 7 & 9 \\ \frac{1}{3} & 1 & 3 & 5 & 7 \\ \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 & 3 & 5 \\ \frac{1}{7} & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 & 3 \\ \frac{1}{9} & \frac{1}{7} & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 \end{pmatrix}$,

– посиленням монополізму $\begin{pmatrix} 1 & 2 & 4 & 6 & 8 \\ \frac{1}{2} & 1 & 2 & 4 & 6 \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{2} & 1 & 2 & 4 \\ \frac{1}{6} & \frac{1}{4} & \frac{1}{2} & 1 & 2 \\ \frac{1}{8} & \frac{1}{6} & \frac{1}{4} & \frac{1}{2} & 1 \end{pmatrix}$,

– трансформаційними процесами $\begin{pmatrix} 1 & 1 & 3 & 5 & 7 \\ 1 & 1 & 1 & 3 & 5 \\ \frac{1}{3} & 1 & 1 & 1 & 3 \\ \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 & 1 & 1 \\ \frac{1}{7} & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 & 1 \end{pmatrix}$,

– «тіньовою» економікою $\begin{pmatrix} 1 & 1 & 2 & 4 & 6 \\ 1 & 1 & 1 & 2 & 4 \\ \frac{1}{2} & 1 & 1 & 1 & 2 \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{2} & 1 & 1 & 1 \\ \frac{1}{6} & \frac{1}{4} & \frac{1}{2} & 1 & 1 \end{pmatrix}$,

– інфляційними процесами $\begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 & 3 & 5 \\ 1 & 1 & 1 & 1 & 3 \\ 1 & 1 & 1 & 1 & 1 \\ \frac{1}{3} & 1 & 1 & 1 & 1 \\ \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 & 1 & 1 \end{pmatrix}$.

Порівняння наслідків корупції для економічної безпеки держави відносно політичних причин її існування та поширення бачимо нижче за:

– посиленням диспропорції у задоволенні інтересів $\begin{pmatrix} 1 & 5 & 3 & 1 & 1 \\ \frac{1}{5} & 1 & 1 & \frac{1}{7} & \frac{1}{3} \\ \frac{1}{3} & 1 & 1 & \frac{1}{5} & 1 \\ 1 & 7 & 5 & 1 & 3 \\ 1 & 3 & 1 & \frac{1}{3} & 1 \end{pmatrix}$,

– неспроможністю організувати громадську підтримку антикорупційним заходам $\begin{pmatrix} 1 & 4 & 2 & 1 & 1 \\ \frac{1}{4} & 1 & 1 & \frac{1}{6} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{2} & 1 & 1 & \frac{1}{4} & 1 \\ 1 & 6 & 4 & 1 & 2 \\ 1 & 2 & 1 & \frac{1}{2} & 1 \end{pmatrix}$,

– невисокою результативністю заходів $\begin{pmatrix} 1 & 6 & 4 & \frac{1}{2} & 2 \\ \frac{1}{6} & 1 & \frac{1}{2} & \frac{1}{8} & \frac{1}{4} \\ \frac{1}{4} & 2 & 1 & \frac{1}{6} & \frac{1}{2} \\ 2 & 8 & 6 & 1 & 4 \\ \frac{1}{2} & 4 & 2 & \frac{1}{4} & 1 \end{pmatrix}$,

– недостатнім вихованням нетерпимості $\begin{pmatrix} 1 & 3 & 1 & 1 & 1 \\ \frac{1}{3} & 1 & 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} \\ 1 & 1 & 1 & \frac{1}{3} & 1 \\ 1 & 5 & 3 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 & 1 & 1 \end{pmatrix}$,

– політичною нестабільністю $\begin{pmatrix} 1 & 7 & 5 & \frac{1}{3} & 3 \\ \frac{1}{7} & 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{9} & \frac{1}{5} \\ \frac{1}{5} & 3 & 1 & \frac{1}{7} & \frac{1}{3} \\ 3 & 9 & 7 & 1 & 5 \\ \frac{1}{3} & 5 & 3 & \frac{1}{5} & 1 \end{pmatrix}$.

Для усіх вищеописаних випадків, підставивши відповідні значення з Додатку А, табл. А.2–А.4 у систему рівнянь (2.4), отримаємо такі значення, що узагальнені в таблиці, яку бачимо нижче (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Глобальні пріоритети блоків причин існування та поширення корупції, *розраховано та складено автором*

Глобальні пріоритети	Блоки причин			
	B	*C*	*D*	*E*
U_1	0,146	0,146	0,470	0,264
U_2	0,043	0,076	0,264	0,043
U_3	0,076	0,264	0,146	0,076
U_4	0,470	0,470	0,076	0,470
U_5	0,264	0,043	0,043	0,146

Проведене оцінювання та розрахунки дозволили перейти до безпосереднього оцінювання впливу корупції на економічну безпеку держави на основі ієрархії, аналогічної до наведеної вище (рис. 2.17). Відмінністю у цьому випадку є те, що альтернативами є блоки причин корупції (*B*, *C*, *D*, *E*), критеріями – рівні, для яких здійснено аналіз (держави *SL*, підприємств *LS*

і громадян *CL*), а метою – оцінка наслідків корупції для економічної безпеки держави.

Шляхом порівняння отримали значення рівнів виникнення та реалізації корупції (держави *SL*, підприємств *LS* і громадян *CL*) для забезпечення економічної безпеки держави: $\begin{pmatrix} 1 & 3 & 7 \\ \frac{1}{3} & 1 & 5 \\ \frac{1}{7} & \frac{1}{5} & 1 \end{pmatrix}$.

Далі бачимо порівняння блоків причин існування та поширення корупції на рівні:

– держави $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{9} & \frac{1}{7} & \frac{1}{4} \\ 9 & 1 & 5 & 7 \\ 7 & \frac{1}{5} & 1 & 3 \\ 4 & \frac{1}{7} & \frac{1}{3} & 1 \end{pmatrix}$;

– підприємств $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{4} & \frac{1}{6} & 2 \\ 4 & 1 & \frac{1}{4} & 6 \\ 6 & 4 & 1 & 8 \\ \frac{1}{2} & \frac{1}{6} & \frac{1}{8} & 1 \end{pmatrix}$;

– громадян $\begin{pmatrix} 1 & 7 & 3 & 4 \\ \frac{1}{7} & 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{5} \\ \frac{1}{3} & 3 & 1 & \frac{1}{3} \\ \frac{1}{4} & 5 & 3 & 1 \end{pmatrix}$.

З виразів (2.1) *і* (2.2) отримаємо w_i:

$$w_1 = \frac{\sqrt[3]{1\times 3\times 7}}{\sqrt[3]{1\times 3\times 7} + \sqrt[3]{\frac{1}{3}\times 1\times 5} + \sqrt[3]{\frac{1}{7}\times\frac{1}{5}\times 1}} = 0,649;$$

$$w_2 = \frac{\sqrt[3]{\frac{1}{3}\times 1\times 5}}{\sqrt[3]{1\times 3\times 7} + \sqrt[3]{\frac{1}{3}\times 1\times 5} + \sqrt[3]{\frac{1}{7}\times\frac{1}{5}\times 1}} = 0,278;$$

$$w_3 = \frac{\sqrt[3]{\frac{1}{7}\times\frac{1}{5}\times 1}}{\sqrt[3]{1\times 3\times 7} + \sqrt[3]{\frac{1}{3}\times 1\times 5} + \sqrt[3]{\frac{1}{7}\times\frac{1}{5}\times 1}} = 0,072.$$

Помножимо матрицю парних порівнянь на отриману оцінку вектора та отримаємо новий вектор відносної важливості:

$$A\times w_i = \begin{pmatrix} 1 & 3 & 7 \\ \frac{1}{3} & 1 & 5 \\ \frac{1}{7} & \frac{1}{5} & 1 \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} 0,649 \\ 0,278 \\ 0,072 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1,989 \\ 0,854 \\ 0,220 \end{pmatrix}.$$

Для оцінки значення λ_{max} покомпонентно ділимо складові добутку $A \times w_i$ на складові вектору відносної важливості:

$$\frac{1,989}{0,649}=3,064;\ \ \frac{0,854}{0,278}=3,071;\ \ \frac{0,220}{0,072}=3,055.$$

Максимальне власне значення матриці $\lambda_{\max}=3,063.$

Згідно (2.3) з індексом узгодженості $J_p=\frac{3,063-3}{3-1}=0,031.$

Еталонне значення індексу J_e для цього випадку 0,58 (табл. 2.2).

Відношення узгодженості матриці $\frac{J_p}{J_e}=\frac{0,031}{0,580}=0,053\le 0,1$, тобто отримані результати в межах норми.

Тепер визначимо відносну вагу соціально-культурних *B*, правових *C*, політичних *D* та економічних *E* блоків причин існування та поширення корупції щодо кожного рівня, на якому вона виникає (держави *SL*, підприємств *LS* і громадян *CL*). Результати порівнянь бачимо вище. Розрахунки, що були здійснені згідно з алгоритмом, описаним раніше, опустимо, а отримані результати занесемо до табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Вектори пріоритетів блоків причин корупції відносно рівнів її виникнення та реалізації, *розраховано та складено автором*

Блоки причин	Відносна вага альтернатив відносно критеріїв, u'_{ij}		
	SL	*LS*	*CL*
B	0,039	0,089	0,552
C	0,642	0,254	0,056
D	0,218	0,605	0,138
E	0,100	0,051	0,253

Використовуючи формулу (2.4) та отримані значення (табл. 2.5), обчислимо глобальні пріоритети складових альтернатив (*B*, *C*, *D*, *E*). Результати обчислень бачимо в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Глобальні пріоритети блоків причин існування та поширення корупції,

розраховано та складено автором

Пріоритет	U_1	U_2	U_3	U_4
U_j	0,091	0,492	0,319	0,097

Зазначалося, що наразі немає загальноприйнятого бачення причин існування та поширення корупції. У роботі, окрім економіко-політичним, велика увага була приділена соціально-культурному блоку причин. Результати оцінки наслідків корупції для економічної безпеки держави на усіх рівнях зведемо у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Оцінка наслідків корупції для економічної безпеки держави,

складено автором

Блоки	Причини існування та поширення корупції	Наслідки				
		S_1	S_2	S_3	S_4	S_5
Політичні — 0,097	посилення ієрархічної диспропорції у задоволенні інтересів – 0,129	0,264	0,043	0,076	0,470	0,146
	неспроможність організувати громадську підтримку антикорупційним заходам – 0,063					
	невисока результативність заходів – 0,263					
	недостатнє виховання нетерпимості щодо незаконно отриманих благ – 0,032					
	політична нестабільність – 0,512					
Економічні — 0,319	державне регулювання економіки – 0,512	0,470	0,264	0,146	0,076	0,043
	посилення монополізму – 0,263					
	трансформаційні процеси – 0,129					
	частка «тіньової» економіки – 0,063					
	інфляційні процеси та обмежений рівень заробітної плати – 0,032					
Правові — 0,492	вибірковість у застосуванні антикорупційних заходів – 0,063	0,146	0,076	0,264	0,470	0,043
	існуюча невідповідність між втратами через					

	корупцію та суворістю покарання – 0,032					
	низька результативність виконання антикорупційних заходів – 0,129					
	відсутність комплексності – 0,263					
	розвиток законодавчої бази – 0,512					
Соціально-культурні — 0,091	посилення впливу кланів на соціально-економічні процеси – 0,512	0,146	0,043	0,076	0,470	0,264
	пришвидшене збагачення – 0,129					
	ігнорування законних варіантів розв’язання проблем – 0,032					
	правова грамотність громадян – 0,063					
	звичаєва корупція (культурні традиції) – 0,263					

Отримані узагальнені оцінки значення наслідків корупції для економічної безпеки держави свідчать, що найбільш вагомі (за зростанням значення від найменш вагомого до більш вагомого) пов’язані з:

– соціально-культурними причинами – погіршення результативності державного управління та посиленням соціально-економічної нестабільності, що добре корелюється із посиленням впливу кланів на соціально-економічні процеси та звичаєвою корупцією чи культурними традиціями;

– політичними – погіршення результативності держуправління *та* масштабування тіньової економіки, спричинені політичною нестабільністю *й* невисокою результативністю антикорупційних заходів;

– економічних – масштабуванням тіньової економіки та обмеженням інвестицій, що логічно зрозуміло з державного регулювання економіки за ситуаційним принципом з одночасним посиленням монополізму фінансово-промислових груп;

– правових – погіршення результативності держуправління та зниження дієвості конкурентних механізмів, що зумовлено недостатнім розвитком законодавчої бази та відсутністю комплексності антикорупційних заходів.

Проведений багатокритеріальний аналіз причин та наслідків існування та поширення корупції, що найбільш вагомими на сучасному етапі є погіршення

результативності державного управління (за соціально-культурними, політичними та правовими причинами) та масштабування тіньової економіки (за політичними та економічними причинами).

Окрім того:

– посиленням соціально-економічної нестабільності (за соціально-культурними причинами);

– обмеженням інвестицій (за економічними причинами);

– зниженням дієвості конкурентних механізмів (за правовими причинами).

Застосування модифікованого MAI дало змогу оцінити негативні наслідки існування та поширення корупції для економічної безпеки держави за вагомістю. Проведена робота також дозволила систематизувати значну кількість описових характеристик, наявних у роботі. Аналіз також проводився для різних рівнів виникнення проблем (держави, підприємств і громадян). Отримані результати добре співвідносяться з аналізом, проведеним у попередніх підрозділах роботи, та уточнюють їх.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Виконано групування з критичним розглядом позитивних і гальмуючих моментів застосування відомих підходів (функціональний, цільовий, порівняльний, комбінаційний) до оцінювання економічної безпеки держави. Визначено, що сьогодні для практичного застосування придатні дві методики, тобто Міністерства економіки України у версії 2013 року та Міжнародного інституту свободи у формі Індексу економічної безпеки України. Зіставлення результатів засвідчило схожість висновків, коли, згідно з Методикою 2013 р., якісна оцінка визначається як «незадовільна зона економічної безпеки», а значення Індексу економічної безпеки перебуває в зоні «помаранчевий рівень небезпеки». З метою покращення об’єктивності оцінювання було відстежено рівень і динаміку ключових індикаторів, зокрема реального ВВП, інфляції, міжнародної фінансової допомоги, чисельності біженців та загалом ситуації на

ринку праці, що забезпечило формування цілісного бачення вихідних умов забезпечення економічної безпеки України.

2. З'ясовано, що прояви корупції характеризуються різноманітністю, що реально унеможливлює виконання достовірної оцінки масштабів. Попри те, антикорупційна діяльність для досягнення встановленого рівня результативності потребує інформаційного підґрунтя. Охарактеризовано та критично розглянуто три підходи (експертний, соціологічне опитування, інтегральний індекс) до оцінювання корупції, які мають практичне застосування в умовах України. Розроблено теоретико-методичний підхід до оцінювання корупції в Україні, який передбачає комбінацію з відомих підходів з усуненням тих недоліків, які знижуються об'єктивність оцінювання. Запропоновано виконати зміни у Методиці НАЗК 2021 року шляхом виконання соціологічних опитувань за трьома групами респондентів, тобто «населення», «бізнес» та «експерти», що покликано сприяти отриманню більш зваженої оцінки з подальшим пошуком відхилень, і впровадити розрахунок Індексу корупції як інтегрального за аналогією до кращих міжнародних практик з метою ліквідації поточної неузгодженості результатів у розрахунку індексу «сприйняття поширеності корупції загалом». В сукупності розроблений підхід сприятиме утворенню актуальної інформаційної основи для розроблення й застосування антикорупційних механізмів у процесі забезпечення економічної безпеки держави.

3. Встановлено, що поширеною є практика розрізненого розгляду причин та наслідків корупції, при чому в обох випадках йдеться про багатоелементні складові, які визначаються національною культурою сприйняття, результативністю антикорупційної діяльності та супутніми факторами, зокрема в Україні у формі реалізації загрози війни. Розроблено науково-методичні засади, які, послуговуючись модифікованим методом аналізу ієрархій (MAI), дозволили встановити взаємозв'язок між причинами й наслідками за високого рівня деталізації обох позицій та зважаючи на вплив на економічну безпеку держави. Завдяки виконаному багатокритеріальному аналізу причин та

наслідків для різних рівнів (держава, підприємство і громадяни) існування та поширення корупції було виявлено, що найбільш вагомими на сучасному етапі є: погіршення результативності державного управління (за соціально-культурними, політичними та правовими причинами) та масштабування тіньової економіки (за політичними та економічними причинами).

Основні наукові результати опубліковані в працях: [70; 134–135]

РОЗДІЛ 3
ПОКРАЩЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Інформаційне забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави

Корупцію можна охарактеризувати двома пов'язаними параметрами: актуальність для кожної країни із негативним впливом на усі соціально-економічні процеси та здатність до трансформації шляхом використання здобутків у всіх сферах людської діяльності, зокрема технологічного поступу. В комбінації ці параметри актуалізують необхідність постійного перегляду антикорупційної політики та внесення змін у безпекову діяльність щодо такої загрози для економічної безпеки держави. В Україні така активність особливо важлива, зважаючи на поточний домінуючий вплив війни та подальшу післявоєнну відбудову, що зумовить кардинальні зміни в національній економіці. Ініціативність міжнародних партнерів першочергово визначається цілеспрямованістю використання наданої допомоги. Корупційні ризики виступають первинними показниками під час прийняття кожного рішення, зокрема щодо й біженців у питанні повернення на Батьківщину. З цієї причини важливою є не лише сформована система антикорупційних органів, а й спроможність збільшувати результативність їх функціонування, враховуючи кращі іноземні практики та використовуючи досягнення технологічного поступу, зокрема в цифровізації, що розширює можливість виявлення фактів корупційних проявів.

Результати, які представлені в попередніх підрозділах, формують підстави для твердження про часткову ізольованість дій суб'єктів антикорупційної діяльності з обмеженою підтримкою громадськості. Іншим складним моментом є фрагментарність дій антикорупційних уповноважених, які, попри чіткість законодавчого регулювання, не стали драйвером для зростання нетерпимості громадян до корупції. Такі уточнення доводять важливість приділення уваги

інформаційному забезпеченню антикорупційних механізмів задля їх осучаснення та покращення результативності. Вказане є підставою для виконання в межах цього підрозділу завдання стосовно уточнення рівневості антикорупційних механізмів у прямому зв'язку з ієрархічністю системи економічної безпеки держави та наступним моделюванням відповідного інформаційного забезпечення, взявши за основу метод IDEF0.

У підрозділі 1.3 нами сформовано соціально-економічне підґрунтя застосування антикорупційних механізмів з подальшим ретельним аналізом їх результативності у другому розділі. Виконання поставленого завдання у цьому підрозділі вимагає поглибити розуміння терміна «антикорупційний механізм», зокрема через поширене застосування синонімічних сполучень, як-то «механізм запобігання корупції», «механізм протидії корупції» тощо. Погоджуємося із К. Возняковською, що «…такі механізми повинні бути спрямовані на виявлення, попередження та припинення корупційних схем, які використовуються організованими злочинними угрупуваннями для незаконного збагачення та ухилення від відповідальності» [13, с. 44]. Іншими словами, спільними є цільові орієнтири, що визначають активність усіх суб'єктів антикорупційної діяльності щодо обмеження рівня й негативного впливу корупції на економічну безпеку держави. Така узгодженість супроводжується й цінними доповненнями. Так, Б. Головкін [25, с. 254] у своєму баченні механізму запобігання корупції наголошує на важливості врахування норм інших країн, посилення міжнародної співпраці, збільшення активності громадських організацій та виділенні таких базових складових, як цілі, об'єкти, суб'єкти й методи запобігання. В публікації Я. Маслової [61, с. 84] як перший рубіж в антикорупційному механізмі, який повинен застерігати від дій, що містять корупційну складову, визначено обмеження для публічних службовців, тим самим наголошуючи на важливості запобігання, а не притягнення до відповідальності. В цілому більшість дослідників представляють антикорупційний механізм як універсальний засіб, який може попереджувати, застерігати, протидіяти та слугувати для визначення й притягання до відповідальності за дії, що мають корупційні ознаки. В межах

такого механізму, послуговуючись базовими засадами системного підходу, виділяють підсистеми нижчого порядку. Як такі підсистеми розглядають інституційні механізми, що функціонують завдяки антикорупційним органам, зокрема НАЗК та іншим, функціональність яких ми уточнили у попередніх розділах. Інший варіант установлення підсистем передбачає уточнення змісту адміністративно-правового механізму. На думку С. Алфьорова, специфічним параметром такого механізму є визначена послідовність дій щодо застосування «…заходів організаційно-правового характеру та заходів адміністративного примусу» [1, с. 254]. З. Гладун [18, с. 11] наполягає, що вказані інструментарії першочергово повинні застосовуватися з метою недопущення вчинення корупційних злочинів, а у випадку недостатньої результативності таких – для боротьби силами правоохоронних органів. А. Дьомін доповнює раніше процитовані визначення твердженням, що такий механізм необхідно розглядати як «…процес, котрий складається із певних стадій (етапів) реалізації та елементів (складових частин)» [30, с. 12]. Процитовані та інші позиції об’єднує бачення необхідності чіткої структуризації й консолідації зусиль антикорупційних органів у боротьбі з корупцією, надаючи перевагу саме попередженню. Попри те, на нашу думку, такі превентивні заходи обмежено спрямовані на посилення нетерпимості громадян до корупційних проявів. У подальшому домінує позиція про ключову роль антикорупційних органів, а суспільство лише повинно погоджуватися і стояти осторонь, що суперечить кращим іноземним практикам.

Сучасний технологічний поступ дозволяє розглядати і як окрему підсистему цифрові системи, тобто такі, що забезпечують електронне декларування, здійснення публічних закупівель (в Україні – це ProZorro), блокчейн-технології та інші. Досвід країн, де впроваджена «скандинавська» модель антикорупційної діяльності, вказує, що ключовою підсистемою є активність громадянського суспільства.

Ми послідовні у своїх міркуваннях, а тому вважаємо доцільним застосування безпекової ієрархічності і в питаннях системності

антикорупційних механізмів. Тим самим здійснено спробу нівелювати поточний аспект на провідній ролі спеціалізованих антикорупційних суб'єктів на користь активності на усіх інших рівнях. У підрозділі 1.1 нами виокремлено такі рівні безпекової ієрархії, як особа, підприємство (мікрорівень), регіон і галузь (мезорівень), держава (макрорівень)). Відповідно, наша позиція полягає в тому, що аналогічну ієрархію доцільно застосувати і щодо антикорупційних механізмів із дотриманням взаємозалежностей і зв'язків. Для доведення життєздатності цієї ідеї нами встановлено параметри для кожного рівня, при цьому зберігаючи наявне бачення змісту антикорупційного механізму.

Першим рівнем є особистий, який стосується кожного громадянина та формується на підставі індивідуальних цінностей, мотивів та правосвідомості, які генетично визначаються та видозмінюється під впливом навколишнього середовища. Вихідними є формальні норми співіснування в громаді, що посилюються культурним спадком і трансформуються в реальну індивідуальну поведінку. Функціональність цього рівня полягає у формуванні внутрішніх обмежень, що зменшує необхідність зовнішнього контролю. Результативність визначається індивідуальною відповідальністю й правосвідомістю, поінформованістю про характер і можливу відповідальність за корупційні правопорушення, нетерпимістю до корупції, персональною відповідальністю й самоконтролем і повсякчасною доброчесною поведінкою.

Другий – мікрорівень – визначається внутрішнім середовищем кожної організації шляхом виконання управлінських процедур, запровадження внутрішнього контролю та побудови комплаєнс-системи. Функціональність регламентується законодавчо встановленими антикорупційними вимогами, зокрема ст. 61 Закону України «Про запобігання корупції». Хоча сьогодні існують обмеження щодо обов'язковості таких вимог, на чому буде сконцентровано увагу в наступному підрозділі, але розроблені й відповідним чином затверджені взірці, зокрема щодо повноважень і обов'язків антикорупційного уповноваженого та змісту антикорупційної програми, можуть бути адаптовані та впроваджені у практику будь-якого підприємства,

організації та установи. Результативність досягається шляхом розроблення й дотримання процедури внутрішнього аудиту, управління конфліктами, реагування на звернення кожного співробітника, прозорості у перевірці фактів, інформаційному обміні між керівною ланкою та персоналом, персоніфікації відповідальності й імплементації культури доброчесності.

Третій – мезорівень – становить проміжну ланку, яка спрямована на трансляцію антикорупційної політики в практичну діяльність. Функціональність визначається врахуванням в антикорупційній діяльності галузевих і регіональних особливостей з переорієнтацією ресурсної бази на найбільш вразливі ділянки, тобто де існують труднощі у відстеженні динаміки корупційних факторів, виникають обмеження щодо мінімізації корупційних ризиків тощо. Результативність визначається міжвідомчою взаємодією й координацією, системним моніторингом специфічних корупційних ризиків і розробленням й постійним осучасненням антикорупційних підходів у кожній галузі та відповідних рішень стосовно окремого регіону.

Четвертий – макрорівень – функціонує як складова державної політики, реалізується в інституційних і правових рамках протидії корупції, визначає засади антикорупційної діяльності в публічному секторі та загалом у національній економіці. Ключове призначення полягає в недопущенні системної корупції та усуненні усіх передумов суттєвого впливу на економічному безпеку держави. Функціональність підтримується системою спеціалізованих антикорупційних органів, діяльність яких визначається прийнятою до виконання антикорупційною стратегією та забезпечується узгодженістю програм. Результативність досягається на засадах верховенства права та правової визначеності, інформаційної відкритості, прозорості, публічної підзвітності та незалежності відповідних органів.

Результативність усієї системи за встановленими рівнями визначається не отриманими результатами на певному рівні, а вертикальною й горизонтальною взаємодією. Якщо макрорівень встановлює стратегічні орієнтири й визначає законодавчі рамки, то мезорівень визначає хід інституційної реалізації,

мікрорівень сприяє практичному впровадженню, спираючись на правову свідомість кожного громадянина, які у поєднанні створюють фундаментальну основу антикорупційної архітектури.

Вивчення ключових моментів за ієрархічними рівнями є підставою для твердження, що антикорупційні механізми доцільно розглядати як багаторівневу й ієрархічно структуровану систему (за рівнями: особистий, мікро- (підприємство, організація установа), мезо- (галузь і регіон), макро- (держава)), в межах якої узгоджено взаємодіють суб'єкти, вживаючи запобіжних, ліквідаційних та стабілізаційних заходів стосовно об'єктів, з метою зниження суттєвості впливу корупції на соціально-економічні процеси. В цьому визначенні прослідковуються кілька моментів: по-перше, початкове «технічне» сприйняття механізму як поєднання (вертикальне й горизонтальне) необхідної кількості елементів задля виконання певних дій та/або досягнення визначених цілей; по-друге, вказується на зв'язок, який визначає результативність дій на певному рівні завдяки синхронізації таких на інших; по-третє, здійснення комплексу заходів від попередження, виявлення, протидії і до формування умов уникнення негативних наслідків у майбутньому; по-третє, обмеження рівня корупції, тобто збереження контролю над такою загрозою для економічної безпеки держави, адже абсолютне викорінення як таке неможливе; по-четверте, під час тлумачення сутності на кожному рівні прямо чи опосередковано вказувалося на важливість інформаційного забезпечення, що також актуально в ракурсі міжрівневого сполучення й консолідації зусиль усіх суб'єктів. Останній момент, як системоутворювальний, нами був взятий за основу для уточнення сутності й подальшого моделювання інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів.

Термін «інформаційне забезпечення» сформований через поєднання дефініцій «інформація» та «забезпечення». Перше із указаних понять походить від англійського слова *information* та почало активно застосовуватися з середини XX століття. Сьогодні його сприйняття має індивідуальний, а відтак максимально широкий спектр поглядів. Йдеться як про будь-які відомості, що

отримує людина, контактуючи із середовищем свого існування, так ресурс, який необхідний для задоволення потреб кожного індивідуума, а також продукт, який створюється й має свою ціну за певних умов. Базовим можна вважати варіант, який міститься в Законі України «Про інформацію», де цей термін визначено як «…будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [97]. Зроблений акцент на формалізації під тиском технологічного поступу частково втрачає актуальність. Прикладом можна вважати позицію Л. Скібінської, яка аргументовано доводить необхідність сприйняття інформації як «…знання про особливий факт, подію або ситуацію» [105, с. 17], тим самим прив'язуючи його значення до процесу пізнання людиною явищ й процесів та генерування на підставі цього нових знань. Лише фрагментарно згадаємо, що теорії економіки знань, інформаційного середовища, цифрової економіки тощо визначають інформацію і знання як ключовий ресурс, результативне використання якого дозволяє людству дотримуватися принципів сталого розвитку. В ракурсі подальшого моделювання інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів вважаємо за доцільно підкреслити два інші важливі моменти: по-перше, те, що інформація слугує зниженню рівня невизначеності, яка ускладнює процес прийняття кожного управлінського рішення; по-друге, погоджуємося з Н. Завізяновою, що інформація є «…універсальним і досить ефективним для впливу інструментом, який може використовуватись із різною метою (як із деструктивною, так і з конструктивною)» [39, с. 120]. Останній момент є важливим, адже послуговує підтвердженням висловлених вище припущень про значущість інформаційного забезпечення у функціональності й можливості досягнення високих результатів антикорупційних механізмів як багаторівневої й ієрархічно структурованої системи. Активність у використанні інформації як інструменту залежить від її якостей, зокрема таких як своєчасність, цілісність, адекватність, достовірність тощо. Вказане підкреслює, що цінність інформації не є постійною, вона змінна через процес отримання й підготовки до використання та тієї особи, яка в ній

зацікавлена. Усі ці аспекти є підґрунтям для розуміння, що інформація може забезпечити отримання результату лише в межах інформаційного забезпечення, тобто цілеспрямованих дій з нею і задля виконання чітко визначених завдань.

У довідниковій літературі [35, с. 569] стосовно трактування терміна «інформаційне забезпечення» наріжними є дві складові: по-перше, передбачається накопичення необхідних даних для подальшого використання й зберігання; по-друге, таким чином сформований ресурс потрібний для управління економічними процесами. Результати наукових розвідок суттєво розширюють перелік ключових моментів, пропонуючи враховувати також, що йдеться про:

– систему, в межах якої відбуваються науково організовані дії стосовно отримання, аналізування, використання під час управління й подальше зберігання даних [24, с. 75], які відповідають установленим вимогам. Іншими словами, інформаційне забезпечення є важливою складовою в системі управління, якісні й кількісні параметри якої мають визначальний вплив на результативність прийняття й виконання управлінського рішення;

– засіб задоволення інформаційних потреб на основі вивчення відповідного запиту й виконання дій, які б сприяли отриманню очікуваного результату у відповідній формі;

– функціональний комплекс, який складається із трьох компонентів, тобто «…інформаційних ресурсів, інформаційних технологій, технічних засобів та програмного забезпечення» [7, с. 47]. Відповідно, виконання функцій в системі управління визначається поточним технічним рівнем такого комплексу з можливістю слідування за технологічним поступом.

Узагальнення полягає в констатації того, що інформаційне забезпечення становить системоутворювальну складову кожної системи управління, що актуально й для антикорупційних механізмів, адже саме інформація є підставою для міжрівневої взаємодії суб’єктів та ґрунтовної підготовки й виконання управлінських рішень під час провадження антикорупційної діяльності. Формування й спроможність подальшого покращення

інформаційного забезпечення встановлює рівень прозорості, керованості та результативності заходів стосовно запобігання й протидії корупційним проявам. Таке забезпечення утворює інформаційне середовище, в межах якого виконуються дії щодо виявлення корупційних ризиків, відстеження відповідних проявів, ухвалення суб'єктами рішень щодо припинення й притягнення до відповідальності, провадиться контроль та дається суспільством оцінка ходу реалізації стратегії. З цих узагальнень слідує, що інформаційне забезпечення антикорупційних механізмів утворює підсистему з функціональним призначенням для збирання, узагальнення, опрацювання, аналізування, обміну, задоволення інформаційних потреб, поширення та зберігання інформації відповідно до ієрархічних рівнів (особистий, мікро-, мезо- та макро-).

Антикорупційна діяльність виконується на підставі формалізованої звітності та неформалізованих повідомлень, які в комплексі утворюють цілісну характеристику реальної корупційної ситуації, інституційних «слабких місць», дієвості суб'єктів та ефективності регуляторного інструментарію. Для інформаційного забезпечення обов'язково є багатоканальність вертикальних і горизонтальних інформаційних потоків задля ліквідації інформаційної асиметрії, що є джерелом виникнення й поширення корупційних зловживань.

Вважаємо, що інформаційне забезпечення антикорупційних механізмів повинно слугувати виконанню таких завдань:

– виявленню, використовуючи сучасні цифрові технології, корупційних ризиків і проявів корупційних злочинів та встановленню «вузьких місць» у регуляторних процедурах;

– розробленню прогнозів щодо суттєвості впливу корупції, як загрози, на рівень економічної безпеки держави;

– моніторингу дотримання антикорупційного законодавства та оцінюванню результативності дій спеціалізованих органів;

– збереженню керованості в діях спеціалізованих антикорупційних органів, судів і правоохоронних структур, органів державної влади та місцевого

самоврядування з підтримання зворотного зв’язку, що визначає схвалення державної антикорупційної політики суспільством;

– забезпеченню дієвості міжрівневого зв’язку для синхронізації антикорупційної діяльності;

– формуванню антикорупційної свідомості у суспільстві та розвитку нетерпимості до проявів корупції.

Створений перелік не є вичерпним, тому доповненням повинно стати твердження, що недостатній рівень інформаційного забезпечення, причиною чого може бути фрагментарність і недостовірність даних, їх маніпулятивний зміст й перевантаження інформаційних потоків «інформаційним шумом», можуть спровокувати суттєве зниження результативності антикорупційних механізмів на усіх ієрархічних рівнях, зокрема в реалізації антикорупційних процедур у формі формальних і деклараційних заходів без суттєвої протидії корупції як загрозі економічній безпеці держави.

Відповідно до поставленого у підрозділі завдання, окрім теоретичного обґрунтування, передбачено моделювання процесу інформаційного забезпечення, що було виконано, використовуючи метод IDEF0. Цей хід обумовлений такими обставинами:

– авторське бачення антикорупційних механізмів, як багаторівневої й ієрархічно структурованої системи, визначає важливість окреслення загальних засад формування й посилення інформаційного забезпечення з наступною деталізацією за кожним рівнем, чому сприяє метод IDEF0, коли початково формується декомпозиція першого порядку із подальшою деталізацією кожного блоку, зберігаючи логічний зв’язок у формі вхідних ресурсів та очікуваних результатів;

– встановлена ієрархічність із відмінною сукупністю джерел інформації та суб’єктів, що зацікавлені в отриманні відповідно підготовлених даних, повинно виконуватися з дотриманням узгоджених вимог багатоканального обміну інформацією, чому сприяють методичні засади IDEF0, які передбачають визначення й дотримання єдиних умов і механізмів реалізації процесів;

– цільова спрямованість на виявлення й забезпечення протидії корупційним злочинам вимагає формування інформаційного простору з попереднім відокремленням «інформаційного шуму», що реалізується в IDEF0 через функцію «вхід» з чітко визначеним переліком критеріїв;

– прозорість інформаційного забезпечення реалізується через зрозумілу й загальнодоступну процедуру формування й використання інформаційних каналів;

– послідовність побудови декомпозицій та високий рівень деталізації забезпечує практичне впровадження на кожному ієрархічному рівні.

Загалом усі наведенні аргументи доводять, що IDEF0 найбільше підходить для цілей виконання моделювання (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Вихідні умови для моделювання посилення інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави на основі IDEF0, *розроблено автором*

Застереженням повинно стати те, що нами буде представлено методичну основу та розроблену декомпозицію першого рівня, коли усі інші, в тому числі за ієрархічними рівнями антикорупційних механізмів, будуються за встановленими нормами. Вказане нами виконано, починаючи з уточнення вихідних моментів.

Усі складові вихідних умов прив’язані до авторського бачення сутності антикорупційних механізмів. Також ураховано множинність елементів інформаційного простору, які об’єднані важливістю узгодженої взаємодії задля протидії корупції, результативність чого визначається рівнем інформаційного забезпечення для консолідації зусиль та формування нетерпимості в суспільстві, що є базовою основою антикорупційної діяльності. Вихідні умови створюють необхідну основу для розроблення ієрархічної моделі (рис. 3.2).

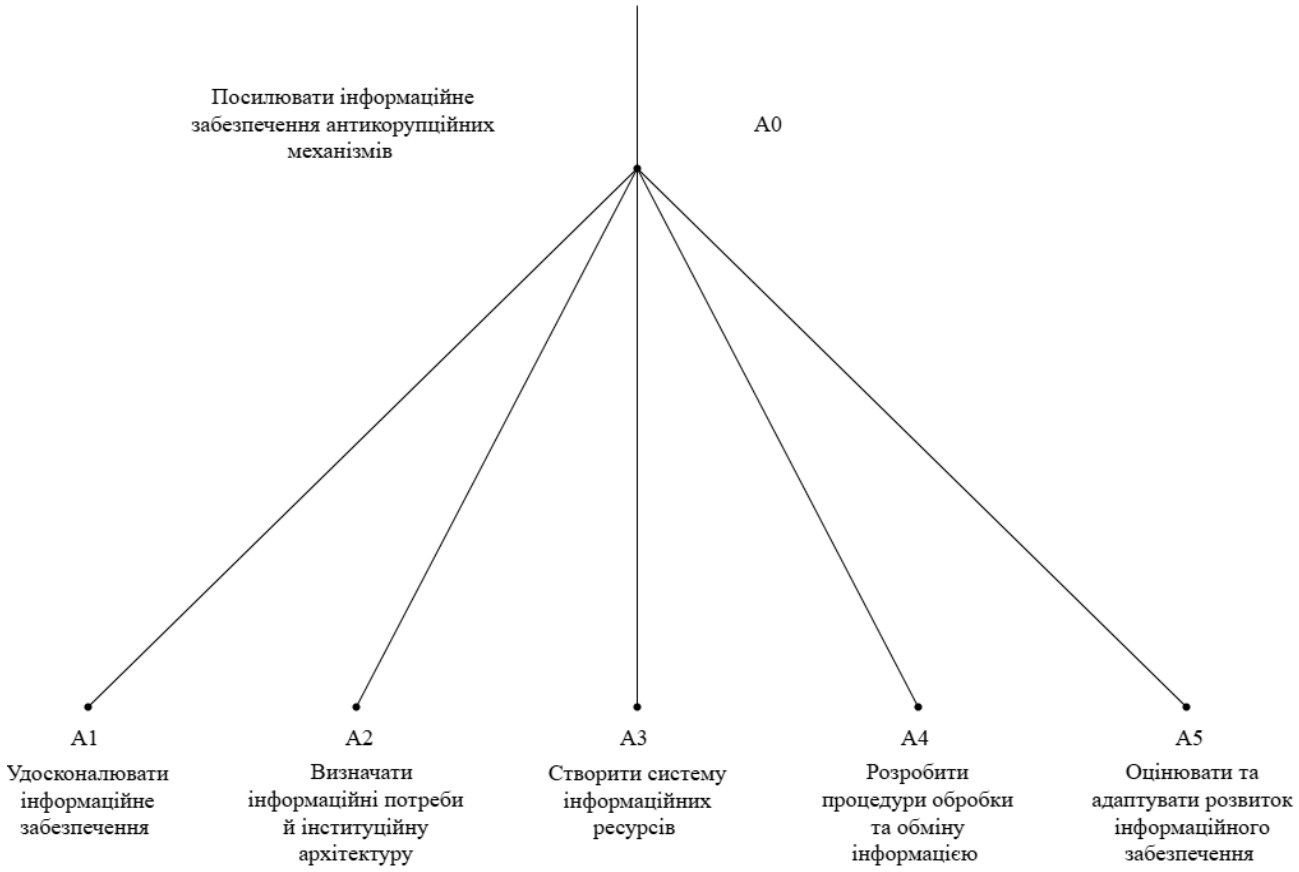

Рис. 3.2. Ієрархічна структура моделі посилення інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави на основі IDEF0, *розроблено автором*

Основними є п’ять блоків, які, зберігаючи цілісність процесу, вказують на етапність виконання дій, які повинні сприяти досягненню мети. Важливо наголосити, що уже в змісті цих блоків закладено особливість як інформаційного забезпечення, так й ієрархічну структуру антикорупційних механізмів. Для прикладу, А2, за логічної необхідності постійного уточнення інформаційних потреб зацікавлених осіб, визначає побудову інституційної архітектури, яка є основою проектування й створення багатоканальних інформаційних потоків. Необхідно підкреслити, що такий процес за усіма основними етапами є циклічним, чому слугує оцінювання рівня на предмет задоволення інформаційних потреб та обов’язкове покращення, зокрема враховуючи технологічний поступ, в тому числі в частині цифрових технологій як щодо виявлення ознак корупційних дій, так і поширення необхідних відомостей для консолідації зусиль антикорупційних органів та суспільства у виконанні антикорупційної стратегії. Ієрархічно структурована модель є підставою для чергового етапу моделювання, який передбачає побудову контекстної діаграми (рис. 3.3).

Контекстна діаграма демонструє, що інформаційне забезпечення на усіх ієрархічних рівнях антикорупційних механізмів формується за одними спільними нормами, тобто «входом» і «виходом», а також регулюючими складовими. Саме цей момент є важливим для збереження цілісності інформаційного простору, можливості обміну даними, їх узагальнення та поширення. Будь-які особливості спровокують неузгодженість із негативним впливом на результативність антикорупційної діяльності. За умови уникнення ізольованих секторів з обмеженим доступом можливе поступове зростання довіри громадян та зменшення толерантного ставлення до корупції в будь-яких проявах.

Контекстна діаграма дозволяє перейти до побудови декомпозиції першого порядку (рис. 3.4) з наступним поясненням змісту виділених блоків.

А1 – удосконалювати інформаційне забезпечення – ключова мета полягає в переосмисленні значення інформації в антикорупційній боротьбі, коли така

дозволяє не лише стежити за корупційними ризиками, виявляти факти відповідних злочинів та застосовуватися в доведенні вини, а й формувати необхідне підґрунтя для критичного негативного ставлення до будь-яких проявів із позиції завдання шкоди національним інтересам.

Рис. 3.3. Контекстна діаграма моделі посилення інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави на основі IDEF0, *розроблено автором*

Інформаційне забезпечення повинно розглядатися як динамічна система, параметри якої змінюються відповідно до потреб та фактичних трансформацій в корупційних злочинах. Побудова інформаційного забезпечення, як компонента ієрархічно складної системи, має сприяти обмеженню невизначеності з створенням якісного підґрунтя для прийняття управлінських рішень під час виконання антикорупційних заходів на кожному ієрархічному рівні.

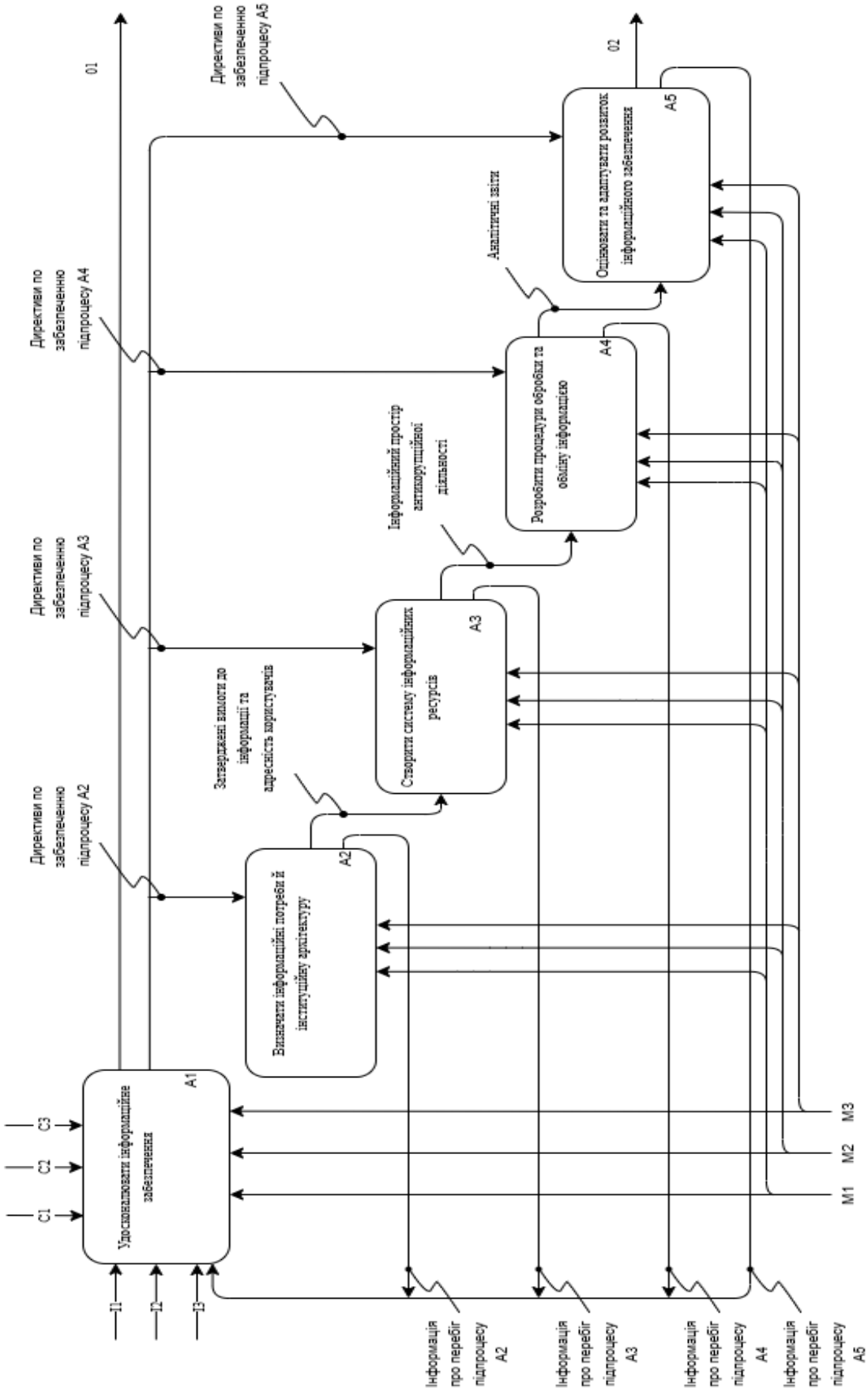

Рис. 3.4. Декомпозиція першого рівня моделі посилення інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів у системі економічної безпеки держави на основі IDEF0, *сформовано автором*

Інформаційне забезпечення утворює необхідні умови для інституційного закріплення взаємодії між суб'єктами антикорупційної діяльності на підставі дотримання норм обміну інформацією, зокрема з метою покращення її кількісних й якісних параметрів. Особливе значення має те, що інформаційне забезпечення дає змогу переорієнтувати реактивні заходи реагування, які обмежуються притягненням до відповідальності, на користь випереджальних, тобто обмеження ймовірності реалізації тих дій, які посилять негативний вплив корупції, як загрози, на економічну безпеку держави. Цей етап також необхідно розглядати як методичний й стратегічний каркас, який формує цільову орієнтацію усіх наступних. Очікуваним результатом за необхідної активності щодо його виконання є підвищення стійкості національної економіки в частині зростання довіри міжнародних партнерів та посилення довіри населення до ходу реалізації антикорупційних заходів.

А2 – визначати інформаційні потреби й інституційну архітектуру – цей етап доцільно сприймати як вихідний і системоутворювальний, який закладає змістові, методичні й правові параметри усієї інформаційної архітектури. На кожному ієрархічному рівні й стосовно кожного суб'єкта антикорупційної діяльності повинні бути конкретизовані вимоги до інформації, тобто її кількісних й якісних параметрів. На противагу інформаційним потребам установлюються вимоги до підзвітності, декларування та обміну інформацією. На підставі зіставлення затверджуються вимоги до інформаційних ресурсів шляхом уточнення: переліку даних, які критично важливі для антикорупційної діяльності; стандартів щодо періодичності, повноти, достовірності, актуальності та порівняльності даних; умов доступу та захисту інформаційних масивів; правил оприлюднення відомостей для ознайомлення широких верств населення; процедури відповідальності за недотримання встановлених правил. Ідентифікація інформаційних потреб проводиться за допомогою ризик-орієнтованої логіки, згідно з якою перевага надається тим видам інформації, які забезпечують виявлення корупційно вразливих процесів.

Побудова інформаційної архітектури обумовлюється важливістю підтримання дієздатності організаційно-управлінської конфігурації через безперервність і адресність задоволення інформаційних потреб. Інформаційна архітектура, беручи за основу уточнені й обґрунтовані інформаційні потреби, використовується для закріплення функцій, обов'язків та повноважень суб'єктів на усіх ієрархічних рівнях та прокладання відповідних багатоканальних інформаційних потоків. Виконувані дії також дозволяють заповнити прогалини в інформаційному полі та ліквідувати дублювання та факти виникнення «інформаційного шуму». Побудова інформаційної архітектури здійснюється в певній послідовності, яка передбачає: ідентифікацію суб'єктів антикорупційної діяльності; узгодження вертикальних й горизонтальних інформаційних потоків; розроблення інструкцій участі у формуванні інформаційного поля; відстеження порядку дотримання суб'єктами встановлених правил.

Результативність виконання етапу встановлюється на підставі ознак ліквідації інформаційної асиметрії поміж суб'єктів, що здійснюють антикорупційну діяльність, та рівнем задоволенні їх інформаційних потреб.

А3 – створити систему інформаційних ресурсів – попередньо ідентифіковані інформаційні потреби, затверджені форми звітності та побудована інформаційна архітектура утворюють необхідну основу для створення єдиного інформаційного простору антикорупційної діяльності. Основне призначення такого простору полягає в ліквідації відособлених інформаційних масивів на користь комплексу, який дає змогу наскрізно аналізувати корупційні ризики, адекватно реагувати на корупційні прояви та формувати цілісну картину, не обмежуючись будь-яким одним рівнем антикорупційних механізмів. Об'єднання різнорідних джерел зменшує невизначеність, що допомагає створювати якісне підґрунтя для прийняття управлінських рішень й більш раціонально використовувати ресурсну базу. В межах етапу необхідним є послідовне виконання завдань тактичного характеру, до яких доцільно віднести: створення каналів надходження первинної

інформації, з обов'язковою перевіркою їх достовірності, зокрема за рахунок додаткових експертиз на відповідність установленим вимогам; побудова й наповнення спеціалізованих баз даних із ранжуванням їх змісту за видами корупції; розроблення формату й класифікатора даних для уніфікації їх накопичення й зберігання; інтеграція ієрархічно розділених інформаційних систем для об'єднання за рахунок вертикальних багатоканальних інформаційних потоків; забезпечення якості даних, зокрема за рахунок оновлення. В межах цього етапу вирішується складне питання прозорості доступу й захищеності інформаційних ресурсів. Вирішення цього питання лежить у площині розроблення й дотримання норм, які повинні враховувати обмеження інформації, яка слугує доказовою базою під час розслідування корупційних злочинів. Водночас штучно утворений інформаційний вакуум провокує недовіру й знижує результативність профілактичних заходів. Результат у формі інформаційного простору покликаний посилити вертикальні й горизонтальні зв'язки, ліквідувати інформаційну асиметрію й вакуум, тим самим надаючи поштовх для активнішої боротьби з корупцією на нижніх рівнях ієрархії антикорупційних механізмів.

А4 – розробити процедури обробки та обміну інформацією – передбачає трансформування інформаційних ресурсів в аналітичну основу для прийняття управлінських рішень. Хід виконання полягає в аналітичному опрацюванні масивів даних, отриманні результатів у формі показників, що вказують на наявність корупційних ризиків і тенденційних змін, формуванні аналітичних звітів та поширенні їх поміж зацікавлених осіб на усіх рівнях ієрархічної структури відповідно до розробленого алгоритму й дотримуючись установлених правил, зокрема обмежень. Додатково таку послідовність доцільно доповнити окремими уточненнями: по-перше, ключовим є формування продукту у формі аналітичного звіту, який містить певну кількість актуальних індикаторів, які відображають корупційні прояви та активність суб'єктів антикорупційної діяльності; по-друге, важливим є структурований обмін інформацією між органами влади, спеціалізованими антикорупційними

органами, організаціями й громадськістю; по-третє, розширення обізнаності суспільства з практикою антикорупційної діяльності, а також отримання сигналів про можливі факти, які потребують втручання через обмежену результативність органів, в чиєму віданні є розгляд таких справ; по-четверте, зведена інформація є підставою для застосування превентивних заходів, тобто на випередження; по-п'яте, об'єднаний масив даних дає змогу виявити тенденції, що вказують на трансформацію корупції, що потребує відповідної адаптації й антикорупційних механізмів. Інформаційний обмін має бути організований, зважаючи на адресність, достатність і пропорційність. Обмежений обмін провокує прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, коли надмірний є причиною збільшення трудомісткості виконання антикорупційних заходів. Результативність визначається спроможністю забезпечити високу циркуляцію інформації горизонтальними й вертикальними каналами з подальшим упровадженням консолідованих заходів.

А5 – оцінювати та адаптувати розвиток інформаційного забезпечення – полягає в реалізації режиму постійного самовдосконалення. Підставою для цього є кілька аспектів: по-перше, зростання інформації як ресурсу провокує постійне удосконалення технічних засобів і програмного забезпечення для роботи з нею і на основі неї, зокрема шляхом застосування штучного інтелекту; по-друге, корупція трансформується, а відтак методи протидії мають оновлюватися; по-третє, антикорупційні механізми на різних ієрархічних рівнях застосовуються з відмінною результативністю, а синхронізація не може відбуватися без необхідних змін в інформаційному забезпеченні; по-четверте, виявлення «сліпих зон», випадків інформаційної асиметрії тощо потребує ліквідації. До основних процедур у межах цього етапу можна віднести: оцінювання кількісних й якісних параметрів інформації, що перебуває в інформаційному просторі антикорупційної діяльності; аналізування інформаційних потоків за рівнем їх використання, в тому числі під час прийняття управлінських рішень; вимірювання впливу інформаційного забезпечення на результативність антикорупційних заходів; установлення

розривів між інформаційними потребами та фактичним забезпеченням; формування рекомендацій щодо ліквідації «слабких місць» та розширення застосування кращих практик. Усі перелічені моменти мають чітке спрямування на адаптацію антикорупційних механізмів до нових корупційних ризиків та впровадження цифрових рішень задля збільшення результативності антикорупційної діяльності, зокрема невикористаний в Україні потенціал громадської активності. Результативність визначається функціональністю механізму самооновлення, з огляду на суттєвість впливу основних і суміжних факторів.

У формі узагальнення нами буде наголошено на кількох важливих моментах: по-перше, визначення завдання і його виконання ґрунтувалися на отриманих результатах за теоретичними узагальненнями й висновками під час ретельного аналізу рівня корупції та результативності антикорупційної діяльності; по-друге, в Україні домінують ознаки «азійської» моделі із певними національними особливостями, коли активність громадян обмежена, в тому числі через інформаційний вакуум щодо діяльності спеціалізованих антикорупційних органів, ролі антикорупційних уповноважених та комплаєнс-підрозділів в умовах організацій, установ і підприємств; по-третє, створення інформаційного простору покликано інформаційно зв’язати ієрархічні рівні антикорупційних механізмів із наступним отриманням синергетичного ефекту; по-четверте, сьогодні відокремлено функціонують складові такого інформаційного забезпечення, зокрема у формі звітів, які подаються антикорупційними уповноваженими, опитувань, що проводяться за методикою НАЗК (було розглянуто у другому розділі) тощо, а тому поєднання їх в одну систему не буде трудомістким з очікуваним позитивним результатом.

3.2. Теоретико-практичний підхід до запобігання корупції в приватному секторі

Звичним є сприйняття корупції як однієї з ключових перепон для розвитку України. Друга фаза війни з РФ погіршила ситуацію як через часткову трансформацію цієї загрози для економічної безпеки держави, зокрема щодо розкрадання й неефективного використання гуманітарної, фінансової та військової допомоги, так і розгляд країнами-партнерами результативності антикорупційної діяльності як критерію, що визначає рівень допомоги, в тому числі під час післявоєнної відбудови. Безперечно, проблема корупції для України залишається незмінно пріоритетною, як і те, що обставини підштовхують до розвитку спеціалізованих антикорупційних органів із демонструванням суспільству та іноземним партнерам прогресу в результативності їх діяльності. Водночас відомі кращі практики створюють підставу для переосмислення засад провадження такої боротьби, що визначається кількома наріжними моментами: по-перше, на питанні корупції акцентовано увагу в цілях сталого розвитку, зокрема в 16.5, де наголошується на «…суттєвому зменшенні корупції та хабарництва у всіх їх формах» [160], що свідчить про глобальність цієї проблеми та важливість застосування консолідованого підходу у співпраці на міжнародному рівні; по-друге, домінуючим залишається виявлення й протидія корупційним злочинам у публічному секторі, коли досвід країн із «скандинавською» моделлю антикорупційної діяльності вказує на не меншу важливість заходів у приватному секторі, завдяки чому формується нетерпимість до «ділової» корупції; по-третє, активність спеціалізованих антикорупційних органів спрямована на розслідування й притягнення до відповідальності, коли профілактичні заходи мають у більшості формальний і фрагментарний характер, що не формує у суспільства негативного ставлення до цієї складної проблеми. В сукупності окреслені аспекти стали визначальними для встановлення з наступним виконанням у межах цього підрозділу завдання, яке

передбачає поглиблений розгляд корупції в приватному секторі з наступним обґрунтуванням теоретико-практичного підходу, що полягає у створенні комплаєнс-систем на мікрорівні. Вказане завдання має логічний зв'язок із тими результатами, які були отримані в попередніх частинах дисертаційної роботи, зокрема у підрозділі 3.1, що демонструється на рис. 3.5.

Рис. 3.5. Реалізація антикорупційної діяльності в межах ієрархічної структури, *сформовано автором*

Графічно виділено мікрорівень із уточненням проблемного питання, сутність якого полягає у законодавчому регулюванні ходу виконання антикорупційної діяльності. Так, згідно зі ст. 61, усі юридичні особи без

винятку повинні здійснювати антикорупційну діяльність, але в ст. 62 міститься уточнення, що антикорупційна програма обов'язкова лише для державних і комунальних підприємства, в яких державна або, відповідно, комунальна частка вища за 50% і у випадку участі в державних закупівлях на суму більшу за 20 млн грн. Приватизаційні процеси упродовж останніх тридцяти п'яти років суттєво змінили структуру діючих підприємств за формою власності. Достовірна інформація як така відсутня, але певними орієнтирами можуть бути дані Державної служби статистики [110], де вказується на ймовірну кількість державних підприємств на рівні 3116 і комунальних ще 9900 одиниць. Порівняно із загальною кількістю підприємств станом на 1 січня 2025 року, а це 651619, частка вказаних становила, відповідно, 1% та 1,5%. Якщо припустити, що ще здійснюють діяльність якась частина підприємств із державною й комунальною власністю більше за 50%, то все одно обов'язковість антикорупційної програми є актуальна не більше як для 5% діючих підприємств. З цієї позиції окреслене в підрозділі завдання є актуальним, дотримуючись ієрархічної структури, коли одна із ланок є «слабкою», послаблюючи увесь ланцюг.

Перш ніж зосередитися на питанні корупції в приватному секторі, вважаємо за доцільне акцентувати на окремих моментах результативності антикорупційної діяльності стосовно органів місцевого самоврядування (ОМС). Підставою для окремих узагальнень став аналітичний звіт, який був сформований за результатами соціологічного опитування [131]. Нашу увагу привернули такі важливі складові: по-перше, лише у 31,8% випадків антикорупційна діяльність виконується як основна функція шляхом створення посади антикорупційного уповноваженого або окремого спеціалізованого підрозділу, коли в усіх інших йдеться про суміщення посад, що обмежує результативність виконання завдань стосовно виявлення фактів корупції через виникнення конфлікту інтересів; по-друге, 35% антикорупційних уповноважених визнали, що загалом не підтримують жодних контактів з членами громади, що можна вважати незадовільним показником, зокрема з

позиції формування нетерпимості до корупційних проявів; по-третє, як засіб для комунікації в більшості застосовуються повідомлення в соціальних мережах, що в частині перевантаження особистого інформаційного поля та в інших випадках, як-то обмежених цифрових компетенцій, ще більшою мірою звужує цільову аудиторію, яка охоплена антикорупційною діяльністю. Безперечно, між антикорупційною діяльністю в межах громади та в приватному секторі є відмінності, але вказані моменти засвідчують, що і за умови обов'язковості наявний формальний підхід задля «галочки». Водночас виявлені «слабкі місця» потрібно взяти до уваги і ліквідувати, в тому числі щодо протидії корупції в приватному секторі.

У підрозділі 1.2 ми розглядали типовий варіант класифікації корупції, уточнивши такі її різновиди як побутова, ділова та політична. В подальшому було з'ясовано, що в Україні превалює розуміння корупції як того злочину, який вчиняється за участю посадової особи. Іноземна практика передбачає суттєво ширше трактування, тобто не обмежуючись публічним сектором. У своєму трактуванні корупції ми врахували кращі практики, наголосивши на «явищі, що полягає в отриманні неправомірної вигоди», що провокує втрати, як загроза, для суспільства, бізнесу та держави. Відповідно до авторського бачення та виявленої прогалини в організації антикорупційної діяльності, зокрема щодо формального підходу у провадженні антикорупційної діяльності майже 95% діючими підприємствами, в подальшому буде здійснено уточнення корупції в приватному секторі задля розроблення теоретико-практичного підходу, який покликаний покращити ситуацію, тобто зміцнити «слабку» ланку в ієрархічній структурі.

Виконане узагальнення стало підставою для твердження, що вивченню корупції в приватному секторі хоча б часткову увагу приділяють юристи. Тобто вони уточнюють ключові моменти, відштовхуючись від загального сприйняття цієї загрози, коли економісти дотримуються позиції, що антикорупційна діяльність повинна першочергово провадитися стосовно тих випадків, які виникають в органах влади, зважаючи на суттєвість їх впливу на соціально-

економічну стабільність суспільства. В колі юристів належне віддається позиції Б. Головкіна, який в межах корупції в приватному секторі виділяє кілька найбільш поширених проявів, які пов'язані з «…підкупом посадових осіб і працівників, а також державних службовців, або зловживаннями повноваженнями службових осіб» [25, с. 348] та об'єднуються спільною кінцевою метою у формі отримання неправомірної вигоди. Дослідник доводить, що неправомірна вигода виникає через більш вигідне співвідношення витрат і доходів, яка не може бути досягнута за нормальних умов, а відтак забезпечує незаконне здобуття конкурентних переваг, що деформує відповідний механізм та провокує нестабільність у національній економіці.

У законодавчому полі функціонування приватного сектору ЄС міститься чітке тлумачення суті корупції як злочину, що передбачає кримінальну відповідальність. У відповідному Рамковому рішенні [93] визначено дві форми корупції, тобто «активну» й «пасивну». Вони відрізняються ініціатором вчинення злочинних дій. Так, за активної корупції ініціатива йде від особи, яка пропонує та вчиняє певні дії з метою переконання посадової особи надати перевагу під час прийняття певного рішення. За пасивної форми відбувається вимагання посадовою особою певної винагороди за прийняття чи зволікання в питанні рішення стосовно іншої чи третьої сторони під час взаємодії в межах підприємств приватного сектору. Важливі доповнення містяться в Концепції ООН проти корупції [49], згідно з якими не існують межі протидії корупції в приватному секторі. Іншими словами, такі злочини караються і у випадках зовнішньоекономічної діяльності, зокрема щодо функціонування транснаціональних корпорацій.

Порівнюючи розглянуті позиції, можна дійти висновку, що в Україні розвідки з реальними пропозиціями перебувають на етапі вивчення міжнародного досвіду зі спробою адаптування до параметрів національної моделі корупції. Свідченням цього можуть бути аналітичні дані правоохоронних органів щодо найбільш поширених варіантів корупції в приватному секторі, до яких віднесені «…хабарі за працевлаштування (33%),

купівля інсайдерської інформації (37%), змови щодо утримання цін на певному рівні (38%), купівля інформації щодо тендерних пропозицій (34%), «відкати» (46%)» [53, с. 7]. Такий перелік вказує на особливість, що випливає з обмеженої масштабності домінуючої частки приватного сектору, який сформований за рахунок малого бізнесу, з намаганням промислово-фінансових груп об'єднатися та створити спільну монопольну позицію щодо усіх інших учасників ринку. Ці ж узагальнення доводять, що іноземний досвід антикорупційної діяльності може бути лише частково результативно застосований в українських реаліях через відмінні умови виникнення й параметри трансформації корупційних проявів. Водночас не можна не відзначити поступ, який проявляється в уточненні форм корупції. Для прикладу, в публікації А. Білецького пропонується розглядати «…фаворизм, непотизм та кронизм» [8, с. 158], що перегукується із особливостями національної моделі корупції, які нами були уточнені у підрозділі 1.2. Вказані форми об'єднує складність викриття через типові для нашої країни тісні родинні зв'язки та сприйняття особистої вдячності не як прояву корупції, а культурно закріпленого звичаю. Отож необхідною є узгоджена класифікація корупційних проявів з наступним розробленням відповідних антикорупційних заходів, які б відповідали специфіці саме приватного сектору.

Згаданий вище Б. Головкін [26, с. 348] зосереджується лише на двох видах корупції в приватному секторі, тобто підкупі та зловживанні службовим становищем. Перший вид подається як комерційний підкуп, що реалізується у взаємодії «бізнес-бізнес» або «бізнес-влада» з метою отримання неправомірної вигоди, зокрема в частині покращення конкурентної позиції за умов, які відмінні від процесів за звичайного перебігу подій. Наша позиція полягає в тому, що стосовно приватного сектору все-таки доцільно розглядати площину «бізнес-бізнес», адже інша відповідає загальному сприйняттю корупції. Дотримуючись цієї умови, потрібно враховувати, що учасниками комерційного підкупу виступають представники менеджменту суб'єктів господарювання за вчинення дій чи бездіяльність стосовно питання, яке й дає змогу отримати

неправомірну вигоду. Це важливий момент, оскільки виявлення таких фактів потребує знання специфіки бізнесу, а відтак не може відбутися без фахівців внутрішньої служби безпеки. Особи серед менеджменту своїми діями, за відповідну винагороду в будь-якій формі (готівка, переказ коштів на особистий рахунок чи третій стороні, криптовалюта, надання знижок, оплата відрядження, отримання в оренду нерухомості чи транспорту за символічну плату тощо), вчиняють дії, що відповідають не корпоративним інтересам їх підприємства, а конкурента чи будь-якої іншої сторони. Дії спеціалізованих антикорупційних органів обмежені насамперед питанням комерційної таємниці та відсутністю участі в злочині представників влади. Це демонструє, що в питаннях корупції в приватному секторі домінуючу роль виконують не зовнішні, а внутрішні суб'єкти безпеки.

Зловживання службовим становищем виконується в межах посадових повноважень та перевищуючи їх з метою отримання неправомірної вигоди за рахунок обмежень й спричинення шкоди корпоративним інтересам. Суб'єктом корупції є менеджмент підприємства, представник чи група якого ставлять особисті інтереси вище над корпоративними. Реальними прикладами можуть бути: ініціювання співпраці з контрагентами з сумнівною репутацією; прийняття рішень за високого рівня ризику; безпідставне надання пільг для окремих клієнтів; ігнорування пропозицій виробників й укладання угод з посередниками; паралельне виконання службових обов'язків та ведення суміжного власного бізнесу; нераціональне залучення й використання кредитних ресурсів; невиправдане списання з балансу активів підприємства, що зменшує його виробничі можливості; гальмування й провокування невиконання зобов'язань підприємства за договорами; спричинення несплати податків й зборів тощо. Нами вказано лише незначну частину можливих варіантів зловживання службовим становищем, але їх зміст демонструє мінімальний розрив між некомпетентністю та злочинними намірами, коли ретельний розгляд кожного моменту й доведення фактів потребує розслідування саме за ініціативи

внутрішніх суб’єктів безпеки з наступним обвинуваченням й притягненням до відповідальності у співпраці з правоохоронними органами.

Спадщиною командної економіки можна вважати таку форму корупції в приватному секторі, як розкрадання активів. У згаданій Конвенції ООН надається доволі чітке й розлоге визначення цього корупційного прояву, яке можна тлумачити як дії певної особи, яка займає посаду або працює в умовах конкретного підприємства, спрямовані на заволодіння активами, які знаходяться у її розпорядженні. Якщо стосовно зловживання службовим становищем ще можуть існувати сумніви в цілеспрямованості дій, то розкрадання відзначається навмисним заподіянням шкоди. Результатом стає заволодіння активами. Методи досягнення цієї мети характеризуються різноманіттям, але типовим є спотворення документації, зокрема на підставі внесення неповної чи неправильної інформації, підробка такої й навмисне знищення. Недопущення розглянутої форми корупції можливо завдяки вжиттю превентивних заходів внутрішньої служби безпеки.

Традиційно хабарництво сприймається виключно як дії стосовно чи за ініціативою представників влади. Аналогічна активність у приватному секторі входить до питань взаємодії роботодавця й найманого працівника або внутрішньої ділової культури. Якщо ж взяти до уваги положення ISO 37001:2018, то там конкретизовано випадки цієї форми корупції. Ключовим є отримання однією чи двома сторонами неправомірної вигоди. Предметом змови може бути спонукання до виконання наданих повноважень чи ігнорування посадових обов’язків. Хабарництво реалізується в межах підприємства та у взаємовідносинах із бізнес-партнерами. Негативними наслідками є порушення умов доброчесної конкуренції, зокрема через укладання непрозорих угод, збільшення витрат на ведення бізнесу, репутаційні втрати, зниження продуктивності праці внаслідок залучення фахівців з невідповідними кваліфікаційними вимогами.

Така форма корупції, як відмивання доходів, набула поширення в Україні через прогрес антикорупційної діяльності. Її приналежність до приватного

сектору пояснюється намаганням приховати доходи, отримані будь-яким злочинним шляхом через «відбілювання» у формі бізнесу. Вказана форма забезпечує стійкий симбіоз тіньової економіки з легальними ринковими інститутами. Небезпечність зумовлена не лише маскуванням джерел незаконних доходів, а й створенням фінансової бази для подальших злочинних дій, зокрема в частині політичних впливів й економічного домінування. Інші негативні наслідки полягають у: послабленні стабільності економіки; спотворенні конкуренції з послабленням позицій інших учасників; обмеженні надходжень до державного та місцевих бюджетів; створенні додаткових ризиків для підприємств, які стали об'єктом корупційних схем. Для діючих підприємств уникнення участі у відмиванні доходів можливо за високого професійного рівня фахівців внутрішньої служби безпеки та результативної співпраці з правоохоронними органами.

Узагальнюючи, доцільно підкреслити, що корупція в приватному секторі характеризуються певними особливостями на підставі уточнення складу учасників та умов вчинення правопорушення. Незмінним, що стало основою авторського трактування корупції, яке обґрунтовано у підрозділі 1.2, є отримання неправомірної вигоди. Ці моменти стали вихідними для пропозиції сприймати корупцію в приватному секторі як складне соціально-економічне явище, що реалізується через зловживання наданими повноваженнями й службовим становищем менеджментом й працівниками підприємства з метою отримання неправомірної вигоди, в тому числі за рахунок корпоративних ресурсів та шляхом спричинення шкоди корпоративним інтересам. Основна складність антикорупційної діяльності стосовно корупції в приватному секторі полягає в її прихованості й складності викриття без знання специфіки бізнесу.

Вище здійснений огляд позицій щодо класифікації корупції в приватному секторі дає змогу виконати уточнення, враховуючи специфіку саме України, в умовах якої сьогодні набули поширення: комерційний підкуп, зловживання службовим становищем, розкрадання активів, хабарництво, відмивання доходів. Відомі варіанти, які передбачають вищу деталізацію, зокрема в частині

виділення в окрему складову одного із компонентів перелічених форм. Скажімо, це конфлікт інтересів у процесі прийняття управлінських рішень чи підкуп контрагентів. Наша позиція, відповідно до сформованого визначення, полягає в спроможності подальшого розроблення теоретико-практичного підходу протидії, що потребує обмеженої варіативності. Відповідну вихідну позицію нами представлено графічно на рис. 3.6.

Доречним буде зауваження, що у визначенні характеру впливу корупції в приватному секторі нами було надано пріоритет тим, що мають пряме чи важливе опосередковане значення для забезпечення економічної безпеки держави. Загалом, зважаючи, що кожне підприємство є первинною одиницею національної економіки, то рівень корупції в приватному секторі має безпосередній й визначальний вплив на економічну безпеку на макрорівні. Попри те, як було з'ясовано, функціональність спеціалізованих антикорупційних органів обмежена або ж драйвером повинна виступати існуюча система економічної безпеки на мікрорівні. Не можна оминути увагою те, що у 2024 році НАЗК здійснила перші кроки для покращення ситуації. Йдеться про розроблення двох важливих документів, упровадження яких повинно створити необхідний антикорупційний фундамент в умовах кожного підприємства, з відповідним незначним втручанням спеціалізованих органів. Були затвердженими «Примірний кодекс доброчесності» [92] та «Настільна книга з розбудови доброчесності організації» [80]. Вказані документи не лише доповнюються та дозволяють повноцінно впровадити багатоелементну антикорупційну політику, але найбільш важливішим є врахування особливостей корупції в приватному секторі, що донедавна перебувало на другому плані.

З огляду на те, що попередньо ми неодноразово підкреслювали значущість внутрішніх суб'єктів безпеки в профілактиці й боротьбі з корупцією в приватному секторі та подальшому розгляді ініціатив НАЗК стосовно формування антикорупційної політики, зокрема за рахунок створення

комплаєнс-систем, необхідно, хоча б частково, приділити увагу системам економічної безпеки на мікрорівні.

Рис. 3.6. Сутність, форми та вплив корупції в приватному секторі,

сформовано автором

Розпочнемо з того, що при створенні будь-якого суб'єкта господарювання закладають основи і його системи безпеки. Іншими словами, в умовах діючих сьогодні підприємств існують певним чином побудовані системи, які уможливлюють функціонування й розвиток. Якщо мета полягає у збереженні бізнесу та досягненні інтересів власників, то перелік цілей визначається сукупністю загроз, яким необхідно протистояти. Виконаний огляд засвідчив, що корупція в приватному секторі фактично не розглядається як загроза. Така виникає у взаємодії бізнесу з представниками влади. Загалом перелік загроз

відмінний і конкретизується відповідно до основних видів економічної діяльності та сумарного впливу усієї сукупності факторів. Попри це, окремі форми корупції в приватному секторі розглядаються як внутрішні загрози. Згадується про зловживання службовим становищем та розкрадання активів менеджментом. Такі виявлені факти є об'єктом внутрішньої служби безпеки за певним рівнем пріоритетності, що поступається зовнішнім загрозам. Водночас цілісне бачення корупції в приватному секторі відсутнє з відповідним обмеженим інструментарієм протидії. Відтак важливим є провадження наукових розвідок для ліквідації цього вакууму.

Наша позиція полягає в тому, що наявні системи економічної безпеки на мікрорівні повинні бути трансформовані, зокрема в частині доповнення комплаєнс-системами, враховуючи сформовані вихідні документи НАЗК. Дискусійним вважаємо спроби замінити систему безпеки на «комплаєнс-безпеку». В публікації Т. Кобєлєвої пропонується ввести в обіг вказане поняття як таке, що «…визначає міру (ступінь, показник) захищеності життєво важливих інтересів промислових підприємств від зовнішніх та внутрішніх порушень законів, нормативних правових актів, положень, стандартів, внутрішніх нормативних документів підприємства шляхом визначення, оцінювання та максимального зменшення ризиків в сфері комплаєнсу» [48, с. 42]. На нашу думку, окрім спроби поєднати базове сприйняття економічної безпеки й комплаєнсу, не конкретизовано місце комплаєнс-безпеки в системі економічної безпеки підприємства та відсутня чітка орієнтація на протидію ключовим формам корупції в приватному секторі. Враховуючи вказані моменти, в подальшому нами буде сформовано авторське бачення комплаєнс-системи як складової в системі економічної безпеки підприємства з цільовим орієнтуванням на запобігання корупції в приватному секторі.

Термін «комплаєнс» для більшості наукових та бізнес-кіл України і сьогодні є порівняно новим. У найбільш загальному розумінні йдеться про дотримання встановлених законодавством і внутрішніми положеннями норм провадження господарської діяльності, що для більшості українських

підприємств, які повсякчасно борються за виживання, є актуальним, але не першочерговим. Іншим визначальним моментом є те, що і в умовах економічно розвинутих країн етап виникнення й розвитку комплаєнсу є доволі коротким. Перші спроби практичного застосування відбулися у 1931 році в США в умовах компанії «Bureau of Chemistry», співробітники якої розробили правила комплаєнсу. Обов'язковість упровадження була надана законом 1977 року за назвою «Про корупцію за кордоном», що вказує на початкову значущість комплаєнс-систем саме в антикорупційній боротьбі, а не типове сприйняття їх як аналога внутрішнього контролю. В основі сучасного розуміння лежить тлумачення з довідникової літератури, де йдеться про «…дію у відповідності до запиту, правила чи вказівки» [142], водночас зважаючи на сукупність діючих обмежень і обов'язковість, починаючи від власників і завершуючи кожним найманим працівником, незалежно від кваліфікації й тривалості трудової взаємодії з підприємством. У напрацюваннях міжнародних організацій [140], поруч з вказаними аспектами, комплаєнс позиціонується як незалежна функція, яка цільово спрямована на виявлення, оцінювання й зменшення комлаєнс-ризику (ймовірні санкції й втрати через порушення законодавчо затверджених норм функціонування), реалізація якого може зашкодити функціонуванню й розвитку компанії.

В Україні початковий імпульс у сприйнятті комплаєнсу був реалізований в банківському секторі завдяки Положенню про організацію внутрішнього контролю, де зміст вказаного поняття лаконічно визначено як «…дотримання банком законодавчих актів, ринкових стандартів, а також стандартів та внутрішніх документів банку, у тому числі процедур» [91]. Таке трактування відповідає суті комплаєнсу, але для приватного сектору важливим є врахування специфіки економічної діяльності кожного суб'єкта. Цінна варіативність міститься в публікаціях науковців, що демонструє розвиток початкової ідеї, додавання функціональності й імплементацію в систему діючого бізнесу.

Виконане узагальнення дало змогу виокремити перелік ключових засад широкого впровадження комплаєнс-систем. Так, М. Баер [139, с. 10] доводить,

що створення такої системи є свідченням для суб'єктів зовнішнього середовища, що організація вживає усіх необхідних заходів для провадження господарської діяльності в межах законодавчого поля. І. Пальцун [86, с. 135] відносить таку систему до елементів корпоративної політики з ціллю зменшення репутаційних ризиків, які можуть виникати через порушення внутрішніх норм співробітниками. С. Гріффіт [145, с. 2078] пропонує практичне застосування комплаєнсу як інструменту задля адаптування внутрішніх процесів до змін зовнішнього середовища, зокрема в частині державного регулювання приватного сектору. В контексті подальшого формування теоретико-практичного підходу до запобігання корупції, актуальною є позиція А. Волошенко, яка розглядає комплаєнс як «…набір принципів, правил і методів протидії корупційним зловживанням» [14, 407]. Виявлені відмінності в поглядах ілюструють активну фазу наукових розвідок. В окремих випадках наявна фрагментарність, тобто вузьке цільове спрямування, але в поєднанні формується цілісне бачення про обов'язкову систему, яка становить поєднання мети, завдань, принципів, функцій й методів, що визначають хід внутрішніх процесів відповідно до законодавчо встановлених норм та прийнятих у межах підприємства положень з орієнтацією на зменшення комплаєнс-ризиків та результативне провадження антикорупційної діяльності. Авторське бачення відмінне використанням системного підходу із чітким окресленням основних компонентів, а також установленням обмежень у формі норм чинного законодавства й внутрішніх положень та конкретизації цільової орієнтації, яка передбачає провадження антикорупційної діяльності на мікрорівні. Безсумнівно, таке трактування не можна вважати вичерпним, але воно демонструє бажання об'єднати наявні погляди шляхом ліквідації прогалин і суперечливих моментів.

Поточний етап характеризується формуванням бачення практичних моментів застосування комплаєнсу не лише в банківській сфері, що простежується в наявних розробках щодо можливої його класифікації. Перший варіант передбачає вирізнення таких видів, як «…антикорупційний,

податковий, корпоративний та трудовий» [76, с. 205]. Інший варіант формує види за економічним спрямуванням діяльності підприємства або ключовими завданнями. Одна з варіацій такого підходу зводиться до форм корупції в приватному секторі, які нами були розглянуті вище. Визначальним є те, що обидва варіанти класифікації певною мірою дотичні до проблематики антикорупційної діяльності, що вкотре доводить правильність поставленого у підрозділі завдання з орієнтацією саме на комплаєнс-системи.

У публікації М. Можаровського запропоновано розглядати антикорупційний комплаєнс як «…комплекс заходів, що визначається внутрішніми приписами суб'єкта господарювання з метою забезпечення відповідності його діяльності вимогам антикорупційного законодавства та унеможливлення вчинення посадовими особами відповідного суб'єкта господарювання корупційних правопорушень» [77, с. 140]. Виконане порівняння із іншими видами в межах першого варіанту класифікації вказало на умовну відмінність. Окрім цього, розглянуті нами форми корупції в приватному секторі методично синхронізуються не лише з антикорупційним комплаєнсом, а й іншими видами, зокрема трудовим, у питанні використання службового становища та порушення положень законодавства про працю. Спираючись на ці аспекти, вважаємо, що будь-який варіант класифікації прийнятний, але методичне розроблення, зокрема в частині запобігання корупції в приватному секторі, доцільно виконувати, зважаючи на цілісність комплаєнс-систем. Відповідно до цієї умови, нами визначено зміст основних складових такої системи, тобто мети, завдань, принципів, функцій і методів.

Вважаємо, що метою комплаєнс-системи є забезпечення стабільного функціонування й розвитку підприємства шляхом системного дотримання законодавчих, регуляторних, етичних і внутрішніх корпоративних вимог з метою мінімізації комплаєнс-ризиків для стійкості й конкурентоспроможності бізнесу. Визначена мета є підставою для уточнення завдань, які полягають в:

– ідентифікації, оцінюванні та відстеженні зміни рівня комплаєнс-ризиків;

– упорядкуванні параметрів діяльності підприємства відповідно до вимог законодавства;

– формуванні, запровадженні й контролі за дотриманням внутрішньої політики, стандартів, положень і правил;

– запобіганні усім формам корупції в приватному секторі;

– своєчасному реагуванні на порушення внутрішніх правил персоналом;

– пропагуванні нетерпимості до будь-яких проявів корупції та формуванні культури доброчесності;

– встановленні й контролюванні дотримання персоналом етичних норм поведінки;

– захисті репутації й корпоративних інтересів.

Виконання завдань повинно відбуватися за дотримання принципів. Доволі чітко перелік необхідних принципів обґрунтував М. Можаровський, але окремі позиції можна вважати дискусійними, зокрема коли йдеться про «…забезпечення економічної рівноправності та взаємозалежності ресурсного забезпечення», що суперечать практиці ведення бізнесу та встановлюють невиправдані умови для запровадження комплаєнсу [76, с. 205]. Наш варіант переліку основних принципів охоплює такі:

– законності, тобто досягнення цілей виключно відповідно до норм чинного законодавства;

– системності, згідно з яким комплаєнс-система є підсистемою економічної безпеки підприємства, що було обґрунтовано вище;

– незалежності, що повинно проявлятися у високій автономності задля контролю й виконання антикорупційних заходів;

– безперервності, що полягає в постійному удосконаленні.

І. Пальцун у своїй публікації обґрунтовує певний перелік функцій для комплаєнсу, окремі позиції якого можна вважати дискусійними, адже йдеться про «…управління ризиками, підвищення рівня капіталізації бізнесу, дисциплінування менеджменту та найманих працівників, оновлення стратегії компанії та інші» [86, с. 180]. На нашу думку, йдеться про недопустиме

розширення сектору комплаєнсу за рахунок інших компонентів системи управління, що не забезпечує результативності такої через асиметрію. Сформований нами перелік функцій взаємопов'язаний з метою та завданнями, тому включає:

– превентивну, яка полягає в запобіганні порушенням та обмеження рівня комплаєнс-ризиків;

– контрольну, що реалізується через постійний моніторинг дотримання вимог;

– інформаційну-аналітичну, котра виконується через отримання, узагальнення й аналізування даних;

– освітню, яка спрямована на покращення обізнаності персоналу, зокрема в питаннях корупційних правопорушень;

– захисну, що визначає хід виконання заходів для захисту репутації й підтримки довіри стейкхолдерів.

Реалізація перелічених функцій можлива за умови результативного використання таких методів, як:

– організаційні (розподіл повноважень, порівняння груп або об'єктів за доброчесністю, приналежністю до груп ризиків тощо);

– аналітичні (аналіз, синтез, порівняння та прогнозування комплаєнс-ризиків);

– інформаційні (отримання, перевірка, узагальнення, аналізування й зберігання даних);

– освітні (навчання, тренінги, курси, інструктаж тощо);

– дисциплінарні (зауваження, догана, звільнення тощо);

– мотиваційні (надбавки, доплати, премії, пільги, відзначення заслуг, надання самостійності, гнучкий графік роботи тощо).

Узагальнюючи, доцільно ще раз підкреслити, що компаєнс-система повинна бути інтегрованою у всі управлінські процеси з метою захисту корпоративних інтересів, зокрема шляхом запобігання корупції в приватному секторі.

Погоджуємося з В. Івановим, що дієвість комплаєнсу визначається розробленими й впровадженими політиками, до яких віднесені «…кодекс корпоративної етики, політика чесної конкуренції, політика, що регулює конфлікт інтересів, політика захисту майна компанії та інші» [42, с. 82]. Попри це, поставлене завдання в межах підрозділу не передбачає конкретизації на рівні окремого підприємства, а визначає важливість формування теоретико-практичного підходу протидії корупції в приватному секторі, тобто у взаємозв'язку з іншими ієрархічними рівнями антикорупційних механізмів, що нами продемонстровано на рис. 3.7.

Сутність розробленого теоретико-практичного підходу полягає в обґрунтуванні суті й місця комплаєнс-систем у системах вищого рівня, як-то системи економічної безпеки підприємства, та антикорупційних механізмів із конкретизацією характеру впливу. Нами демонструється, що така ініціативність дасть змогу ліквідувати «слабке місце» в ланцюжку антикорупційної діяльності, де перший рівень утворюють громадяни, зокрема працівники, а найвищий – держава. Уточнено характер впливу комплаєнс-систем на економічну безпеку держави та перелік функціональних завдань у межах системи економічної безпеки на мікрорівні. Важливо, що сформована позиція об'єднує й концентровано подає усі раніше зроблені узагальнення, зокрема в частині специфічних аспектів корупції в приватному секторі. Запропоновані напрацювання не передбачали заглиблення в специфічні моменти організації комплаєнсу в умовах певного підприємства, адже пріоритетним було теоретичне обґрунтування й практичні рекомендації стосовно сукупності суб'єктів господарювання, тобто щодо приватного сектору загалом. Попри це, необхідного рівня конкретизації досягнуто за рахунок характеристики складових комплаєнс-системи з урахуванням антикорупційних аспектів у кожному елементі.

Рис. 3.7. Засади запобігання корупції в приватному секторі, *сформовано автором*

Розроблений теоретико-практичний підхід, на підставі вивчення кращих практик та поточної необхідності запобігання корупції, дозволить збільшити результативність антикорупційної діяльності на основі трансформації економічної безпеки на мікрорівні шляхом формування комплаєнс-систем.

3.3. Оцінювання результативності застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з метою запобігання корупції в приватному секторі

Вище обґрунтовано, що комплаєнс-система – це поєднання мети, завдань, принципів, функцій та методів, що визначають хід внутрішніх процесів відповідно до законодавчо встановлених норм і прийнятих у межах підприємства положень з орієнтацією на зменшення комплаєнс-ризиків та результативного провадження антикорупційної діяльності.

Функції комплаєнс-системи й методи, через які вони реалізуються, бачимо нижче (рис. 3.8).

Наше завдання полягало у розробленні підходів до оцінювання ефективності застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з метою запобігання корупції в приватному секторі.

Розв’язок цієї задачі ґрунтується на дослідженнях вітчизняних учених з економічної безпеки на мікро- та макрорівнях за допомогою методів системного аналізу [38; 50].

Ефективність застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства вивчали за нижченаведеною шкалою (табл. 3.1).

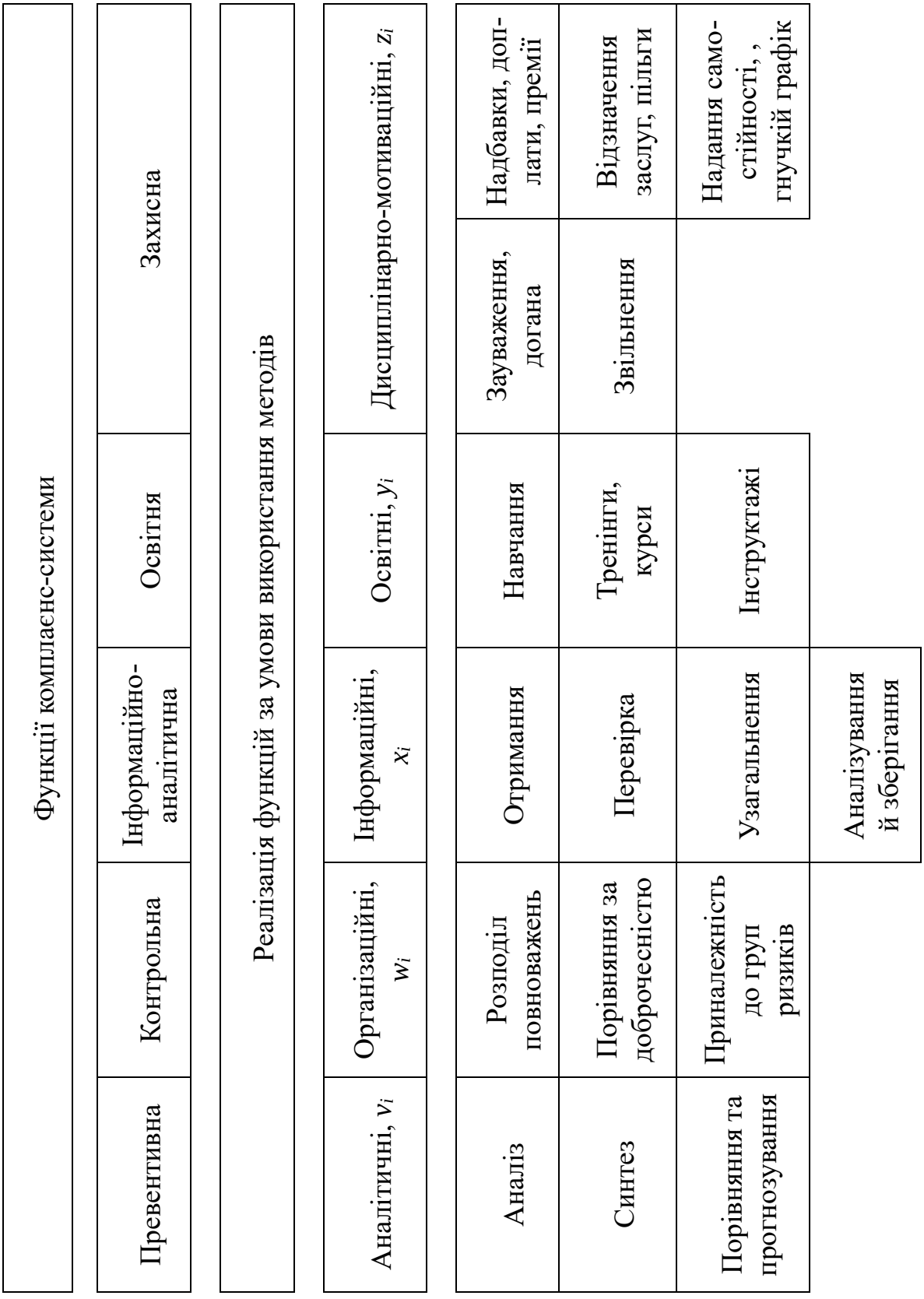

Рис. 3.8. Класифікація методів реалізації функцій комплаєнс-системи, *складено автором*

Таблиця 3.1

Шкала оцінювання ефективності застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства, *розроблено автором*

Результат	Ефективність застосування методу
Мінімальний	створює передумови гальмування
Прийнятний (нормальний)	гальмує (призупиняє) корупцію
Максимальний	зупиняє розвиток негативних явищ

Для визначення впливовості методів реалізації функцій комплаєнс-системи на процес (табл. 3.1) їм були присвоєні відповідні буквені позначення (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Позначення результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства, *складено автором*

Методи	Результат застосування		
	Мінімальний	Нормальний	Максимальний
Аналітичні, v_i	v_1	v_2	v_3
Організаційні, w_i	w_1	w_2	w_3
Інформаційні, x_i	x_1	x_2	x_3
Освітні, y_i	y_1	y_2	y_3
Дисциплінарно-мотиваційні, z_i	z_1	z_2	z_3

Застосовано математичний апарат, подібний до детально описаного у підрозділі 2.3, тож на ньому докладно зупинятися не будемо.

Для визначення вагомості результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства використано спеціальну шкалу відносної важливості об’єктів порівняння (*див*. табл. 2.1).

На прикладі аналітичних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства v_i покажемо, як було розв’язане поставлене завдання.

Для двох результатів застосування аналітичних методів реалізації функцій, які порівнюються між собою залежно від їх впливу на процес, матимемо оцінку важливості, що становить відповідний елемент матриці парних порівнянь B у позиції (v_j, v_m).

Результати порівняння бачимо тут: $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{7} \\ 3 & 1 & \frac{1}{5} \\ 7 & 5 & 1 \end{pmatrix}$.

Згідно з обраним методом, діагональні елементи матриці дорівнюють одиниці, а нижня її частина заповнюється оберненими значеннями.

Для встановлення міри узгодженості числових значень парних порівнянь результатів застосування аналітичних методів, що зведені в матрицю B, визначимо суму елементів стовпців матриці S_n, індекс узгодженості J_p, і коефіцієнт узгодженості матриці $\frac{J_p}{J_e}$.

Підставивши значення з матиці парних порівнянь у (2.1), отримаємо такі результати:

$$\sqrt[3]{1\times\frac{1}{3}\times\frac{1}{7}}=0,362;\ \sqrt[3]{3\times1\times\frac{1}{5}}=0,843;\ \sqrt[3]{7\times5\times1}=3,271.$$

Підставивши значення, отримані в результаті обчислень згідно з (2.1) у (2.2), маємо:

$$s_1=\frac{0,362}{0,362+0,843+3,271}=0,082;$$

$$s_2=\frac{0,843}{0,362+0,843+3,271}=0,188;$$

$$s_3=\frac{3,271}{0,362+0,843+3,271}=0,730.$$

Множимо матрицю парних порівнянь B на отриману відносну важливість

об’єктів S_n та отримаємо новий вектор відносної важливості:

$$1\times 0,082+\frac{1}{3}\times 0,188+\frac{1}{7}\times 0,730=0,249;$$

$$3\times 0,082+1\times 0,188+\frac{1}{5}\times 0,730=0,580;$$

$$7\times 0,082+5\times 0,188+1\times 0,730=2,244.$$

Далі покомпонентно ділимо складові добутку $B \times S_n$ на складові вектору відносної важливості $s_i,\ldots, s_m$:

$$\frac{0,249}{0,082}=3,036;\ \frac{0,580}{0,188}=3,085;\ \frac{2,244}{0,730}=3,073.$$

Тоді отримали вектор $\begin{pmatrix}3,036\\3,085\\3,073\end{pmatrix}$, після чого за наближене значення λ_{max} виберемо середнє арифметичне компонент цього вектора 3,064.

Далі визначимо індекс узгодженості J_p згідно з (2.3): $\frac{3,064-3}{3-1}=0,032.$

Для нашого випадку $m = 3$, отже еталонне значення індексу $J_e = 0,58$ (табл. 2.2).

Відношення узгодженості буде $\frac{J_p}{J_e}=\frac{0,032}{0,580}=0,055$, тож результати оцінювання задовільні, адже $\frac{J_p}{J_e}\le 0,1$.

Отже, маємо достатній рівень збіжності процесу порівняння та належну узгодженість суджень відносно вагових значень аналітичних методів реалізації функцій комплаєнс-системи на процес, v_i.

Далі порівнюємо такі методи реалізації функцій комплаєнс-системи (організаційні, w_i; інформаційні, x_i; освітні, y_i; дисциплінарно-мотиваційні, z_i) і визначаємо їх вплив на процес (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Порівняння результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства, *складено автором*

Методи	Результати порівнянь
Організаційні, w_i	$\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{9} \\ 3 & 1 & \frac{1}{7} \\ 9 & 7 & 1 \end{pmatrix}$
Інформаційні, x_i	$\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{2} & \frac{1}{6} \\ 2 & 1 & \frac{1}{4} \\ 6 & 4 & 1 \end{pmatrix}$
Освітні, y_i	$\begin{pmatrix} 1 & 1 & \frac{1}{5} \\ 1 & 1 & \frac{1}{3} \\ 5 & 3 & 1 \end{pmatrix}$
Дисциплінарно-мотиваційні, z_i	$\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{8} \\ 3 & 1 & \frac{1}{5} \\ 8 & 5 & 1 \end{pmatrix}$

Для встановлення міри узгодженості числових значень парних порівнянь результатів застосування організаційних, інформаційних, освітніх, дисциплінарних і мотиваційних методів (табл. 3.3) визначимо суму елементів

стовпців матриці S_n, індекс узгодженості J_p, і коефіцієнт узгодженості матриці $\frac{J_p}{J_e}$. Для усіх розглянутих випадків коефіцієнт узгодженості $\leq 0{,}1$, що підтверджує достатню вірогідність отриманих результатів.

Сукупність оцінок впливовості тих чи інших методів на процес зведено у вигляді таблиці (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Вагомість результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства, *розраховано автором*

v_j	v_1	v_2	v_3
s_i	0,082	0,188	0,730
w_j	w_1	w_2	w_3
s_i	0,067	0,148	0,785
x_j	x_1	x_2	x_3
s_i	0,108	0,192	0,700
y_j	y_1	y_2	y_3
s_i	0,157	0,185	0,658
z_j	z_1	z_2	z_3
s_i	0,077	0,182	0,741

Визначимо впливовість на процес методів реалізації функцій комплаєнс-системи шляхом використання методу парних порівнянь за перевагою варіантів [154]. Для цього оцінимо альтернативи реалізації функцій за умови використання аналітичних методів (табл. 3.5) за результатами, визначеними вище (табл. 3.1).

Таблиця 3.5

Аналітичні методи реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства, *складено автором*

Методи	Позначення
Аналіз	A_1
Синтез	A_2
Порівняння та прогнозування комплаєнс-ризиків	A_3

З метою визначення функції корисності відповідних аналітичних методів U_i порівняємо їх (A_1, A_2, A_3) з урахуванням відповідних результатів їх застосування:

створює передумови гальмування $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{5} \\ 3 & 1 & \frac{1}{4} \\ 5 & 4 & 1 \end{pmatrix}$;

гальмує (призупиняє) корупцію $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{4} & \frac{1}{6} \\ 4 & 1 & \frac{1}{5} \\ 6 & 5 & 1 \end{pmatrix}$;

зупиняє розвиток негативних явищ $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{7} \\ 5 & 1 & \frac{1}{6} \\ 7 & 6 & 1 \end{pmatrix}$.

Отримані корисності аналітичних методів з урахуванням відповідних

результатів їх застосування u_{ij} бачимо нижче (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Корисність аналітичних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з урахуванням відповідних результатів їх застосування, *розраховано автором*

u_{ij}	u_{i1}	u_{i2}	u_{i3}
u_{1j}	0,102	0,225	0,673
u_{2j}	0,089	0,194	0,717
u_{3j}	0,082	0,188	0,730

Результати оцінювання корисності аналітичних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з урахуванням відповідних результатів їх застосування виконані коректно, оскільки значення коефіцієнт узгодженості матриці $\frac{J_p}{J_e}$ для кожної з них знаходяться в межах норми.

Тепер можна отримати значення функцій корисності U_i аналітичних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства за різної ефективності їх застосування. Для цього випадку формула (2.4) набуде вигляду такої системи рівнянь:

$$\begin{aligned} U_1 &= s_1u_{11} + s_2u_{21} + s_3u_{31}, \\ U_2 &= s_1u_{12} + s_2u_{22} + s_3u_{32}, \\ U_3 &= s_1u_{13} + s_2u_{23} + s_3u_{33} \end{aligned} \qquad (3.1)$$

Підставивши в систему рівнянь (3.1) отримані значення ваг результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства s_i (табл. 3.4) і корисність аналітичних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з врахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij} (табл. 3.6), отримаємо такі результати (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Значення функцій корисності аналітичних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства за різної ефективності їх застосування,

розраховано автором

U_i	U_1	U_2	U_3
Значення	0,085	0,191	0,723

Згідно з отриманими даними, найбільший ефект у використанні аналітичних методів досягається під час порівняння та прогнозування комплаєнс-ризиків U_3, для яких значення функції корисності є максимальним (табл. 3.7).

Тепер знаходимо функцію корисності організаційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства (табл. 3.8) з урахуванням відповідних результатів їх застосування.

Таблиця 3.8

Організаційні методи реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства,

складено автором

Методи	Позначення
Розподіл повноважень	B_1
Порівняння груп або об’єктів за доброчесністю	B_2
За приналежністю до груп ризиків	B_3

З метою визначення функції корисності відповідних організаційних методів U_i порівняємо їх (B_1, B_2, B_3) з урахуванням відповідних результатів їх застосування:

створює передумови гальмування $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{7} \\ 3 & 1 & \frac{1}{5} \\ 7 & 5 & 1 \end{pmatrix}$;

гальмує (призупиняє) корупцію $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{8} \\ 3 & 1 & \frac{1}{6} \\ 8 & 6 & 1 \end{pmatrix}$;

зупиняє розвиток негативних явищ $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{4} & \frac{1}{9} \\ 4 & 1 & \frac{1}{6} \\ 9 & 6 & 1 \end{pmatrix}$.

Отримані корисності організаційних методів з урахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij} бачимо нижче (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Корисність організаційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з врахуванням відповідних результатів їх застосування, *розраховано автором*

u_{ij}	u_{i1}	u_{i2}	u_{i3}
u_{1j}	0,082	0,188	0,730
u_{2j}	0,073	0,166	0,761
u_{3j}	0,062	0,176	0,762

Результати оцінювання виконані коректно, оскільки значення коефіцієнт узгодженості матриці $\frac{J_p}{J_e}$ для кожної з них знаходяться в межах норми.

Підставивши в систему рівнянь (3.1) отримані значення ваг результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства s_i (табл. 3.4) і корисність організаційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з урахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij}

(табл. 3.9), отримаємо такі результати (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Значення функцій корисності організаційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства за різної ефективності їх застосування, *розраховано автором*

U_i	U_1	U_2	U_3
Значення	0,065	0,174	0,760

Згідно з отриманими даними, найбільший ефект за використання організаційних методів досягається через контроль за приналежністю до групи ризиків U_3, для яких значення функції корисності є максимальним (табл. 3.10).

Знаходимо функцію корисності інформаційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства (табл. 3.11) з урахуванням відповідних результатів їх застосування.

Таблиця 3.11

Інформаційні методи реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства, *складено автором*

Методи	Позначення
Отримання даних	C_1
Перевірка	C_2
Узагальнення	C_3
Аналізування й зберігання даних	C_4

Оцінимо альтернативи застосування інформаційних методів (C_1, C_2, C_3, C_4) з урахуванням відповідних результатів їх застосування:

створює передумови гальмування $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{3} & \frac{1}{4} & \frac{1}{2} \\ 3 & 1 & \frac{1}{2} & 2 \\ 4 & 2 & 1 & 3 \\ 2 & \frac{1}{2} & \frac{1}{3} & 1 \end{pmatrix}$;

гальмує (призупиняє) корупцію $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{4} & \frac{1}{5} & \frac{1}{3} \\ 4 & 1 & \frac{1}{3} & 3 \\ 5 & 3 & 1 & 4 \\ 3 & \frac{1}{3} & \frac{1}{4} & 1 \end{pmatrix}$;

зупиняє розвиток негативних явищ $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{6} & \frac{1}{4} \\ 5 & 1 & \frac{1}{2} & 4 \\ 6 & 2 & 1 & 5 \\ 4 & \frac{1}{4} & \frac{1}{5} & 1 \end{pmatrix}$.

Отримані корисності інформаційних методів з урахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij} бачимо нижче (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Корисність інформаційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з урахуванням відповідних результатів їх застосування,

розраховано автором

u_{ij}	u_{i1}	u_{i2}	u_{i3}	u_{i4}
u_{1j}	0,097	0,277	0,466	0,160
u_{2j}	0,070	0,268	0,528	0,134
u_{3j}	0,056	0,321	0,503	0,120

Результати оцінювання виконані коректно, оскільки значення коефіцієнт узгодженості матриці $\frac{J_p}{J_e}$ для кожної з них знаходяться в межах норми.

Тепер можна отримати значення функцій корисності U_i інформаційних методів за різної ефективності їх застосування. Для цього випадку формула (2.4) набуде вигляду такої системи рівнянь:

$$\begin{aligned} U_1 &= s_1u_{11} + s_2u_{21} + s_3u_{31}, \\ U_2 &= s_1u_{12} + s_2u_{22} + s_3u_{32}, \\ U_3 &= s_1u_{13} + s_2u_{23} + s_3u_{33}, \\ U_4 &= s_1u_{14} + s_2u_{24} + s_3u_{34}. \end{aligned} \qquad (3.2)$$

Підставивши в систему рівнянь (3.2) отримані значення ваг результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства s_i (табл. 3.4) і корисність інформаційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з врахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij} (табл. 3.12), отримаємо такі результати (табл. 3.13).

Згідно з отриманими даними, найбільший ефект у використанні інформаційних методів досягається шляхом узагальнення даних U_3, для яких значення функції корисності є максимальним (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Значення функцій корисності інформаційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства за різної ефективності їх застосування, *розраховано автором*

U_i	U_1	U_2	U_3	U_4
Значення	0,062	0,306	0,503	0,127

Визначимо функцію корисності освітніх методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства (табл. 3.14) з урахуванням відповідних результатів їх застосування.

Таблиця 3.14

Освітні методи реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства, *складено автором*

Методи	Позначення
Навчання	D_1
Тренінги, курси	D_2
Інструктажі	D_3

З метою визначення функції корисності відповідних освітніх методів U_i порівняємо їх (D_1, D_2, D_3) з урахуванням відповідних результатів їх застосування:

створює передумови гальмування $\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ \frac{1}{2} & 1 & 1 \\ \frac{1}{3} & 1 & 1 \end{pmatrix}$;

гальмує (призупиняє) корупцію $\begin{pmatrix} 1 & 3 & 4 \\ \frac{1}{3} & 1 & 2 \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{2} & 1 \end{pmatrix}$;

зупиняє розвиток негативних явищ $\begin{pmatrix} 1 & 4 & 5 \\ \frac{1}{4} & 1 & 3 \\ \frac{1}{5} & \frac{1}{3} & 1 \end{pmatrix}$.

Отримані корисності освітніх методів з урахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij} бачимо нижче (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Корисність освітніх методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з урахуванням відповідних результатів їх застосування,

розраховано автором

u_{ij}	u_{i1}	u_{i2}	u_{i3}
u_{1j}	0,549	0,240	0,211
u_{2j}	0,625	0,238	0,137
u_{3j}	0,673	0,225	0,102

Результати оцінювання виконані коректно, оскільки значення коефіцієнт узгодженості матриці $\frac{J_p}{J_e}$ для кожної з них знаходяться в межах норми.

Підставивши в систему рівнянь (3.1) отримані значення ваг результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства s_i (табл. 3.4) і корисність освітніх методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з врахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij} (табл. 3.15), дістанемо такі результати (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Значення функцій корисності освітніх методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства за різної ефективності їх застосування, *розраховано автором*

U_i	U_1	U_2	U_3
Значення	0,645	0,230	0,125

Згідно з отриманими даними, найбільший ефект за використання освітніх методів досягається завдяки навчанню U_3, для яких значення функції корисності є максимальним (табл. 3.16).

Знаходимо функцію корисності дисциплінарно-мотиваційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства (табл. 3.17) з урахуванням відповідних результатів їх застосування.

Таблиця 3.17

Дисциплінарно-мотиваційні методи реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства, *складено автором*

Методи	Позначення
Зауваження, догана	E_1
Звільнення	E_2
Надбавки, доплати, премії, пільги	E_3
Відзначення заслуг	E_4
Надання самостійності, гнучкий графік роботи	E_5

Оцінимо альтернативи застосування дисциплінарно-мотиваційних методів (E_1, E_2, E_3, E_4, E_5) з урахуванням відповідних результатів їх застосування:

створює передумови гальмування $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{2} & \frac{1}{4} & \frac{1}{3} & \frac{1}{5} \\ 2 & 1 & \frac{1}{5} & \frac{1}{4} & \frac{1}{6} \\ 4 & 5 & 1 & 3 & \frac{1}{3} \\ 3 & 4 & \frac{1}{3} & 1 & \frac{1}{4} \\ 5 & 6 & 3 & 4 & 1 \end{pmatrix}$;

гальмує (призупиняє) корупцію $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{2} & \frac{1}{5} & \frac{1}{4} & \frac{1}{6} \\ 2 & 1 & \frac{1}{6} & \frac{1}{5} & \frac{1}{7} \\ 5 & 6 & 1 & 4 & \frac{1}{3} \\ 4 & 5 & \frac{1}{4} & 1 & \frac{1}{5} \\ 6 & 7 & 3 & 5 & 1 \end{pmatrix}$;

зупиняє розвиток негативних явищ $\begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{2} & \frac{1}{6} & \frac{1}{4} & \frac{1}{7} \\ 2 & 1 & \frac{1}{7} & \frac{1}{6} & 8 \\ 6 & 7 & 1 & 4 & \frac{1}{3} \\ 4 & 6 & \frac{1}{4} & 1 & \frac{1}{5} \\ 7 & 8 & 3 & 5 & 1 \end{pmatrix}$.

Отримані корисності дисциплінарно-мотиваційних методів з урахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij} бачимо нижче (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Корисність дисциплінарно-мотиваційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з урахуванням відповідних результатів їх застосування, *розраховано автором*

u_{ij}	u_{i1}	u_{i2}	u_{i3}	u_{i4}	u_{i5}
u_{1j}	0,058	0,063	0,264	0,145	0,470
u_{2j}	0,047	0,052	0,280	0,134	0,487
u_{3j}	0,041	0,046	0,287	0,133	0,493

Результати оцінювання виконані коректно, оскільки значення коефіцієнт узгодженості матриці $\frac{J_p}{J_e}$ для кожної з них знаходяться в межах норми.

Тепер можна отримати значення функцій корисності U_i дисциплінарно-мотиваційних методів за різної ефективності їх застосування. Для цього випадку формула (2.4) набуде вигляду такої системи рівнянь:

$$\begin{aligned} U_1 &= s_1u_{11} + s_2u_{21} + s_3u_{31}, \\ U_2 &= s_1u_{12} + s_2u_{22} + s_3u_{32}, \\ U_3 &= s_1u_{13} + s_2u_{23} + s_3u_{33}, \\ U_4 &= s_1u_{14} + s_2u_{24} + s_3u_{34}, \\ U_5 &= s_1u_{15} + s_2u_{25} + s_3u_{35}. \end{aligned} \qquad (3.3)$$

Підставивши в систему рівнянь (3.3) отримані значення ваг результатів застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства s_i (табл. 3.4) і корисність дисциплінарно-мотиваційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з урахуванням відповідних результатів їх застосування u_{ij} (табл. 3.18), отримаємо такі результати (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Значення функцій корисності дисциплінарно-мотиваційних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства за різної ефективності їх застосування, *розраховано автором*

U_i	U_1	U_2	U_3	U_4	U_5
Значення	0,043	0,048	0,284	0,134	0,490

Згідно з отриманими даними, найбільший ефект у використанні дисциплінарно-мотиваційних методів досягається шляхом надання самостійності та завдяки гнучкому графіку роботи U_5, для яких значення функції корисності є максимальним (табл. 3.19).

Проведена практична робота підтверджує можливість отримання адекватної оцінки ефективності застосування методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства з метою запобігання корупції в приватному секторі. Отримані результати (табл. 3.7, 3.10, 3.13, 3.16 *і* 3.19) узагальнимо в табл. 3.20, що дає змогу комплексно оцінити наслідки діяльності комплаєнс-системи підприємства щодо запобігання корупції.

Таблиця 3.20

Оцінювання альтернативних методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства за різної ефективності їх застосування, *розраховано автором*

Методи		Значення функції корисності
Аналітичні, v_i	Аналіз	0,085
	Синтез	0,191
	Порівняння та прогнозування комплаєнс-ризиків	0,723
Організаційні, w_i	Розподіл повноважень	0,065
	Порівняння груп або об’єктів за доброчесністю	0,174
	За приналежністю до груп ризиків	0,760
Інформаційні, x_i	Отримання даних	0,062
	Перевірка	0,306

	Узагальнення	0,503
	Аналізування й зберігання даних	0,127
Освітні, y_i	Навчання	0,645
	Тренінги, курси	0,230
	Інструктажі	0,125
Мотиваційні та дисциплінарні, z_i	Зауваження, догана	0,043
	Звільнення	0,048
	Надбавки, доплати, премії, пільги	0,284
	Відзначення заслуг	0,134
	Надання самостійності, гнучкий графік роботи	0,490

Для нашого конкретного випадку ефективність роботи комплаєнс-системи підприємства забезпечить таке поєднання методів:

аналітичних – у порівнянні та прогнозуванні комплаєнс-ризиків;

організаційних – через контроль за приналежністю до групи ризиків;

інформаційних – шляхом узагальнення даних;

освітніх – завдяки навчанню;

дисциплінарно-мотиваційних – шляхом надання самостійності та завдяки гнучкому графіку роботи.

Напрацьовані методичні основи до визначення раціонального поєднання методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства за різної ефективності їх застосування методом багатокритеріального оцінювання альтернатив у подальшому можуть використовуватися для удосконалення моніторингу інших підприємств з метою запобігання корупції в приватному секторі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Обґрунтовано, що антикорупційні механізми доцільно розглядати як багаторівневу й ієрархічно структуровану систему (за рівнями: особистий, мікро- (підприємство, організація установа), мезо- (галузь і регіон), макро- (держава)), в межах якої узгоджено взаємодіють суб'єкти, вживаючи попереджувальних, ліквідаційних і стабілізаційних заходів стосовно об'єктів, з метою зниження суттєвості впливу корупції на соціально-економічні процеси. Охарактеризовано кожен рівень антикорупційної діяльності на підставі уточнення вихідної позиції в ієрархії, функціональності й досягненні результативності, а також із обґрунтуванням важливість інформаційного забезпечення як міжрівневої об'єднувальної складової зусиль усіх суб'єктів. Доведено, що інформаційне забезпечення антикорупційних механізмів становить підсистему з функціональним призначенням для збирання, узагальнення, опрацювання, аналізування, обміну, задоволення інформаційних потреб, поширення та зберігання інформації відповідно до ієрархічних рівнів. Використовуючи метод IDEF0, виконано моделювання процесу інформаційного забезпечення, що покликано об'єднати окремо функціонуючі складові, зокрема у формі звітів, які подаються антикорупційними уповноваженими, опитувань, що проводяться за методикою НАЗК тощо, й утворити умови для якісного заповнення інформаційного простору стосовно антикорупційної діяльності й тим самим протидії інформаційним атакам.

2. Визначено, що в Україні розбудована система антикорупційних органів, водночас переваги «скандинавської» моделі у формуванні нетерпимості до корупції використовуються недостатньо. Драйвером надання переваги не каральним, а профілактичним заходам повинен стати комплаєнс в умовах кожного суб'єкта господарювання. Основа таких змін закладена в ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції», але обов'язковість визначається не більше як стосовно 5% діючих підприємств. Доведено, що корупція в приватному секторі є складним соціально-економічним явище, що реалізується через зловживання наданими повноваженнями й службовим становищем

менеджментом і працівниками підприємства з метою отримання неправомірної вигоди, а саме за рахунок корпоративних ресурсів і шляхом спричинення шкоди корпоративним інтересам. Уточнено види вказаної корупції та що впливає як на діяльність підприємства, так і на економічну безпеку держави. В основі розробленого теоретико-практичного підходу до запобігання корупції в приватному секторі покладено уточнене трактування комплаєнс-системи як такої, що передбачає поєднання мети, завдань, принципів, функцій і методів, що визначають хід внутрішніх процесів відповідно до законодавчо встановлених норм і прийнятих у межах підприємства положень з орієнтацією на зменшення комплаєнс-ризиків та результативного провадження антикорупційної діяльності.

3. Обґрунтовано перелік ключових функцій в межах комплаєнс-системи у складі: превентивна, контрольна, інформаційно-аналітична, освітня, та захисна. З'ясовано, що для їх реалізації може бути застосований широкий перелік методів. З метою визначення раціонального поєднання методів реалізації функцій комплаєнс-системи підприємства виконано моделювання методом багатокритеріального оцінювання альтернатив. Хід виконання моделювання та отримані результати були трансформовані в методичні основи, які придатні для моніторингу будь-якого підприємства з метою покращення результативності антикорупційної діяльності на мікрорівні з позитивним синергетичним ефектом і щодо процесу забезпечення економічної безпеки держави.

Основні наукові результати опубліковані в працях: [65; 68; 136; 148]

ВИСНОВКИ

1. Поглиблено розуміння базових у безпекознавстві дефініцій («безпека», «економічна безпека», «економічна безпека держави», «загроза» та «економічні національні інтереси») шляхом узагальнення наявних поглядів, їх систематизації й критичного перегляду та з урахуванням тих обставин, які вирізняють поточну безпекову ситуацію в державі. Створений категоріальний силогізм характеризується взаємопов'язаністю базових понять з уточненням мети, рівнів безпекової ієрархії й функціональної структури, складу суб'єктів, об'єктів і переліку пріоритетних завдань, що загалом формує необхідний понятійний апарат для широкого практичного застосування в цілях досягнення й підтримання рівня економічної безпеки держави як необхідної основи забезпечення її обороноздатності та посилення конкурентних позицій за рахунок технологічного поступу в сфері високотехнологічного озброєння як локомотиву усіх економічних процесів.

2. Простежено генезис сприйняття корупції та антикорупційної діяльності з виокремленням національних особливостей, які полягають у толерантному ставленні до побутової корупції з одночасно рушійною силою громадського контролю за діями чиновників. Вивчено досвід країн-лідерів за рівнем Індексу сприйняття корупції з уточненням особливостей практики антикорупційної діяльності, що відповідає критеріям приналежності до «скандинавської» або «азійської» моделі. Розглянуто етапність формування в Україні системи антикорупційних органів з установленням спільних і відмінних ознак стосовно відомих моделей антикорупційної діяльності, що дало змогу сформувати соціально-економічне підґрунтя застосування антикорупційних механізмів на основі поєднання активності спеціалізованих структур із зростанням активності громадських організацій та розширенням практики комплаєнсу на рівні підприємств.

3. Критично розглянуто практику застосування відомих підходів до оцінювання корупції, зокрема інтегрального, на основі соціологічного

опитування та експертного. Виявлено, що кожен із підходів характеризується як відмінною трудомісткістю й рівнем достовірності, так й окремими недоліками, що обмежують необхідну за якістю інформаційну основу для провадження антикорупційної діяльності. Розроблено теоретико-методичний підхід, який дає змогу ліквідувати прогалини шляхом комбінації підходів та внесення необхідних змін, зокрема щодо збільшення груп респондентів під час соціологічного опитування та зміни методики розрахунку індексу корупції, що загалом, за поточного рівня трудомісткості, уможливлює отримання більш повної й якісної інформаційної основи під час застосування антикорупційних механізмів.

4. Виявлено, що в основі прийнятої практики антикорупційної діяльності лежить реагування на можливу реалізацію або вчинення корупційного злочину. Розроблено науково-методичні засади, які вирізняються застосуванням методу аналізу ієрархій (MAI), що забезпечило встановлення зв’язків між причинами та наслідками за трьома рівнями, тобто держави, підприємств та громадян. Виконане математичне моделювання дало змогу оцінити негативні наслідки існування та поширення корупції для економічної безпеки держави за вагомістю, коли найбільш суттєвими було визнано правові, які, зумовлені недостатнім розвитком законодавчої бази та відсутністю комплексності антикорупційних заходів, спричиняють погіршення результативності держуправління та зниження дієвості конкурентних механізмів.

5. Доведено, що антикорупційні механізми доцільно розглядати як багаторівневу й ієрархічно структуровану систему, в межах якої узгоджено взаємодіють суб’єкти, вживаючи ліквідаційних і стабілізаційних заходів стосовно об’єктів, з метою зниження суттєвості впливу корупції на соціально-економічні процеси. Обґрунтовано, що поєднувальною міжрівневою складовою в межах такої системи є інформаційне забезпечення. Виявлено, що в поточній антикорупційній діяльності наявні «слабкі місця», які зумовлені саме прогалинами в інформаційному забезпеченні. Шляхом застосування методу IDEF0 побудовано декомпозицію першого рівня, яка визначає порядок

створення багатоканальних вертикальних і горизонтальних інформаційних потоків, які забезпечать інформаційні потреби суб'єктів антикорупційної діяльності та заповнять інформаційний простір даними з обмеженням «інформаційного шуму» й ворожих вкидів, як умови підтримання довіри міжнародних партнерів, зокрема в межах процесу забезпечення економічної безпеки держави.

6. З'ясовано, що питання корупції в приватному секторі перебуває на початковому етапі дослідження за одночасно важливого місця в ієрархічній структурі антикорупційних механізмів та значущості для процесу забезпечення економічної безпеки держави. На основі уточнення суті корупції в приватному секторі, класифікації форм її прояву, змісту супутніх факторів та фактичних наслідків розроблено теоретико-практичний підхід, який передбачає розширення сфер застосування комплаєнс-систем. Уточнено зміст складових такої системи (мета, принципи, функції, методи й завдання) та цільову спрямованість антикорупційної програми на досягнення цілей стосовно суміжних рівнів, тобто особистої доброчесності працівника та економічної безпеки держави, що загалом забезпечує отримання синергетичного ефекту у формі посилення нетерпимості до корупції та протидії такій загрозі.

7. Обґрунтовано перелік функцій комплаєнс-системи, який забезпечує обмеження негативного впливу ділової корупції. Визначено сукупність методів, які придатні для реалізації таких функцій. З метою вибору оптимального варіанту поєднання методів для виконання кожної функції розроблено методичні основи, які ґрунтуються на виконанні багатокритеріального оцінювання альтернатив. Здійснене математичне моделювання дало змогу отримати результат у формі комбінації методів, застосування яких уможливлює ідентифікацію, оцінювання та відстеження змін рівня комплаєнс-ризиків, запобігання усім формам корупції, запровадження й контроль внутрішньої політики, стандартів, положень і правил, формування культури доброчесності та захист репутації й корпоративних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфьоров С. М. Адміністративно-правова діяльність щодо протидії корупції в органах внутрішніх справ : монографія. Харків : Золота миля, 2011. 372 с.

2. Амітан В. Н., Амітан А. Г., Данко А. О. Економічна безпека: поняття, концепція. *Прометей*. 2000. № 3. С. 85–99.

3. Андріїв Н. М. Забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах цифровізації ринку праці : автореф. дис. … д-ра екон. наук : 21.04.02. Львів. держ. ун-т внутрішніх справ. Львів, 2024. 38 с.

4. Антикорупційні органи інших країн та аудит антикорупційних органів : інформаційний брив. Рада: наступне покоління, 2022. URL: https://lnk.ua/SIrYR3SRU. (дата звернення 12.04.2025).

5. Бабенко К. А., Діденко Н. Г., Кондрашова М. В. та ін. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія. Київ : Грамота, 2015. 184 с.

6. Басанцов І. В., Зубарева О. О. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2016. 113 с.

7. Безверхий К. В., Бочуля Т. В. Інформаційний комплекс облікової системи та звітність в Україні : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 184 с.

8. Білецький А. В. Корупція у приватному секторі та роль громадськості у її запобіганні. *Проблеми законності*. 2016. № 15. С. 157–166.

9. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. Київ : Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2001. 299 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.

11. Вимушене переміщення за кордон : аналітичний звіт. URL: https://lnk.ua/W5w9SqQeY (дата звернення 14.07.2025)

12. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. 48 с.

13. Возняковська К. А., Біленець Д. А., Марчук В. В. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування як засіб боротьби з організованою злочинністю в сфері господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 84. С. 43–48.

14. Волошенко А. В. Комплаєнс-практика як превентивний метод боротьби з корупцією. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 7. С. 405–413.

15. Воробйов В. І. Методичні основи побудови комплексної системи економічної безпеки підприємства. *Наукові записки* (*Укр. акад. друкарства)*. 2011. № 1 (19). С. 38–44.

16. Гавловська Н., Рудніченко Є., Рудніченко М. Міграційні процеси в системі національної економіки та їх впливу на економічну безпеку держави. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2021. Вип. 1. С. 180–187.

17. Гбур З. В. Економічна безпека України в сучасних умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 2. С. 97–101.

18. Гладун З. С. Сучасні проблеми адміністративного права України і шляхи їх вирішення. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 152 с.

19. Глобалізація та безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук’яненко та ін. ; наук. ред. О. Г. Білорус. Київ : КНЕУ. 2001. 415 с.

20. Гнатенко В. Загрози економічній безпеці держави в умовах глобалізації. *Аспекти публічного управління*. 2021. № 1. С. 55–62.

21. Гобела В. В. Економіко-безпекова екологізація: теорія і практика: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 244 с.

22. Гобела В. В., Гузенко І. М. Теоретична побудова моделі екологічно безпечного суспільно-економічного розвитку. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. № 25. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-37 (дата звернення 03.07.2026).

23. Гобела В. В., Леськів Г. З., Фляк В. М. Забезпечення боргової стійкості держави в сучасних умовах. *Економічний простір*. 2022. № 181. С. 192–196.

24. Головацька С. І., Хаймьонова Н. С. Організаційно-методична модель внутрішнього контролю витрат підприємства. *Облік і фінанси*. 2015. Вип. 12(45). С. 74–80.

25. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4(55). С. 250–261.

26. Головкін Б. М. Про корупцію в приватному секторі. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 347–354.

27. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан та стратегія забезпечення. Київ : ДП «Укрархбудінформ», 2001. 122 с.,

28. Гура В. Корупція: поняття та види, причини виникнення. *Економічний аналіз*. 2022. № 2. С. 73–81.

29. Динник І. П. Становлення взаємовідносин держави та суспільства: історико-методологічний аналіз. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 10. С. 106–109.

30. Дьомін І. А. Адміністративно-правові засади запобігання та протидії корупції міліцією України : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 16 с.

31. Економіка під час війн. Центр економічної стратегії. URL: https://ces.org.ua/category/research-list/economy-during-the-war/ (дата звернення 14.07.2025).

32. Економіка та економічна безпека держави. Теорія і практика / С. Давиденко та ін. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2017. 390 с.

33. Економічна безпека : навч. посіб. / З. С. Варналій та ін. Київ : Знання, 2009. 647 с.

34. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. ; за заг. ред. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2009. 312 с.

35. Економічна енциклопедія / ред. кол. С. В. Мочерний та ін. Київ : Вид. центр "Академія", 2000. 864 с.

36. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2025 року. Офіс Генерального Прокурора України. URL: https://lnk.ua/tG9EKT1Hd (дата звернення 14.07.2026)

37. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 320 с.

38. Живко З. Б. Методологія управління економічною безпекою підприємства. Львів : Ліга-Прес, 2013. 472 с. С. 48–92.

39. Завізєна Н. С. Методологічні основи інформаційного забезпечення регіональної інвестиційної політики. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2009. Вип. 16. С. 118–122.

40. Задирака Н. Ю., Берднікова К. В. Шляхи становлення антикорупційного законодавства в Україні. *Форум права*. № 2. С. 274–277.

41. Задирака Н., Кабинець Р. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтеграцію законодавства України до права Європейського Союзу. *Віче*. 2014. № 10. С. 27–29.

42. Іванов В. Б., Лаврик І. Ф. Комплаєнс як система протидії корупції та запобіганню ризиків на рівні суб'єктів господарювання. *Вісник Національного транспортного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 3 (36). С. 80–86.

43. Індекс економічної безпеки України 2024. Міжнародний інститут свободи. URL: https://www.ilibertyinstitute.org/index/ekonomichna-bezpeka (дата звернення 14.07.2025)

44. Каламбет С. В., Кириленко Б. О. Економічна безпека як багаторівнева система. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 5. С. 344–349.

45. Капустін Н. Економічна безпека галузі і фірми. *Бізнес-інформ*. 1999. № 11–12. С. 45–47.

46. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. Київ : НІСД, 2001. 312 с.

47. Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С., Герасименко Л. В. Оцінювання економічної безпеки держави з використанням конструктного підходу. *Бізнес-Інформ*. 2020. № 9. С. 44–55.

48. Комплаєнс як категорія економічної безпеки промислового підприємства. *ECONOMICS: time realities.* 2018. № 6(40). С. 52–59.

49. Конвенція ООН проти корупції: Конвенція ООН від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 #Text (дата звернення 09.01.2026).

50. Копитко М. І., Миськів Г. В., Вінічук М. В. Аналіз стану та проблем використання економіко-математичних методів та моделей в дослідженні фінансових злочинів. *Вчені записки Університету «КРОК»*. № 2 (66). 2022. С. 33–39. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-66-33-39 (дата звернення 03.07.2026).

51. Копитко М. І., Вінічук М. В. Комплаєнс-контроль у системі публічного управління та контролінгу безпеки підприємств критичної інфраструктури. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна.* 2025. № 2. С. 3–11. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-844X/2025-2-1(дата звернення 03.07.2026).

52. Корбут С., Матюх С., Рудніченко Є. Особливості впливу державного управління на економічну безпеку України в умовах «цифровізації» суспільства. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2026. Вип. 1. С. 469–477.

53. Корупція в приватному секторі. URL: https://iahr.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/119.pdf (дата звернення 09.01.2026).

54. Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширення. Аналітичний звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2024. URL: https://dap.nazk.gov.ua/uploads/osr-83/sources/380-111340470-67a239fc55bdd.pdf (дата звернення 14.07.2025).

55. Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширення. Аналітичний звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2026. URL: https://lnk.ua/PUakVn7cq (дата звернення 14.07.2026).

56. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : міжнародний документ від 27.01.1999 №ETS 173. *Відомості Верховної Ради*. 2007. № 47–48.

57. Липкань А. Ю. Загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2023. № 3(92). С. 45–59.

58. Мандзіновська Х. О., Штангрет А. М., Котляревський Я. В., Мельников О. В. Фінансова безпека машинобудівного підприємства. Методичні засади формування та забезпечення. Львів : Укр. акад. друкарства, 2016. 240 с.

59. Макухін О. О. Поняття корупції в Україні та ЄС: порівняльний аналіз, адміністративно-правовий аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2013. № 2. С. 55–61.

60. Маслій О. А., Галушка Р. М. Ієрархічний аналіз ризиків і загроз економічній безпеці України в умовах воєнного стану. *Економічний простір*. 2025. № 198. С. 69–75.

61. Маслова Я. І. Механізм запобігання корупції: поняття та структура. *Правова позиція*. 2022. № 1(34). С. 81–85.

62. Матюх С., Рудніченко Є., Гавлоська Н. Детінізація функціонування пріоритетних галузей національної економіки у контексті забезпечення її фінансово-економічної безпеки. Хмельницький : ХНУ, 2023. 220 с.

63. Мацеха Д. С. Функціональні складові економічної безпеки та показники їхньої оцінки для підприємств легкої промисловості. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип.1(48). С. 128–133.

64. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с.

65. Мельник С., Яремчук Р. Антикорупційний механізм як багаторівнева й ієрархічно структурована система. *Успіхи і досягнення у науці.* 2026. № 6(28). С. 455–464. URL: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-6(28)-455-464

66. Мельник С., Яремчук Р. Безпекові аспекти та українська модель корупції. *Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23 травня 2025 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2025. С. 138–139.

67. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: трактування та актуальні виклики сьогодення. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 4(51). С. 295–300.

68. Мельник С., Яремчук Р. Запобігання корупції в приватному секторі шляхом формування комплаєнс-систем. *Актуальні проблеми сталого розвитку.* 2026. № 1. Том 3. С. 192–196.

69. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Теоретичні засади забезпечення економічної безпеки держави. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 29 листопада 2024 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2024. С. 113–115.

70. Мельник С. І, Яремчук Р. Є. Трансформація корупції під впливом посилення загрози війни. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 28 листопада 2025 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2025. С. 135–137.

71. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова. Київ : НІМПБ, 2003. 46 с.

72. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text (дата звернення 09.01.2025)

73. Міжнародний інститут свободи. Концепція національної економічної безпеки України. URL: https://d2c4wny57m91c4.cloudfront.net/National_Economic_Security_Ukraine_2024_8bf203014e.pdf (дата звернення 14.07.2025)

74. Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі. Київ : Вид-во «К.І.С.». 2004. 328 с.

75. Мірза-Авакянц Н. Нариси з історії суду в Лівобережній Україні другої половини XVII століття. II. Норми права та типи злочинів у судовий практиці. *Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури*. 1927. № 6. С. 63–75.

76. Можаровський М. Ю. Комплаєнс суб'єкта господарювання: поняття, види та принципи. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 204–208.

77. Можаровський М. Ю. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «комплаєнс» та його видів. *Право*. 2021. № 2. С. 139–148.

78. Молдована О. О. Розвиток теорії економічної безпеки держави в Україні: специфіка становлення та методологічні особливості. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 66. С. 7–11.

79. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. Київ : КВШ, 1998. 462 с.

80. Настільна книга з розбудови доброчесної організації. Національне агентство запобігання корупції. 2024. Київ. 45 с. URL: https://wiki.nazk.gov.ua/6371/ (дата звернення 09.01.2026).

81. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізм протидії : монографія. Київ : Знання, 2008. 368 с.

82. Неустроєв Ю. Г. До проблеми визначення критеріїв економічної безпеки. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 118–122.

83. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / [уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 2003. Т. 3. 862 с.

84. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: http://www.me.gov.ua/ (дата звернення 14.07.2025)

85. Офіційний сайт Світового банку. URL: https://www.worldbank.org/ (дата звернення: 07.04.2025)

86. Пальцун І. М. Compliance-політика як складова корпоративної культури підприємства. *Торгівля та ринок України*. 2013. Вип. 35. С. 134–141.

87. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. Київ : Кондор, 2002. 302 с.

88. Пастернак-Таранушенко Г. Результати дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки України. *Економіка України*. 1999. № 2. С. 21–28.

89. Пирожков С. І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Київ : НІПМБ, 2003. 42 с.

90. Платон. Бенкет / пер. з давн.-гр. У. Головач. Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2018. 220 с.

91. Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України : Постанова Правління НБУ 29.12.2014 № 867. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0867500-14#Text (дата звернення 09.01.2026)

92. Примірний кодекс доброчесності. Національне агентство запобігання корупції. 2024. Київ. 18 с. URL: https://wiki.nazk.gov.ua/6387/ (дата звернення 09.01.2026).

93. Про боротьбу з корупцією у приватному секторі: Рамкове рішення Ради ЄС від 22.07.2003 р. № 2003/568/ЮВС. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_945 (дата звернення 09.01.2026).

94. Про запобігання корупції : Закон України № 1700-VII від 14.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення 05.04.2025).

95. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України 02.03.2007 № 60. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v00606 65-07 (дата звернення 12.04.2025).

96. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і

торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13 (дата звернення 12.04.2025).

97. Про інформацію : Закон України від 13 листопада 1992 р. URL: http://www.rada.gov.ua (дата звернення 03.01.2026)

98. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 1. Ст. 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19 (дата звернення 12.04.2025).

99. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698- VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 47. Ст. 2051 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2447-19 (дата звернення 12.04.2025).

100. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 12.01.2025)

101. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 2–3. Ст. 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18 (дата звернення 12.04.2025)

102. Равлінко З. П. Теоретико-методологічні засади безпекової діяльності торговельних підприємств : автореф. дис. … д-ра екон. наук : 21.04.02. Львів. держ. ун-т внутрішніх справ. Львів, 2025. 42 с.

103. Самодай В., Ковтун Г. Корупція: загрози та наслідки для соціуму. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-67 (дата звернення 12.01.2025)

104. Серова І. Теоретико-концептуальні проблеми міжнародно-правового визначення нелегальної міграції та механізмів протидії даному явищу. URL: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2193 (дата звернення: 12.04.2025).

105. Скібіцька Л. І. Організація праці менеджера. Київ : Центр навч. літ-ри, 2010. 360 с.

106. Соціально-психологічні аспекти виявлення і попередження корупції та інших правопорушень серед працівників міліції : монографія / за заг. ред. В. О. Криволапчука. Вінниця : ВНТУ, 2009. 134 с.

107. Сприйняття боротьби з корупцією в Україні: результати телефонного опитування, проведеного 29 вересня – 9жовтня 2023 року. КМІС, 2023. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1306&page=1&t=6 (дата звернення 14.07.2025).

108. Сприйняття корупції. Transparency International. URL: https://ti-ukraine.org/ti_format/doslidzhennya/cpi/ (дата звернення 12.04.2025).

109. Сприйняття корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під часі війни. Фонд «Демократичні ініціативи». URL: https://dif.org.ua/article/spriynyattya-zagrozi-koruptsii-gromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyni (дата звернення 14.07.2025).

110. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення 089.01.2026).

111. Степаненко А., Герасимов М. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2002. № 2. С. 39–54.

112. Стеценко С. П. Економічна безпека: сутність і структура. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 24. С. 104–106.

113. Сухоруков А. І., Харазашвілі Ю. М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави. *Стратегічні пріоритети*. № 3 (28). 2013. С. 5–16.

114. Трекер економіки України під час війни. Центр економічної стратегії. URL: https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/ (дата звернення 14.07.2025).

115. Трепак В. М. Міжнародний досвід запровадження системи заходів антикорупційної спрямованості. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2(10). С. 233–244.

116. Тропіна В. Б., Губенко І. В. Економічна безпека: теоретичні аспекти дослідження. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2011. № 2(10). С. 16–22.

117. Тучак Р. М. Корупція як соціально-правове явище. *Актуальні проблеми державного управління*. 2006. № 3 (30). С. 203–209.

118. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.). Розумков центр. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky (дата звернення 14.07.2025).

119. Фоміна М. В., Кузьменко В. В. Сутність, форми і класифікація корупційних відносин. *Економічний вісник університету*. 2013. Вип. 21(1). С. 182–186.

120. Франчук В. І. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 236 с.

121. Франчук В. І. Кримінально-правові засоби охорони економіки України. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 250 с.

122. Франчук В. І., Корецка-Шукевчі Д. Д. Правопорушення, пов'язані з корупцією: адміністративно-правові засади протидії : монографія. Варшава : Львів : ЛьвДУВС, 2021. 183 с.

123. Холод Н. І. Незавершеність інституційного середовища як основна причина негативних процесів у сфері розподілу доходів населення. *Наук. праці Донецьк. нац. техн. ун-ту*. 2005. Вип. 89–3. С. 34–40.

124. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

125. Чубукова О. Ю., Воронкова Т. Є. Система економічної безпеки (екосестейт): сутність, структура. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3169 (дата звернення 09.01.2024).

126. Шевченко Н., Копитко М. Напрями зниження рівня корупції в Україні в умовах кризових явищ та підвищення рівня необхідності легалізації доходів. *Вчені записки університету КРОК.* 2023. № 2 (70). С. 21–28. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-70-21-28 (дата звернення 09.07.2026)

127. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144 с.

128. Штангрет А. М., Вітик Б. М. Вплив демографічних трансформацій на забезпечення економічної безпеки держави. *Актуальні проблеми сталого розвитк*у. 2026. Том 3. № 3. С. 7–12.

129. Штангрет А. М., Вітик Б. М. Застосування антикорупційних механізмів на макро- та мікрорівні. *Наукові інновації та передові технології*. 2026. № 3(55). С. 3699–3708.

130. Штангрет А. М., Караїм М. М., Батрин В. В. Методичні аспекти широкого застосування комплаєнс-менеджменту. *Бізнес-навігатор*. 2026. № 2 (85). С. 616–621.

131. Як організувати роботу з питань запобігання корупції в громадах: актуальні проблеми та практичні рекомендації. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-02/undp-ua-anticorruption-guidelines_0.pdf (дата звернення 08.01.2026).

132. Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: генезис та сучасні виклики. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 5(14). С. 211–215.

133. Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: поточні умови забезпечення. *Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти і суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 21 січня 2025 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2025. С. 34–35.

134. Яремчук Р. Є. Корупція в Україні: результати соціологічних опитувань. *Актуальні питання економіки, управління, технологій та права* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 1 серпня 2025 р). Черкаси : Research Europe, 2025. С. 58–61.

135. Яремчук Р. Є. Оцінювання корупції в Україні на основі соціологічного опитування. *Актуальні проблеми сталого розвитку.* 2025. № 5. Том 2. С. 50–55.

136. Яремчук Р. Є. Створення комплаєнс-систем для розширення результативного інструментарію протидії корупції. *Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності: проблеми та шляхи їх*

вирішення : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29 травня 2026 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2026. С. 198–200.

137. Ярошенко М. О., Шевчук З. Ю. Еволюція антикорупційного законодавства в Україні в період незалежності. *Право*. 2016. Вип. 31. С. 38–44.

138. Anticorruption: Thematic Programme Concept Paper Draft. MS ActionAid Denmark. URL: https://www.netuni.nl/courses/ p4c/uploads/File/Anti-Corruption.pdf (дата звернення 12.04.2025).

139. Baer Miriam H. Governing Corporate Compliance. *Boston College Law Review*. 2009. Vol. 50. № 1; Brooklyn Law School. 2009. Legal Studies Paper № 166. URL: https://ssrn.com/abstract=1474291 (дата звернення: 08.01.2026).

140. Basel Committee on Banking Supervision: Compliance and the compliance function in banks, april 2005. URL: http://www.bis.org/publ/bcbs113.htm. (дата звернення 09.01.2026).

141. Boly A., Gillanders R. Anti-corruption policy making, discretionary power and institutional quality: An experimental analysis. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2018. No. 152. Pp. 314–327. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jebo.2018.05.007.

142. Compliance. Cambridge Dictionary Online. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/compliance (дата звернення 09.01.2026).

143. Drach, I., & Yevtushenko, H. Managerial decision-making in the field of intellectual property on the basis of multiple-criteria decision analysis. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. № 1. P. 207–217.

144. Global corruption barometer-2016. Transparency International Ukraine. URL: https://ti-ukraine.org/en/research/global-corruption-barometer-2016/ (дата звернення 14.07.2025).

145. Griffith Sean J. Corporate Governance in an Era of Compliance. *William & Mary Law Review*. 2016. Vol. 57. № 6; Fordham Law Legal Studies Research Paper. № 2766661. URL: https://ssrn.com/abstract=2766661 (дата звернення: 09.01.2026).

146. International property rights index Ukraine. Property Rights Alliance. URL: https://internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine (дата звернення 14.07.2025).

147. Kopytko M., Sylkin O. (2023). Modelling information support for combating corruption in the economic security management system of the state. *Social and Legal Studios.* № 6(3). P. 69–75. URL: https://doi.org/10.32518/sals3.2023.69

148. Melnyk S., Yaremchuk R. Compliance systems as a tool for preventing corruption in the private sector. *Scientific development in a changing world* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16–18 березня 2026 р.). Львів : SPC “Sciconf.com.ua”, 2026. С. 772–776.

149. National in transit 2024. Freedom House. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-04/NIT_2024_Digital_Booklet.pdf (дата звернення 14.07.2025).

150. Nye J. Corruption and political development: a cost-benefit analysis. *American Political Science*. 1967. № 12(61). P. 417.

151. Over 9 million border crossings registered from Ukraine – UN agency (2022). URL: https://www.reuters.com/world/europe/over-9-million-border-crossings-registeredukraine-un-agency-2022-07-13 (дата звернення 14.07.2025).

152. Political corruption : a hand book / ed by A. J. Heldenheimer. Oxford : Transaction, 1995. 320 p.

153. Saaty T. L. How to make and justify a decision: the analytic hierarchy process. Part 1. Examples and Applications. *Systems Research and Information Technology*. 2002. № 1. P. 95–108.

154. Saaty T. L. The Analytic Network Process. Examples. Part 2.3. *System research and information technologies*. 2003. № 4. P. 7–23.

155. Saaty T. L. Theory Analytic Hierarchy and Analytic Network Processes-Examples, Part 2.2. *System research and information technologies*. 2003. № 2. P. 7–33.

156. Saaty T. L. Theory of the Analytic Hierarchy Process. Part 2.1. *Systems Research and Information Technology*. 2003. № 1. P. 48–71.

157. Saaty T. L. & Vargas L. G. Decision Making with the Analytic Network Process**.** Economic, Political, Social and Technological Applications with Benefits, Opportunities, Costs and Risks. 2nd Ed. NY, 2013.

158. Semenyuk E. P. and oth. Ecologization of society. Social role and modelling. Lviv, Ukrainian Academy of Printing, 2012. P. 252.

159. Thede S., Karpaty P. Effects of corruption on foreign direct investment: Evidence from Swedish multinational enterprises. *Journal of Comparative Economics*. 2023. Volume 51. Issue 1. P. 348–371.

160. Trace bribery risk matrix. TRACE Matrix. URL: https://www.traceinternational.org/trace-matrix?year=2014#109 (дата звернення 14.07.2025).

161. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. 2015. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda (дата звернення 08.01.2026).

162. Wolfers A. Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962. 240 p.

163. Worldwide Governance Indicators. World Bank. URL: https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators/interactive-data-access (дата звернення 14.07.2025).

ДОДАТОК А

Таблиця А.1

Результати визначення вагомості окремих причин існування та поширення корупції, *розраховано та складено автором*

Блоки причин	Вектор пріоритетів причин, w_i				
	w_1	w_2	w_3	w_4	w_5
Правових	0,063	0,032	0,129	0,263	0,512
Економічних	0,512	0,263	0,129	0,063	0,032
Політичних	0,129	0,063	0,263	0,032	0,512

Таблиця А.2

Вектори пріоритетів наслідків корупції відносно правових причин її існування та поширення, *розраховано та складено автором*

Наслідки	Відносна вага альтернатив відносно критеріїв, u'_{ij}				
	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5
F_1	0,173	0,188	0,161	0,143	0,131
F_2	0,113	0,150	0,093	0,075	0,063
F_3	0,261	0,232	0,275	0,269	0,263
F_4	0,373	0,321	0,407	0,469	0,510
F_5	0,079	0,108	0,063	0,043	0,032

Таблиця А.3

Вектори пріоритетів наслідків корупції відносно економічних причин її існування та поширення, *розраховано та складено автором*

Наслідки	Відносна вага альтернатив відносно критеріїв, u'_{ij}				
	D_1	D_2	D_3	D_4	D_5
F_1	0,512	0,470	0,408	0,374	0,323
F_2	0,263	0,269	0,275	0,261	0,232
F_3	0,129	0,142	0,160	0,172	0,186
F_4	0,063	0,075	0,093	0,113	0,150
F_5	0,032	0,043	0,063	0,079	0,108

Таблиця А.4

Вектори пріоритетів наслідків корупції відносно політичних причин її існування та поширення, *розраховано та складено автором*

Наслідки	Відносна вага альтернатив відносно критеріїв, u'_{ij}				
	E_1	E_2	E_3	E_4	E_5
F_1	0,276	0,265	0,270	0,238	0,265
F_2	0,063	0,069	0,043	0,089	0,032
F_3	0,093	0,114	0,075	0,153	0,063
F_4	0,407	0,377	0,469	0,328	0,510
F_5	0,160	0,174	0,142	0,191	0,129

ДОДАТОК Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: генезис та сучасні виклики. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 5 (14). С. 211–215. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.14-34. URL: http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/472/454.

2. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: трактування та актуальні виклики сьогодення. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 4 (51). С. 295–300. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-51-41. URL: https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1117/1069.

Особистий внесок: узагальнено й критично розглянуто основні підходи у трактуванні поняття «економічна безпека держави» з обґрунтуванням власної позиції. Мельник С. І.: окреслено передумови набуття пріоритетності економічної безпеки держави як складової національної безпеки.

3. Яремчук Р. Є. Оцінювання корупції в Україні на основі соціологічного опитування. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2025. Том 2. № 5. С. 50–55. DOI: https://doi.org/10.60022/2(5)-6S.

URL: https://journals.csr.com.ua/index.php/sustainability/article/view/137.

4. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Запобігання корупції в приватному секторі шляхом формування комплаєнс-систем. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2026. Том 3. № 1. С. 192–196. DOI: https://doi.org/10.60022/3(1)-23S. URL: https://journals.csr.com.ua/index.php/sustainability/uk/article/view/365.

Особистий внесок: доведено, що в межах безпекової ієрархії комплаєнс забезпечує запобігання корупції в приватному секторі. Мельник С. І.: визначено позитивний вплив комплаєнсу на економічну безпеку держави.

5. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Антикорупційний механізм як багаторівнева й ієрархічно структурована система. *Успіхи і досягнення в науці.* 2026. № 6 (28). С. 455–464. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-6(28)-455-464. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/46908.

Особистий внесок: поглиблено розуміння антикорупційного механізму. Мельник С. І.: охарактеризовано вплив цифровізації на трансформацію корупції.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Теоретичні засади забезпечення економічної безпеки держави. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 29 листопада 2024 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2024. С. 113–115. *Особистий внесок: визначено ключові аспекти трактування поняття «економічна безпека держави». Мельник С. І.: обґрунтовано вагомість впливу загрози війни на економічну безпеку держави.*

7. Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: поточні умови забезпечення. *Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти і суспільства :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 21 січня 2025 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2025. С. 34–35.

8. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Безпекові аспекти та українська модель корупції. *Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення :* матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23 травня 2025 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2025. С. 138–139. *Особистий внесок: встановлено характеристики української моделі корупції. Мельник С. І.: відзначено спільні та відмінні риси, що притаманні для відомих моделей корупції (західноєвропейська, азіатська, африканська, латиноамериканська).*

9. Яремчук Р. Є. Корупція в Україні: результати соціологічних опитувань. *Актуальні питання економіки, управління, технологій та права :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 1 серпня 2025 р.). Черкаси : «Research Europe», 2025. С. 58–61.

10. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Трансформація корупції під впливом посилення загрози війни. *Формування стратегії соціально-економічного*

розвитку підприємницьких структур в Україні : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 28 листопада 2025 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2025. С. 135–137. *Особистий внесок: окреслено сучасні прояви корупції. Мельник С. І.: визначено нові форми прояву корупції під впливом війни.*

11. Melnyk S., Yaremchuk R. Compliance systems as a tool for preventing corruption in the private sector. *Scientific development in a changing world:* 3rd International scientific and practical conference (Lviv, March 16–18, 2026). «Sci-conf.com.ua», 2026. P. 772–776. *Особистий внесок: обґрунтовано бачення суті поняття «комплаєнс-система». Мельник С. І.: доведено важливість результативного виконання антикорупційної діяльності на мікрорівні.*

12. Яремчук Р. Є. Створення комплаєнс-систем для розширення результативного інструментарію протидії корупції. *Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29 травня 2026 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2026. С. 198–200.

ДОДАТОК В
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. X Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні» (м. Львів, 29 листопада 2024 р., очна форма участі).

2. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти і суспільства» (м. Полтава, 21 січня 2025 р., заочна форма участі).

3. XII Міжнародна науково-практична конференція «Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Львів, 23 травня 2025 р., очна форма участі).

4. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання економіки, управління, технологій та права» (м. Черкаси, 1 серпня 2025 р., заочна форма участі).

5. XI Міжнародна науково-практична конференція «Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні» (м. Львів, 28 листопада 2025 р., очна форма участі).

6. III Міжнародна науково-практична конференція «Scientific development in a changing world» (м. Львів, 16–18 березня 2026 р., заочна форма участі).

7. XIII Міжнародна науково-практична конференція «Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Львів, 29 травня 2026 р., очна форма участі).

ДОДАТОК Г

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Львівського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
Руслан СТРОЦЬКИЙ
25. 02. 2026

АКТ

25. 02. 2026 м. Львів № 16

Впровадження результатів дисертації ЯРЕМЧУКА Ростислава Євгеновича на тему: «Антикорупційні механізми в системі забезпечення економічної безпеки держави» в освітній процес ЛьвДУВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу забезпечення якості освіти кандидата юридичних наук Юлії ЛОЗИНСЬКОЇ;
- начальника відділу організації наукової діяльності кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- директора навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки доктора філософських наук, професора В'ячеслава БЛІХАРА;
- завідувача кафедри менеджменту та економічної безпеки навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки доктора економічних наук, професора Марти КОПИТКО;
- завідувача загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до Положення про порядок впровадження результатів наукових робіт в освітній процес, наукову, практичну, законотворчу діяльність та їх облікування у ЛьвДУВС, затвердженого наказом ЛьвДУВС від 16.08.2023 року № 270, розглянула й узагальнила основні положення і результати дисертації Ростислава ЯРЕМЧУКА «Антикорупційні механізми в системі забезпечення економічної безпеки держави», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузей знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки», 07 «Управління та адміністрування» за спеціальностями: 051 «Економіка» та 073 «Менеджмент», а також проаналізувала публікації, які відображають результати дослідження.

Проаналізовано основні результати дослідження ЯРЕМЧУКА Р. Є., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Інституційно-правові особливості легалізації економіки та протидії корупції в Україні та світі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна.* 2022. Вип. 2.С. 16–23. DOI https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-2-3.

2. Мельник С. І., Яворська Т. В., Яремчук Р. Є. Корупція як суспільно-економічний феномен: генезис та сучасні особливості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна.* 2023. Вип. 1. С. 39–47. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-844X/2023-1-6.

3. Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: генезис та сучасні виклики. *Цифрова економіка та економічна безпека.* 2024. № 5 (14). С. 211–215. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.14-34. URL: http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/472/454.

4. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: трактування та актуальні виклики сьогодення. *Сталий розвиток економіки.* 2024. № 4 (51). С. 295–300. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-51-41. URL: https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1117/1069.

5. Яремчук Р. Є. Оцінювання корупції в Україні на основі соціологічного опитування. *Актуальні проблеми сталого розвитку.* 2025. Том 2. № 5. С. 50 – 55. DOI: https://doi.org/10.60022/2(5)-6S.
URL: https://journals.csr.com.ua/index.php/sustainability/article/view/137

6. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Запобігання корупції в приватному секторі шляхом формування комплаєнс-систем. *Актуальні проблеми сталого розвитку.* 2026. Том 3. № 1. С. 192 – 196. DOI: 10.60022/3(1)-23S. URL: https://journals.csr.com.ua/index.php/sustainability/uk/article/view/365/414.

7. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Теоретичні засади забезпечення економічної безпеки держави. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 29 листопада 2024 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2024. С. 113–115.

8. Яремчук Р. Є. Економічна безпека держави: поточні умови забезпечення. *Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти і суспільства:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 21 січня 2025 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2025. С. 34–35.

9. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Безпекові аспекти та українська модель корупції. *Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення:* матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23 травня 2025 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2025. С. 138–139.

10. Яремчук Р. Є. Корупція в Україні: результати соціологічних опитувань. *Актуальні питання економіки, управління, технологій та права:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 1 серпня 2025 р.). Черкаси: «Research Europe», 2025. С. 58–61.

11. Мельник С. І., Яремчук Р. Є. Трансформація корупції під впливом посилення загрози війни. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні:* матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 28 листопада 2025 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2025. С. 135–137.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці ЯРЕМЧУКА Р. Є. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Основи економічної безпеки», «Економічна безпека», «Ризик-менеджмент», «Тренінг з аналітики і фінансового планування», «Менеджмент безпеки організації», «Комплаєнс-менеджмент в організаціях», «Управління ризиками організацій» та «Система внутрішнього аудиту та контролю в організації», під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Юлія ЛОЗИНСЬКА

Людмила ПАВЛИК

В'ячеслав БЛІХАР

Марта КОПИТКО

Ірина КРАВЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Львівського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
Руслан СТРОЦЬКИЙ
25. 02. 2026

АКТ

25. 02. 2026 м. Львів № 4

Впровадження результатів дисертації ЯРЕМЧУКА Ростислава Євгеновича на тему: «Антикорупційні механізми в системі забезпечення економічної безпеки держави» у наукову діяльність ЛьвДУВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової діяльності кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- наукового співробітника відділення аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Валентини ЛІСОВСЬКОЇ;
- директора навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки доктора філософських наук, професора В'ячеслава БЛІХАРА;
- завідувача кафедри менеджменту та економічної безпеки навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки доктора економічних наук, професора Марти КОПИТКО;
- завідувача загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до Положення про порядок впровадження результатів наукових робіт в освітній процес, наукову, практичну, законотворчу діяльність та їх облікування у ЛьвДУВС, затвердженого наказом ЛьвДУВС від 16.08.2023 року № 270, розглянула й узагальнила основні положення і результати дисертації Ростислава ЯРЕМЧУКА «Антикорупційні механізми в системі забезпечення економічної безпеки держави», а також проаналізувала основні публікації, які відображають результати дослідження.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що дисертація Ростислава ЯРЕМЧУКА «Антикорупційні механізми в системі забезпечення економічної безпеки держави» містить науково обґрунтовані теоретичні

положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання у науковій діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема:

1) проведення подальших наукових досліджень з проблем: розширення категоріального силогізму системи забезпечення економічної безпеки держави; поглиблення теоретичного базису розроблення антикорупційних механізмів; формування соціально-економічного підґрунтя застосування антикорупційних механізмів в ході забезпечення економічної безпеки держави; розроблення теоретико-методичного підходу до оцінювання корупції в Україні; формування науково-методичних засад оцінювання наслідків корупції для економічної безпеки держави; посилення інформаційного забезпечення антикорупційних механізмів в системі економічної безпеки держави; розроблення теоретико-практичного підходу для запобігання корупції в приватному секторі;

2) підготовки наукового звіту за темою науково-дослідної роботи з державною реєстрацією «Економічна безпека соціально-економічних систем: проблеми теорії та практики» (номер державної реєстрації 0124U004437, 2024–2027 р.);

3) виконання наукових робіт, цитування результатів наукової роботи, підготовки наукових доповідей та фахових статей, які презентують вже отримані результати або присвячені подальшій розробці теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо удосконалення антикорупційних механізмів в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Члени комісії:

Людмила ПАВЛИК

Валентина ЛІСОВСЬКА

В'ячеслав БЛІХАР

Марта КОПИТКО

Ірина КРАВЕЦЬ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
пл. Григоренка, 3, м. Львів, 79007, тел. (032) 258-60-01,
gupolice@lv.police.gov.ua
Код ЄДРПОУ 40108833

02.03.2026 № _____ На № _____ від ___.___._____

ДОВІДКА

щодо використання результатів дисертаційної роботи
ЯРЕМЧУКА Ростислава Євгеновича
«АНТИКОРУПЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ»

Представлене до розгляду дисертаційне дослідження Яремчука Ростислава Євгеновича, яке спрямоване на наукове обґрунтування теоретико-методичних положень і розроблення практичних рекомендацій стосовно антикорупційних механізмів в системі забезпечення економічної безпеки держави, є актуальним в контексті важливості досягнення вищої результативності протидії корупції як загрозі.

Виконана експертиза наданих матеріалів засвідчила комплексність підходу здобувача в питаннях відстеження рівня й тенденцій в проявах корупції та активності антикорупційних органів. Співставлення міжнародних методик із уже набутим досвідом стало підставою для висловлення раціональних й необхідних пропозицій. Авторська позиція в частині розробленого теоретико-методичного підходу до оцінювання корупції в Україні взята до уваги для покращення моніторингу фактичного рівня корупції та коригування заходів для забезпечення економічної безпеки держави.

Напрацювання Яремчука Ростислава Євгеновича є в достатній мірі ґрунтовними, спираються на ретельне вивчення фактичного досвіду протидії корупції, виходячи із відмінностей української безпекової ситуації, узгоджуються із європейською антикорупційною практикою та містять розробки, які належать автору.

Заступник начальника
полковник поліції **Роман ТУРЧАК**

IdeaBank
TAS GROUP

_____№_____
На №_____ від _____

ДОВІДКА
щодо використання результатів дисертаційної роботи
ЯРЕМЧУКА Ростислава Євгеновича
«АНТИКОРУПЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ»

Яремчуком Ростиславом Євгеновичем були надані матеріали проведеного дисертаційного дослідження для ознайомлення та визначення рівня готовності до практичного впровадження. Поміж розробок Яремчука Р. Є. нас зацікавив теоретико-практичний підхід до запобігання корупції в приватному секторі. Погоджуємося із обґрунтованими дисертантом аргументами на користь розширення практики створення комплаєнс-систем, що повинно сприяти збільшенню результативності антикорупційних механізмів, що реалізовуються в системі економічної безпеки держави.

Розроблений Яремчуком Р. Є. теоретико-практичний підхід набув практичного застосування у формі додаткового критерію при визначенні надійності клієнтів банку. Вищим рівнем довіри характеризуються ті юридичні особи, в діяльності яких наявна діюча комплаєнс-система.

Реалізація наукових напрацювань Яремчука Ростислава Євгеновича дозволяє отримати необхідний, в умовах високого рівня невизначеності середовища функціонування для більшості українських підприємств, соціально-економічний ефект.

Директор департаменту роздрібного продажу **Олександр ТИМОФІЇВ**

31.08.2026 р.

14823

АТ «Ідея Банк»
вул. Валова, 11
м. Львів, 79008
79605, Україна

факс: +38 (032) 297 06 95
гаряча лінія: 0 800 50 20 30
info@ideabank.ua
www.ideabank.ua

Акціонерне Товариство «Ідея Банк»
МФО 336310, код ЄДРПОУ 19390819
Ліцензія НБУ №96 від 04.11.2011